

НАОЧНИЙ

ДОВІДНИК

О. В. ГІСЕМ, О. О. МАРТИНЮК

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

10-11

Київ — Харків
VESTA

**Відповідно до програми, затвердженої МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
(лист № 1/11 — 2646 від 08.06.2001 р.)**

Рецензент

*Н. І. Харківська, учитель вищої категорії, учитель-методист
гімназії № 23 м. Харкова*

Пропоноване видання продовжує серію наочних посібників зі шкільних дисциплін, які допоможуть учням систематизувати, конкретизувати і поглибити набуті знання і вміння, а також прилучитися до активної самостійної роботи.

Структура і зміст посібника повною мірою відповідають вимогам чинної навчальної програми зі шкільного курсу історії України. Навчальний матеріал згруповано за програмними темами і подано у наочній формі, тобто у вигляді таблиць, схем, діаграм тощо.

Автори свідомо уникли методичних порад щодо практичного використання посібника. Структурно-змістовна простота і повнота зумовлюють необмеженість можливостей як самостійного опрацювання учнями наведеного матеріалу, так і роботи під керівництвом учителя. Такий підхід, на думку авторів-практиків, сприятиме ефективній реалізації навчально-виховних завдань.

Висловлюємо надію, що пропонований наочний довідник буде надійним помічником і порадиником в опануванні шкільного курсу історії України.

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Гісем О. В.

Г51 Історія України. 10—11 класи: Наочний довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — К.; Х.: Веста, 2007. — 152 с.

Видання містить навчальний матеріал у вигляді таблиць, схем, діаграм зі шкільного курсу історії України, що повною мірою відповідає чинній навчальній програмі.

Наочний довідник розрахований на учнів, абітурієнтів і вчителів історії.

На в ч а л ь н е в и д а н н я

**ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович**

**Історія України. 10—11 класи
Наочний довідник**

Редактор *Л. А. Шведова*
Технічний редактор *О. В. Романова*
Коректор *О. Г. Неро*

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006. 61064, Харків, вул. Бакуніна, 8А.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355.

З питань реалізації: (0572) 58-25-61.

www.ranok.com.ua

ЗМІСТ

10 клас

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1914—1939 рр.)

Україна в Першій світовій війні (1914—1917 рр.)	4
Українська революція (1917—1918 рр.)	11
Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918—1920 рр.)	30
Українська СРР в умовах нової економічної політики (неп) 1921—1928 рр.	60
Радянська модернізація України (1929—1938 рр.)	68
Західноукраїнські землі в 1921—1939 рр.	78

11 клас

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1939—2005 рр.)

Україна в роки Другої світової війни (1939—1945 рр.)	84
Україна в першому повоєнному десятилітті (1945—1955 рр.)	101
Україна в умовах десталінізації (1956—1964 рр.)	108
Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — початок 1980-х рр.)	114
Розпад Радянського Союзу і становлення незалежної України (1985—1991 рр.)	126
Україна в умовах незалежності	136
ЛІТЕРАТУРА	152

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1914—1939 рр.)

10
КЛАС

■ Періодизація історії України XX ст.

Дата	Назва періоду
1914—1917 рр.	Українські землі в роки Першої світової війни
1917—1918 рр.	Українська революція
1918—1920 рр.	Визвольні змагання та їх поразка. Загарбання українських земель сусідніми державами
1920—1929 рр.	УСРР в умовах непу
1929—1939 рр.	Радянська модернізація України
1939—1945 рр.	Українські землі в роки Другої світової війни
1945—1953 рр.	Повоєнна відбудова. Радянізація західних областей України
1953—1964 рр.	Україна в роки хрущовської «відлиги»
1964—1985 рр.	Україна в умовах наростання кризи радянської системи
1985—1991 рр.	Україна в роки перебудови
1991 р. — ...	Україна незалежна

Україна в Першій світовій війні (1914—1917 рр.)

■ Плани ворогуючих держав щодо українських земель напередодні Першої світової війни

Країна	Території, на які претендувала
Німеччина*	Придніпров'я, Донбас, Крим (згодом Україна загалом)
Австро-Угорщина	Волинь, Поділля
Туреччина*	Володіння, що були втрачені у війнах з Росією у XVIII—XIX ст. (Південь України, Крим)
Росія	Західноукраїнські землі (Закарпаття, Східна Галичина, Буковина)
Румунія*	Північна Буковина, Бессарабія

* Жодна з названих країн на початок Першої світової війни не мала чітких планів щодо українських земель.

■ **Українці в російській та австро-угорській арміях**

Назва	Кількісний склад до війни, млн осіб	Мобілізовано, млн осіб		
		На кінець 1914 р.	Загалом у роки війни	Із них етнічні українці
Російська армія	1,4	6,5	15,5 (12,8 — селяни)	4,5
Австро-угорська армія	0,4	2,5	9	0,3

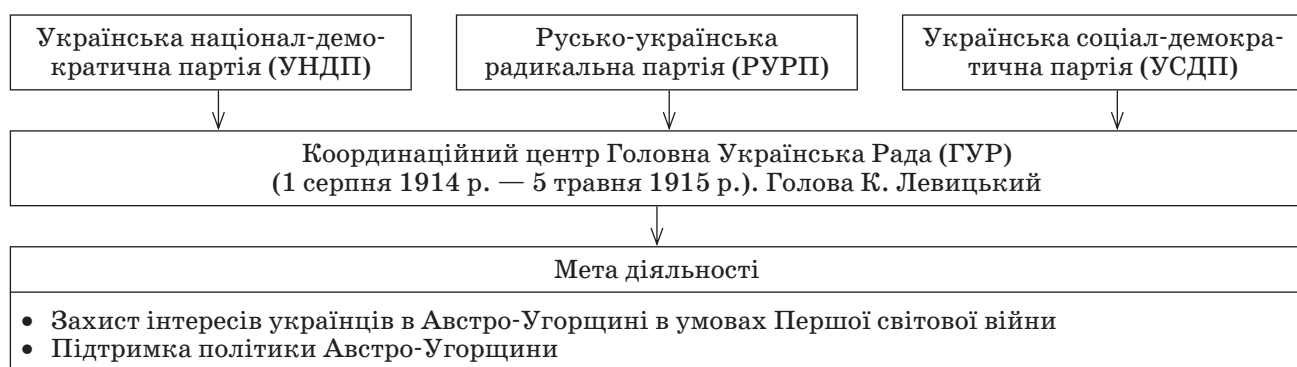
■ **Бойові дії під час Першої світової війни на українських землях (1914—1917 рр.)**

Рік	Події
1914	<i>На початку серпня</i> російськими військами було зупинено наступ австро-угорської армії у прикордонних боях. <i>18 серпня</i> розпочався успішний наступ 8-ї російської армії під командуванням О. Брусилова, який переріс у загальний наступ п'яти російських армій Південно-Західного фронту. <i>23 серпня</i> розпочалась «Галицька битва», яка тривала до кінця вересня. Росіяни оволоділи Східною Галичиною, Північною Буковиною і вийшли на Карпатські перевали. Австрійські втрати склали 400 тис. убитими, пораненими і полоненими. <i>Кінець осені — зима.</i> Боротьба за Карпатські перевали. Завдяки допомозі німецьких військ австро-угорська армія не дала можливість росіянам подолати перевали
1915	<i>У лютому</i> австрійці звільнили Чернівці від російських військ. <i>У березні</i> російські війська взяли фортецю Перемишль (у полон потрапило 120 тис. австрійців). Це був останній успіх росіян у кампанії 1914—1915 рр. <i>2 травня.</i> Прорив російського фронту німецькими військами в районі Горлиці й Тарново. <i>22 червня</i> австро-німецькі війська вступили у Львів. Швидкий відступ російських військ, який завершився лише в <i>жовтні</i> на лінії Кам'янець-Подільський—Тернопіль—Кременець—Дубно. Утрати росіян склали 150 тис. убитими, 700 тис. пораненими, 900 тис. полоненими. Росіяни втратили завоювані Північну Буковину і Східну Галичину, Підляшшя, Холмщину, Берестейщину, Західну Волинь
1916	<i>22 травня</i> розпочався наступ російських військ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова (увійшов в історію під назвою «Брусилівський прорив»). <i>25 травня</i> росіяни взяли Луцьк, а <i>5 червня</i> — Чернівці, підійшли до Львова. Російські війська просунулися на 120 км вглиб фронту, відвоювавши частково Західну Волинь, Східну Галичину і Північну Буковину. Утрати австро-угорської армії склали 1,5 млн осіб убитими, пораненими і полоненими
1917	<i>Червневий</i> наступ російської армії на львівському напрямку завершився повним провалом і витісненням російських військ із Галичини і Буковини. Відбулася стабілізація фронту до укладення Брест-Литовського миру

■ Організаційне оформлення українського руху на західноукраїнських землях

■ Головна Українська Рада

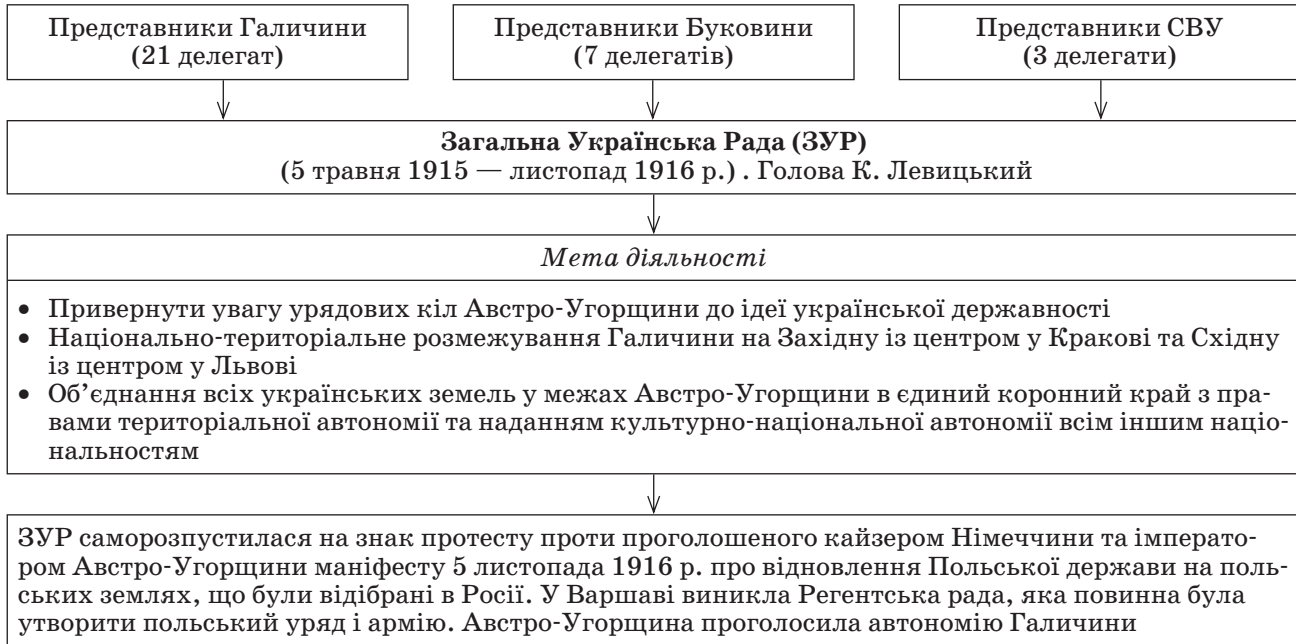

■ Союз Визволення України (СВУ)

<i>Засновники</i>	Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук, О. Назаріїв (5 серпня вийшов зі складу; замість нього було прийнято М. Залізняка). Згодом приєдналися: М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський
<i>Голова СВУ</i>	Д. Донцов
<i>Секретар</i>	В. Дорошенко
<i>Мета</i>	СВУ було створено як безпартійну політичну репрезентацію національно-політичних та економічних інтересів українського народу Росії. Основна політична мета проголошення самостійності й соборності України. Реалізацію своєї мети Союз пов'язував з поразкою Росії у війні та поваленням царизму, унаслідок чого «на руїнах російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна»
<i>Основні напрямки діяльності</i>	
<i>Пропагандистський</i>	Видання науково-популярних брошур, періодичної преси з історії та сучасного становища України, лекції, доповіді тощо
<i>Дипломатичний</i>	Налагодження відносин з урядовими колами, представництво українських інтересів у країнах Четвертного союзу та нейтральних країнах. СВУ мав своїх повноважних представників у Берліні, Софії, Стамбулі, Римі, Стокгольмі, Осло

Допомога військово-полоненим українцям	Створення окремих таборів для українських військовополонених у Німеччині (Раштат, Вецлер, Зальцведель) та Австрії (Фрайштадт). Формування двох українських дивізій у складі німецької («синьожупанна») та австрійської («сірожупанна») дивізій
Адміністративно-організаційний	Формування з українців органів місцевої влади на окупованих Австрією та Німеччиною українських землях. Заснування українських установ, організацій, шкіл на Волині, Поліссі, Підляшші (134 школи)

■ Загальна Українська Рада (ЗУР)

■ Ставлення основних представників українського національно-визвольного руху до війни

Представники	Програмний документ	Ставлення до війни
Головна Українська Рада (ГУР)	Серпень 1914 р. «Маніфест...»	«Ненаситність царської імперії загрожує також нашому національному життю... яке знайшло захист у конституційному ладі австрійської держави... Нехай українське громадянство віддасть усі свої матеріальні й моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце визволеної України!»
Союз Визволення України (СВУ)	Жовтень 1914 р. «Наша платформа»	Головна мета Союзу полягала у створенні самостійної Української держави з конституційно-монархічною формою правління. СВУ головну ставку робив на Австро-Угорщину, німецьку армію, жадав поразки Росії у війні
Товариство українських поступовців (ТУП)	Грудень 1916 р. Декларація «Наша позиція»	Еволюція поглядів: від підтримки Росії до нейтралітету

Представники	Програмний документ	Ставлення до війни
С. Петлюра	30 липня 1914 р. Статті в часописі «Украинская жизнь», «Війна і українці»	Стверджував, що «українці виконують свій обов'язок перед Російською державою у війні». Тобто він закликав підтримати воєнні зусилля Росії у війні
Частина Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)	Л. Юркевич, А. Лола, П. Дятлов, В. Винниченко	Засуджували війну, підтримували більшовицьку позицію: «Перетворення імперіалістичної війни на громадянську, поневолених мас проти поневолювачів»

■ Громадські організації в Наддніпрянській Україні

Організація	Характеристика
Комітет Всеросійського союзу міст при Південно-Західному фронті	Основна діяльність була спрямована на допомогу біженцям із Галичини для організації їх життя у нових районах, створення українських шкіл, лікарень. Очолив комітет відомий меценат барон Ф. Штейнгель
Земський союз	Допомога всім постраждалим у війні. Організація медичної допомоги пораненим та їх реабілітація
Товариство допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від воєнних дій	Допомога жертвам російської окупації західноукраїнських земель: арештантам, депортованим, заручникам, біженцям. Виникло влітку 1915 р.

■ Бойовий шлях Українських Січових Стрільців (УСС)

Дата	Подія
Кінець серпня 1914 р.	Формування першої (Д. Вітовський) і другої (Е. Коник) сотні у Львові
30 серпня 1914 р.	Передислокація легіону УСС до Стрия
3 вересня 1914 р.	Складення січовиками присяги
Початок вересня 1914 р.	Передислокація січовиків на Закарпаття (с. Страбичів біля Мукачеве)
27—28 вересня 1914 р.	Перші бої січовиків на Ужоцькому і Верецькому перевалах
Вересень 1914 р.	Дії партизанських двадцятків січовиків у Карпатах
Жовтень 1914 р.	Участь УСС у контрнаступі австрійських військ
Грудень 1914 р. — січень 1915 р.	Охоронно-розвідувальна служба на Карпатських перевалах
Січень 1915 р.	Участь УСС в австро-німецькому наступі в Карпатах
29 квітня — 2 травня 1915 р.	Бій на г. Маківка
30 травня — 1 червня 1915 р.	Бої під Болеховим
Кінець червня 1915 р.	Бої за Галич
28 серпня — 2 вересня 1915 р.	Бої стрільців у межиріччі Серету і Стріпи
10 жовтня — 3 листопада 1915 р.	Семиковецький бій на р. Стріпа

Дата	Подія
Грудень 1915 р.	Переформування куренів УСС у полк
17 серпня 1916 р.	Поразка полку УСС під Потуторами, стрільці не стримали російського наступу
Серпень 1916 р.	Наказ про розформування полку і створення на його основі двох куренів — бойового і резервного
Вересень 1916 р.	Розгром УСС під Бережанами (г. Лисоня). Із полку залишилося 150 осіб
Вересень 1916 р. — лютий 1917 р.	Період переформування і поповнення підрозділів стрільців. Культурно-освітня діяльність стрільців на Волині
Лютий 1917 р.	Повернення стрільців на фронт під командуванням Ф. Кікаля
Червень—липень 1917 р.	Бій під Конюхами
Липень 1917 р.	Похід до р. Збруч
Січень—листопад 1918 р.	Похід на Правобережжя. Бої з більшовиками під Херсоном і Олександрівськом. Участь у німецько-австрійській окупації. Повернення на Буковину

■ Українські збройні формування у складі австро-угорської та німецької армій в роки Першої світової війни

Армія	Організаційна форма	Командуючі
Австро-угорська	Легіон (добровольче формування) УСС. Входив до складу корпусної групи генерала Гофмана	Тимчасовий командир Т. Рожанковський; М. Галуцинський (з 18 серпня 1914 р.) і полковник П. Молік (призначений австрійським командуванням до прибуття М. Галуцинського)
	Полк (регулярна частина австро-угорської армії) УСС із 1915 р. у складі 55-ї дивізії	Г. Косак (із серпня 1915 р.); А. Варивода (з березня 1916 р.); Ф. Кікаль (з лютого 1917 р.); О. Микитка (з січня 1918 р.)
	Гуцульський (буковинський) легіон (листопад 1914 р. — осінь 1915 р.)	Е. Фішер
	Гуцульська сотня (жовтень 1916 — червень 1917 рр.)	О. Русс
	Сірожупанна дивізія (березень 1918 р. — листопад 1920 р.) (Перша стрілецько-козацька дивізія)	Підполковник І. Перлик, із серпня 1918 р. — генерал В. Сокира-Яхонтов, згодом генерал Васильєв (до кінця 1918 р.)
Німецька	1-а і 2-а Синьожупанні дивізії (лютий—березень 1918 р. — 27 квітня 1918 р.)	Генерал-поручник В. Зеленський

■ Російська окупаційна політика в Галичині в 1914—1917 рр.

Питання для характеристики	Окупаційна політика		
	1914—1915 рр.	1916—1917 рр.	Тимчасовий уряд 1917 р.
Період окупації (місяць, рік), її тривалість	Кінець серпня 1914 р. — червень 1915 р. (евакуйовані окупаційні органи функціонували до липня 1916 р.)	Липень 1916 р. — лютий 1917 р.	Березень—серпень 1917 р. (евакуйовані окупаційні органи функціонували до квітня 1918 р.)

Питання для характеристики	Окупаційна політика		
	1914—1915 рр.	1916—1917 рр.	Тимчасовий уряд 1917 р.
<i>Адміністративний устрій</i>	Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини	Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих під час війни	Обласний комісаріат Галичини та Буковини
<i>Керівник окупаційної адміністрації</i>	Граф Г. Бобринський	Ф. Трепов	Д. Дорошенко
<i>Головне завдання окупаційної адміністрації</i>	Швидка інкорпорація Галичини і Буковини до складу Російської імперії за тісної співпраці з місцевими діячами та установами москвофілів	Забезпечення потреб армії і фронту, «унікати всякої політичної тенденції при управлінні краєм»	Забезпечення управління краєм в умовах революції, налагодження життя цивільного населення, допомога фронту
<i>Політика щодо українства</i>	Репресивна. Запровадження воєнного стану, закриття української преси, заборона друкування книжок українською мовою, припинення діяльності «Просвіт» та інших культурно-освітніх і громадських установ, репресії проти лідерів національного руху, депортації населення, насильницька русифікація	Нейтральна. Дозвіл на відкриття українських шкіл. Надання допомоги населенню, що постраждало від бойових дій: постачання продовольства, посівного матеріалу	Позитивна. Відкриття українських шкіл, налагодження українського життя. Допомога населенню, що постраждало в результаті бойових дій
<i>Політика щодо інших етнічних груп</i>	Репресивна. Заборона викладання у школах польською, єврейською, німецькою та іншими мовами	Нейтральна. Заборона викладання у школах польською, єврейською, німецькою та іншими мовами	Позитивна
<i>Церковна політика</i>	Переслідування і нищення Української греко-католицької церкви (УГКЦ), депортація священників углиб Росії, насаджування православ'я	Підтримка православної церкви	Невтручання в церковні справи

■ Антивоєнний рух в Україні

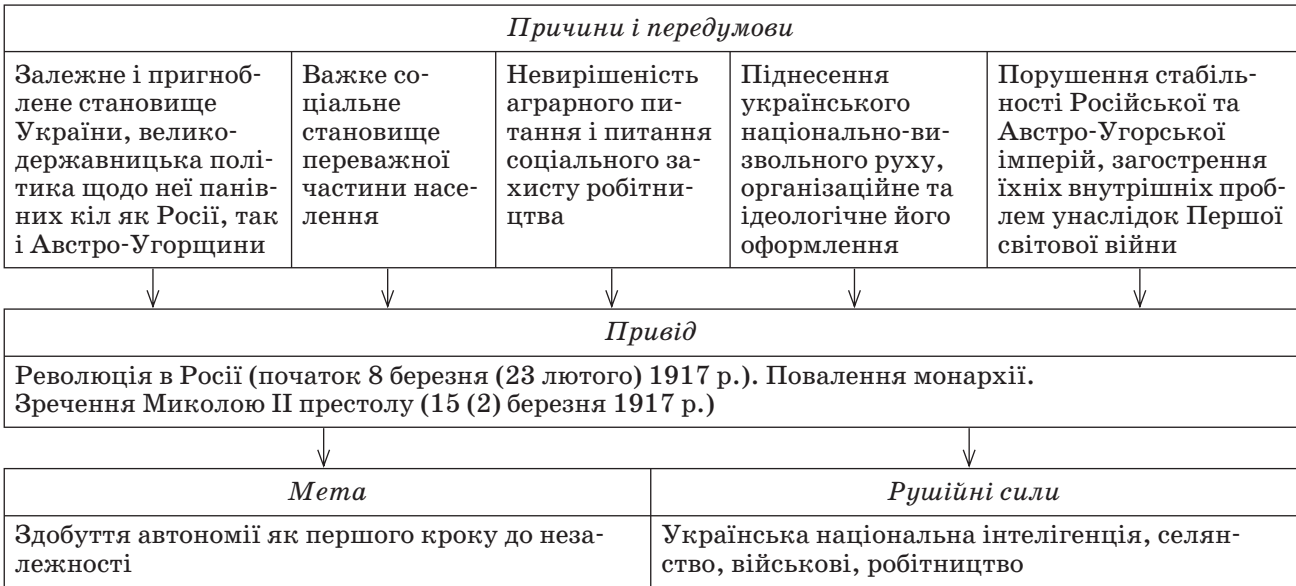
Форми прояву	Характеристика
Братання	Відмова від ведення бойових дій, налагодження відносин із частинами ворога, домовленість про імітацію бою для уникнення втрат тощо
Дезертирство	Було зумовлене втомою від війни, антивоєнною агітацією, зміною соціального складу російської армії, особливо офіцерського корпусу. Від початку 1917 р. набуває масового характеру
Революційна боротьба	Страйки, агітація проти війни, поширення забороненої літератури тощо

■ Наслідки Першої світової війни для України

Негативні	Позитивні
- Розорення західноукраїнських земель (зруйновано 40 % житлових і господарських будівель, близько 2 тис. підприємств, скорочено на третину видобуток нафти. Поголов'я худоби скоротилося на половину) - Значні людські втрати (понад 500 тис. загиблих) - Утримання за рахунок місцевих ресурсів 50 % діючої російської армії (3,5 млн осіб), та тилових гарнізонів (400 тис. осіб), що знаходилися на території України - Виникнення проблеми біженців, депортованих, переміщених осіб - Загальні витрати Росії на війну складали 41 млрд руб. - Інфляція (ціни зросли в 4—8 разів) - Падіння виробництва, кризовий стан економіки (на початок 1917 р. у Наддніпрянщині скоротився видобуток залізної руди на 46 %, марганцевої — на 29 %, виплавка чавуну — на 32 %, сталі — на 33 % порівняно з 1913 р.; зростання залежності промисловості від іноземного капіталу - Диспропорція у розвитку промисловості (швидке зростання галузей воєнного виробництва, занепад цивільного виробництва) - Скорочення посівних площ (на 1,880 млн десятин), зменшення збору зернових на 200 млн пудів, скорочення виробництва цукру (із 85 млн пудів у 1913 до 50 млн пудів у 1917 р.); загострення продовольчої проблеми в містах, поява черг - Скорочення працездатного населення на селі (у 1917 р. залишилось 38,7 % працездатного чоловічого населення) - Загострення соціальних проблем - Перебої в роботі транспорту - Посилення страйкової боротьби робітників (1914 р. — 30 тис. осіб, 1915 р. — 50 тис. осіб, 1916 р. — 200 тис. осіб) і виступів селян (протягом 1914—1916 рр. — 160)	- Зростання національної самосвідомості населення - Створення українських збройних формувань, набуття воєнного досвіду - Підняття «українського питання» на міжнародний рівень

Українська революція (1917—1918 рр.)

■ Причини і передумови Української революції

■ Основні події початку революції

Дата	Подія
17(4) березня 1917 р.	Створення Української Центральної Ради (УЦР)
20(7) березня 1917 р.	Обрання керівного складу УЦР
25(12) березня 1917 р.	Українська демонстрація в Петрограді
1 квітня (19 березня) 1917 р.	Стотисячна українська маніфестація в Києві
Березень—квітень 1917 р.	Відновлення і створення українських політичних партій
19(6) — 21(8) квітня 1917 р.	Український національний конгрес

■ Українські політичні партії в 1917 р.

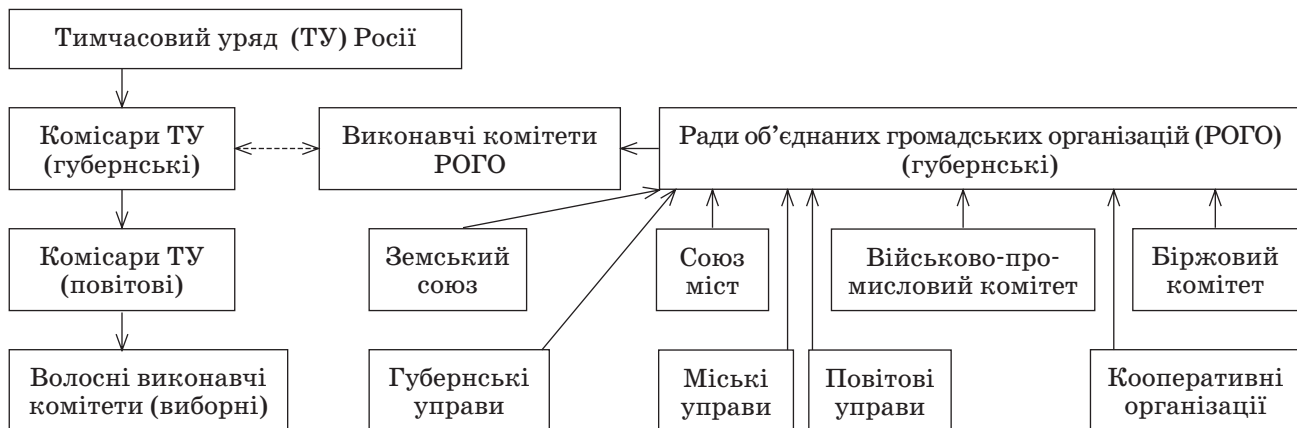
Назва	Лідери	Місце в політичному спектрі	Основні програмні положення
Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ)	Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Ніковський, І. Феценко-Чопівський, О. Лотоцький, С. Шелухін	Центристська, ліберально-демократична	Проголошення широкої автономії України. Розбудова національно-культурного життя. Широкі демократичні права
Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП)	С. Петлюра, В. Винниченко, І. Мазепа, М. Порш	Ліва, соціал-демократична	Проголошення широкої автономії України як кроку до незалежності. Широке соціальне законодавство
Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР)	М. Грушевський, В. Голубович, М. Ковалевський, О. Севрюк, П. Христюк	Ліва, народницька	Проголошення широкої автономії України як кроку до незалежності. Передача землі селянам
Українська партія соціалістів-самостійників (УПСС)	І. Луценко, І. Липа, О. Макаренко	Права, націоналістична	Негайне проголошення незалежності України. Першочергова увага до розбудови української армії
Українська демократично-хліборобська партія (УДХП)	С. Шемет, В. Шемет, В. Липинський	Права	Проголошення незалежності України. Становлення сильної влади. Приватна власність на землю

■ Загальноросійські політичні партії, що діяли на українських землях

Назва	Місце в політичному спектрі	Головні програмні положення щодо українського руху
Чорносотенні організації	Ультраправі, російські націоналісти, шовіністи	Відновлення монархії, сильної Російської імперії. Не визнавали існування українського народу і, відповідно, України
Октябристи	Праві, консерватори	Заперечували автономію України

Назва	Місце в політичному спектрі	Головні програмні положення щодо українського руху
Конституційні демократи (кадети)	Центристи, ліберали	Проголошення демократичних свобод. Заперечували автономію України. Виступали за надання національно-культурних прав українцям
Російська соціал-демократична робітнича партія (меншовиків) (РСДРП (м))	Центристи, соціал-демократи	Проголошення демократичних свобод. Запровадження широкого соціального законодавства. Заперечення автономії України
Партія соціалістів-революціонерів (есерів)	Ліві, народники	Передача землі селянам. Не заперечували автономії України
Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків) (РСДРП (б))	Ліві, комуністи	Здійснення соціалістичної революції. Усупільнення власності. Установлення «диктатури пролетаріату». Не заперечували автономії України на період буржуазно-демократичної революції

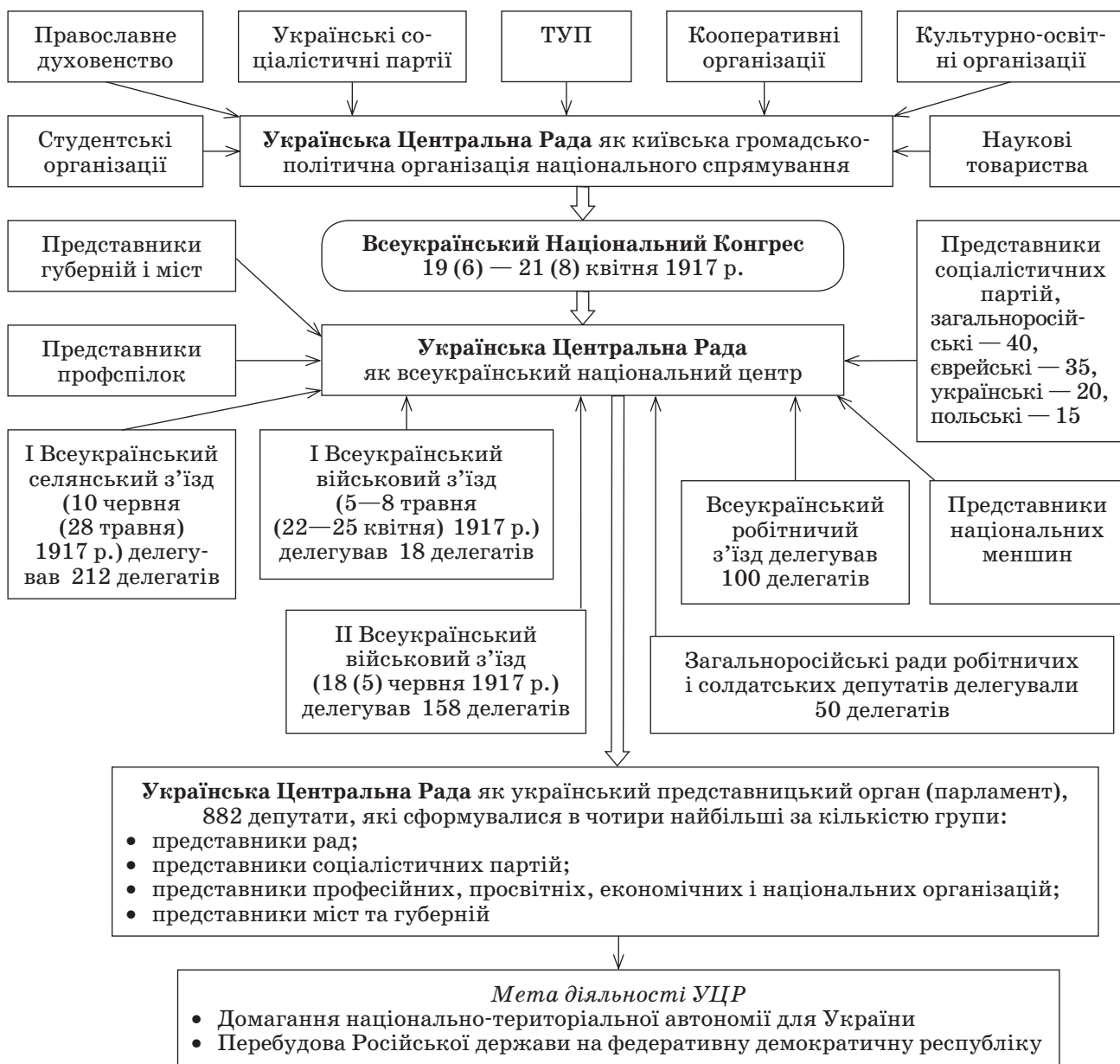
■ Структура влади на українських землях після повалення монархії (1917 р.)

Поряд із зазначеними органами влади і місцевого самоврядування формується і система рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Загалом в Україні їх нараховувалося 250—300. Єдиного керівного центру в Україні вони не мали. Більшість рад (180) були зосереджені в Донбасі та великих промислових містах. За партійним складом вони були переважно есерівсько-меншовицькі. Значним впливом у радах користувалися більшовики. У міру погіршення ситуації в країні їх вплив зростав.

Ради — революційна форма самоорганізації робітництва, солдатських і селянських мас в умовах відсутності досвіду демократичної боротьби. Меншовики та есери вважали ради тимчасовими революційними органами до скликання Установчих зборів. Більшовики розглядали ради як органи революційної диктатури і відповідно прагнули створювати ради всіх рівнів — від місцевих до загальнодержавних, які згодом мала б перебрати на себе владу в державі.

■ Трансформація Української Центральної Ради (УЦР) (1917—1918 рр.)

Національно-територіальна автономія за М. Грушевським. Територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель, організоване на основах широкого демократичного громадського самоврядування. Об'єднання самостійно вирішуватиме всі свої справи: економічні, культурні, політичні, утримуватиме військо, розпоряджатиметься своїми дорогами, доходами, землями, природними

багатствами, матиме власне законодавство, адміністрацію і суд, тобто автономна Україна повинна мати всі атрибути держави.

Об'єднання в одну союзну (федеративну) державу кількох національних. До функцій федеративної влади відносив: «...справи війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових,

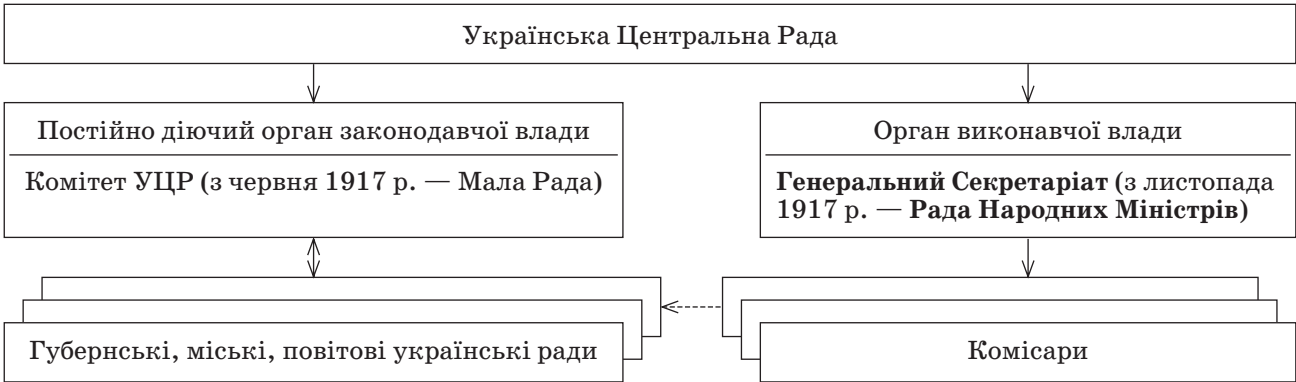
нагляд за коштами, телеграфами... надавання певної одностайності карному й цивільному праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншин у краєвм законодавстві».

Таким чином, М. Грушевський розумів федералізм не як основне заперечення незалежності української державності, а як крок їй назустріч. У квітні 1917 р. йому здавалося можливим і реальним налагодити національно-державне життя України.

■ Структура органів влади Української Центральної Ради (УЦР)

20 (7) березня 1917 р. було обрано керівний склад УЦР: голова — М. Грушевський, заступни-

ки — В. Винниченко і С. Єфремов. Ця дата вважається датою заснування Української Центральної Ради.

■ «Українізація» частин російської армії

Дата	Подія
29 (16) лютого 1917 р.	Заснування Українського військового клубу ім. П. Полуботка
Травень 1917 р.	Створення полку ім. Б. Хмельницького на чолі зі штабс-капітаном Д. Путником-Гебенюком, кількістю 3574 особи
18 (5) — 21 (8) травня 1917 р.	I Всеукраїнський військовий з'їзд. 700 делегатів, які представляли 993,4 тис. українських солдатів і офіцерів. Створення українського генерального військового комітету на чолі із С. Петлюрою. У червні 1917 р. переформовано в Генеральний Секретаріат військових справ, а в січні 1918 р. — у міністерство
Травень 1917 р.	Швидке формування українських військових організацій на фронтах і тилівих гарнізонах
18 (5) — 23 (10) червня 1917 р.	II Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому були присутні 2000 делегатів від 1932 тис. українських солдатів і офіцерів російської армії. На з'їзді було обрано Раду військових депутатів, які увійшли до складу УЦР, а також оприлюднено текст I Універсалу
Кінець червня 1917 р.	Створення полку ім. П. Полуботка, кількістю близько 5 тис. осіб. За збройний виступ проти автономістської політики УЦР і II Універсалу був розформований
31 (18) липня 1917 р.	Наказ головнокомандуючого російськими військами Л. Корнілова про українізацію частин російської армії

Дата	Подія
Липень 1917 р.	Українські військові організації диктували волю місцевим військовим владам на фронтах і в тилу, не дозволяючи відправляти на фронт жодного українця доти, доки не сформуються не лише роти, а й полки, дивізії, батареї і доки ці частини не будуть підлягати українському командуванню
Жовтень 1917 р.	Завершення формування I Українського корпусу під командуванням П. Скоропадського, кількістю 60 тис. осіб. На початку січня 1918 р. через недалекоглядність політики УЦР корпус фактично самодемобілізувався
Листопад 1917 р.	Наказ Генерального Секретаріату всім українським військовим частинам, що знаходилися за межами України, перебазувати на її територію
6 грудня (23 листопада) 1917 р.	Об'єднання Румунського і Південно-Західного фронту в єдиний Український фронт. Укладення перемир'я на фронті

«Вільне козацтво» (березень 1917 р. — квітень 1918 р.) — добровільні військові формування переважно із заможних верств селянства. Поширені були на території Київ-

ської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської губерній та Кубанського війська. Загальна кількість «Вільного козацтва» складала понад 60 тис. осіб.

■ Політичні кризи в Росії (1917 р.)

Місяць	Причини, привід	Спосіб подолання кризи
Квітень	Заява міністра закордонних справ Тимчасового уряду П. Мілюкова про участь Росії в Першій світовій війні до переможного кінця	Усунення з уряду П. Мілюкова і О. Гучкова. Вхідження до складу Тимчасового уряду представників соціалістичних партій
Червень	Масові виступи населення з вимогою реформ і припинення війни	Організація червневого наступу на фронті
Липень	Угода між Тимчасовим урядом і Урядом Центральної Ради (II Універсал). Спроба більшовиків мирними засобами прийти до влади під гаслом «Уся влада Радам!». Провал літнього наступу російської армії, остаточна втрата Галичини	Ліквідація двовладдя. Створення уряду «Порятунку революції» на чолі з О. Керенським
Серпень	Заколот генерала Л. Корнілова	Придушення заколоту, поразка правих сил. Оголошення Росії республікою (1 вересня 1917 р.). Створення Директорії і Передпарламенту
Жовтень	Погіршення економічного становища. Утрата популярності Тимчасового уряду, який не спромігся здійснити за час свого правління реальних реформ. Більшовицький переворот	Повалення Тимчасового уряду в результаті більшовицького перевороту

Відносини УЦР з Тимчасовим урядом

Дата	Події	Вимоги, суть переговорів	Результат
29 (16) травня — 23 (10) червня 1917 р.	Прибуття делегації УЦР на чолі з В. Винниченком до Петрограда	Українська делегація вимагала позитивного рішення Тимчасового уряду щодо автономії України	Ігнорування Тимчасовим урядом української делегації. Проголошення I Універсалу
10 липня (29 червня) — 16 (3) липня 1917 р.	Прибуття делегації Тимчасового уряду до Києва	Вироблення компромісного рішення щодо проголошення автономії України, яке відкладалося до Установчих зборів. У той же час Тимчасовий уряд визнавав Генеральний Секретаріат як крайовий орган влади в Україні	Криза Тимчасового уряду. II Універсал
Серпень 1917 р.	Прибуття делегації УЦР на чолі з В. Винниченком до Петрограда	Подання на затвердження Тимчасового уряду Статуту Генерального Секретаріату	Тимчасовий уряд категорично відкинув Статут. Натомість направив «Тимчасові інструкції...»
Вересень 1917 р.	Участь української делегації в Демократичній нараді (передпарламенті), скликаній Тимчасовим урядом	Делегація УЦР зажадала від Тимчасового уряду чітко визначитися у національній політиці та закликала російських соціалістів відмовитися від коаліції з кадетами в Тимчасовому уряді	Тимчасовий уряд так і не дав чітких відповідей на поставлені питання
6 жовтня (24 вересня) 1917 р.	Заява Генерального Секретаріату Тимчасовому уряду	Генеральний Секретаріат одностороннім актом повідомив Тимчасовий уряд про вступ в управління Україною	Міністр юстиції Тимчасового уряду розпочав підготовку судового процесу проти УЦР і Генерального Секретаріату, звинувативши їх у державній зраді, та наказав київському прокурору притягнути секретарів до судової відповідальності. До Петрограда за роз'ясненнями було викликано членів Генерального Секретаріату
Листопад (жовтень) 1917 р.	Делегація Генерального Секретаріату відбула до Петрограда	7 листопада (25 жовтня) в результаті більшовицького перевороту Тимчасовий уряд було повалено	

I Універсал УЦР

Основні положення

- «Однині самі будемо творити наше життя». Розбудова України «не одділяючись від усєї Росії»
- Найвищим державним органом України проголошувалась УЦР
- Заклик до переобрання місцевої адміністрації, заміна її на представників, прихильних до української справи

Основні положення

- Запросити до спільної праці національні меншини, визначивши їхні права, визнала їх вільний розвиток на території України. Висловлювалась надія, що в самостійній побудові нового життя візьмуть участь і неукраїнські народи, що проживають в Україні
- Скликання Всеукраїнських Установчих Зборів
- Тільки Всеукраїнські Установчі Збори (Сейм), що будуть обрані загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням, мають право приймати закони України
- Запровадження особливого податку на власну справу
- Визнано необхідність розроблення закону про землю після конфіскації поміщицьких, казенних, царських, монастирських земель, згідно з яким право порядкувати українськими землями, користуватися ними належало тільки народові України

Історичне значення I Універсалу УЦР

- Засвідчив прагнення українців до створення власної держави
- Сприяв подальшому піднесенню Української революції. Підняв авторитет УЦР
- Визначив позицію різних політичних сил щодо української державності

■ Перший Генеральний Секретаріат (28 (15) червня 1917 р.)

До першого складу Генерального Секретаріату увійшли представники від трьох партій УСДРП, УПСР, УПСФ. 14 (1) вересня 1917 р. Гене-

ральний Секретаріат було визнано Тимчасовим урядом і затверджено його склад.

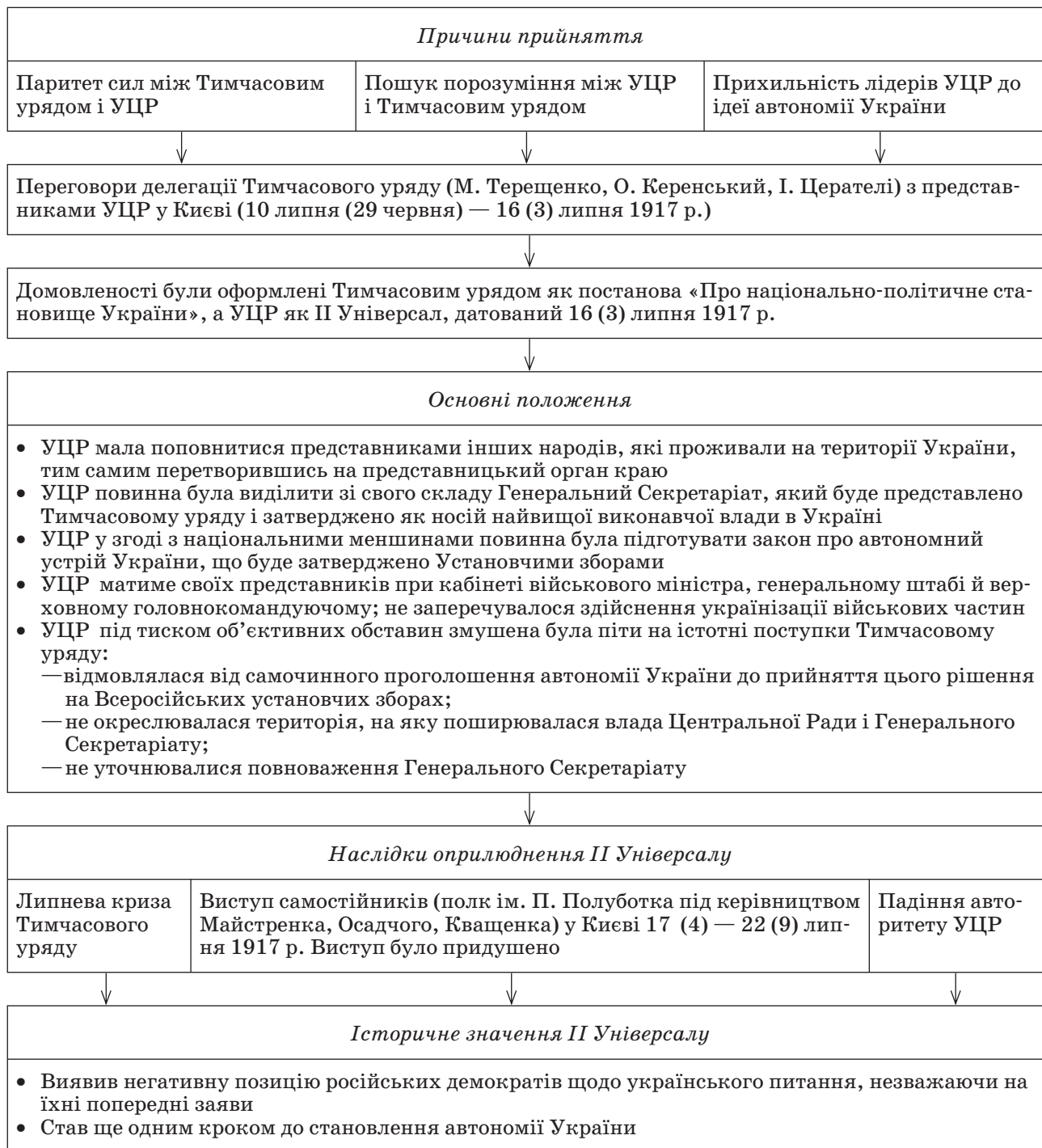
Посада	Прізвище
Голова	В. Винниченко
Генеральний писар	П. Христюк
Секретар фінансових справ	Х. Барановський
Секретар міжнаціональних справ	С. Єфремов
Секретар продовольчих справ	М. Стасюк
Секретар земельних справ	В. Мартос
Секретар військових справ	С. Петлюра
Секретар судових справ (юстиції)	В. Садовський
Секретар освіти (згодом доповнено)	І. Стещенко

За час існування Генерального Секретаріату до 16 (3) січня 1918 р. відбулося 63 засідання, на яких було розглянуто 430 питань.

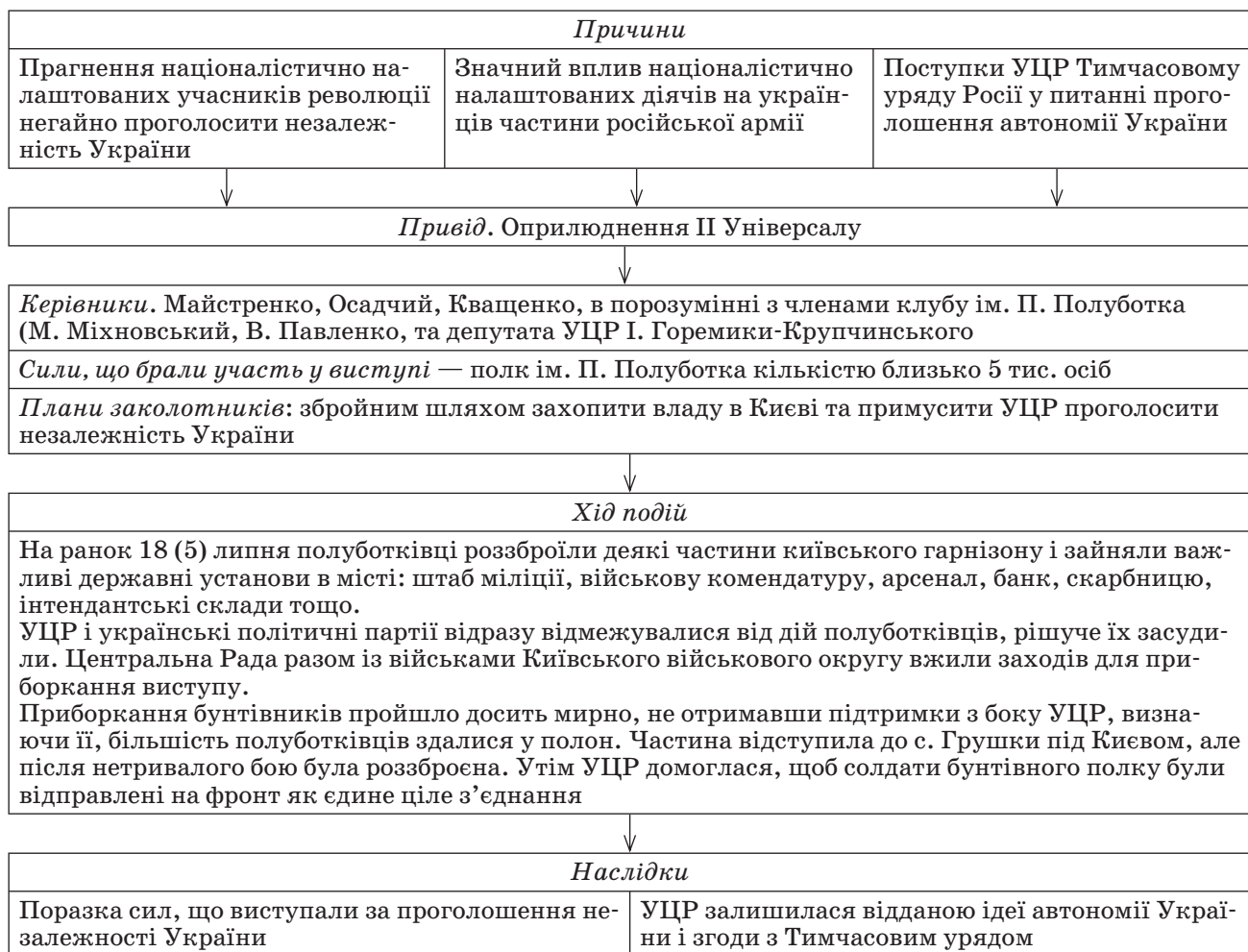
Склад Генерального Секретаріату і кількість генеральних секретарів не був сталим і неодноразово змінювався. Так, з'явилися гене-

ральні секретарі праці, торгівлі та промисловості, шляхів сполучення, пошти і телеграфу, генеральні контролери морських справ, міжнародних справ, контролер у справах великоруських; польських та єврейських.

■ II Універсал УЦР

■ Виступ самостійників 17 (4) — 22 (9) липня 1917 р.

■ Основні положення Статуту Генерального Секретаріату і «Тимчасових інструкцій...»

Назва	Територія, на яку поширювалася влада Генерального Секретаріату	Підпорядкованість. Механізм реалізації повноважень	Компетенції
Статут Генерального Секретаріату	Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, частина Чернігівської, Херсонська, частина Таврійської, Катеринославська, Харківська області	Генеральний Секретаріат формував УЦР, був їй підзвітний, але затверджувався Тимчасовим урядом. При петроградському уряді мав працювати статс-секретар у справах України, який призна-чався за погодженням з УЦР	Генеральний Секретаріат повинен був передавати на розгляд Тимчасового уряду законопроекти та фінансові обрахунки видатків на потреби України, розглянуті й затверджені УЦР. Усі урядові установи в Україні підлягали дії Генерального Секретаріату, що встановлював, які органи і в яких межах та випадках могли вступати в зносини безпосередньо з Тимчасовим урядом. Усі невиборні посади урядовців в Україні заміщувалися Генеральним Секретаріатом

Назва	Територія, на яку поширювалася влада Генерального Секретаріату	Підпорядкованість. Механізм реалізації повноважень	Компетенції
Тимчасові інструкції	Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, частина Чернігівської області	Генеральний Секретаріат — орган Тимчасового уряду, а не Центральної Ради	Зі сфери компетенції Генерального Секретаріату виключалися військові та продовольчі справи, пошта, телеграф, суд, право призначати на державні посади. Тимчасовий уряд міг здійснювати зв'язки з місцевими органами влади в Україні, минаючи Генеральний Секретаріат. Усі ініціативи Генерального Секретаріату мали затверджуватися в Петрограді, так само як і кандидати на посади генеральних секретарів, пропонувані УЦР

■ Загальнонаціональна криза середини 1917 р.

Основні складові
• Прогресуюча розруха народного господарства • Зростаючі соціальні конфлікти • Загострення міжнаціональних конфліктів • Продовження війни • Безсилля державної влади • Некерованість влади на місцях

■ Заколот генерала Л. Корнілова (7 вересня (26 серпня) 1917 р.)

Причини				
Наростання соціально-економічних проблем	Вимога заможних верств щодо встановлення влади «сильної руки»	Поразки на фронтах Першої світової війни	Бездіяльність Тимчасового уряду в розв'язанні нагальних потреб	
↓	↓	↓	↓	
Прихильники				
Л. Корнілова			Тимчасового уряду	
Промисловці, підприємці, поміщики, військові			Робітники, селянство, соціалістичні партії, національно-визвольні рухи	
↓			↓	
Наслідки				
Поразка правих сил у боротьбі за владу в Росії	Утрата Тимчасовим урядом опори серед заможних верств суспільства, генералітету	Більшовизація рад. Формування загонів Червоної гвардії, підконтрольних більшовикам. Зміна більшовиками гасел: «Негайне припинення війни», «Земля — селянам!», «Уся влада Радам!», «Федералізація Росії!». Зростання загрози лівого перевороту	Наростання соціально-економічних проблем. Поглиблення загальнонаціональної кризи. Вихід на передній план соціально-економічних питань, які потребували негайного розв'язання	Наростання революційної і національно-визвольної боротьби народів Росії

■ З'їзд народів Росії (вересень 1917 р.)

Учасники	Рішення
Українці, литовці, естонці, білоруси, молдаване, грузини, євреї, буряти, донські козаки	Всеросійські Установчі збори не повинні перешкоджати скликанню крайових Установчих зборів. Установчі збори повинні були розробити засади національно-територіальної автономії

■ Позиція української делегації на засіданні Демократичної наради (передпарламент) у Петрограді (вересень 1917 р.)

Основні положення
• Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель у завідування земельних комітетів • Уведення державного і крайового контролю над продукцією та її розподілом • Оподаткування великого капіталу й майна та конфіскація воєнних прибутків на користь окремих країв і цілої держави • Запровадження рішучих заходів щодо укладення миру, для чого негайно випередити союзників у справі відкриття мирних переговорів • Скликання Установчих зборів у призначений час без подальших зволікань • Визнання за всіма націями права на самовизначення • Скликання кожної нацією та краєм, які того домагаються, національно-крайових суверенних Установчих зборів • Передача всієї повноти влади в Україні в руки Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, складеного на основі статуту від 29 липня

■ Результати виборів до Установчих зборів

Всеросійські Установчі збори	Всеросійські Установчі збори в Україні	Всеукраїнські Установчі збори
листопад 1917 р.	листопад 1917 р.	січень—лютий 1918 р.
Російські есери здобули понад 40 % голосів, українські та близькі до них партії — 14 %, більшовики — 23 %, кадети — 5 %, меншовики — менше 3 %	Українські партії (УПСР та УСДРП) — 77 %, більшовики — 10 %	Відбулися у 7 з 13 виборчих округів. Був обраний 171 депутат із 301 кандидата. За більшовиків проголосувало 18 % виборців. Решта голосів дісталася переважно українським есерам і соціал-демократам

■ Боротьба за владу в Києві (листопад (жовтень—листопад) 1917 р.)

9 листопада (27 жовтня) 1917 р. УЦР і Генеральний Секретаріат виступили з відозвою «До всіх громадян України», у якій негативно оцінюва-

ли переворот у Петрограді й попереджали, що Рада рішуче боротиметься з будь-якими спробами підтримати більшовицький переворот в Україні.

Основні сили, що вели боротьбу за владу в Києві в листопаді (жовтень—листопад) 1917 р.		
Більшовики	Прихильники поваленого Тимчасового уряду Росії	Українська Центральна Рада
Спиралися на ради робітничих та солдатських депутатів	Усі загальноросійські партії, крім більшовиків. Спиралися на штаб Київського військового округу (КВО)	Прибічники Центральної Ради, що спиралися на віддані їм сили
↓	↓	↓
Результати		
- Виведення за межі Києва військ КВО, розформування добровольчих офіцерських дружин, звільнення заарештованих членів ревкому - Визнання більшовиками УЦР крайовим органом влади в Україні - Призначення члена Генерального військового комітету полковника В. Павленка командуючим КВО - Відповідно до телеграми В. Винниченка від 1 листопада 1917 р. на місця (в усі українські губернії, радам, армійським комітетам про перехід влади в краї до УЦР) влада Генерального Секретаріату поширювалася додатково на території, де більшість населення складали українці (Катеринославщина, Харківщина, материкова Таврія, Холмщина, частина Курської та Воронізької губерній) - Постанова УЦР, відповідно до якої поміщицькі та державні землі передавалися у розпорядження земельних комітетів - Малій Раді доручалося затвердити закон про вибори до Українських Установчих зборів, а також їх провести - Проголошення III Універсалу		

■ III Універсал УЦР

Основні положення
- Україна проголошувалася Українською Народною Республікою. «Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів», «маючи силу й владу на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії» - До Установчих Зборів вся влада в Україні переходила до УЦР і Генерального Секретаріату - Територія УНР визначалася у межах Київщини, Поділля, Волині, Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, Катеринославщини, Херсонщини, Таврії (без Криму). Остаточні кордони УНР, а також прилучення частини Холмщини, Курської, Воронізької та суміжних областей, де більшість населення українське, «має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів» - Скасовувалося право власності на землю поміщиків та інших нетрудових господарств, а також на удільні, монастирські, кабінетні та церковні - Земля проголошувалася власністю народу і передавалася йому без викупу; негайне прийняття закону про порядок користування землею обраними Земельними комітетами до Українських Установчих зборів - Установлювався 8-годинний робочий день для робітників - Установлювався (разом з робітниками) державний контроль над продукцією в Україні, її виробництвом і розподілом - Уряд обіцяв негайно розпочати мирні переговори - Проголошувалося скасування смертної кари - Надання повної амністії всім політичним в'язням і засудженим - Декларувалася реформа судочинства, «привести його до згоди з правовими поняттями народу» «Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування» - Проголошувалися свобода слова, друку, віросповідань, зібрань, страйків, недоторканність помешкання, можливість вживання різних місцевих умов у зносинах з усіма установами

Основні положення

- Надавалася національно-персональна автономія росіянам, євреям і полякам та ін.
- Наголошувалася особлива увага до проблеми продовольства
- 9 січня 1918 р. (27 грудня 1917 р.) призначалося днем виборів до українських Установчих зборів, а 22 (9) січня 1918 р. — днем їх скликання

За визначеннями В. Винниченка та Д. Дороженка, III Універсал не мав такого схвалення в суспільстві, як I Універсал. Найголовніша причина полягала в тім, що в I Універсалі була проголошена національна

ідея, яка об'єднувала всіх українців, а в III Універсалі було накреслено соціально-економічні заходи, до яких представники різних кіл суспільства ставилися по-різному.

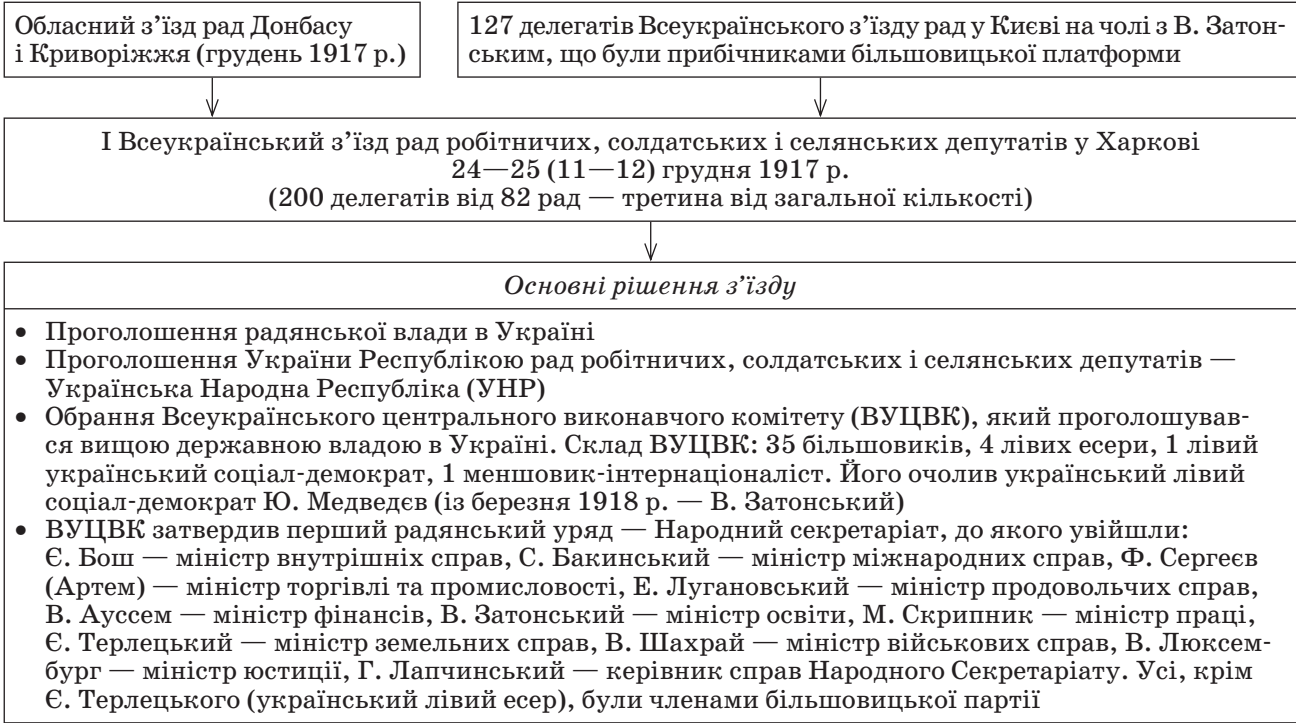
Плани більшовиків щодо усунення УЦР та їх результати (листопад—грудень 1917 р.)

Мирне усунення	Силове усунення	Зовнішньополітичний тиск. Збройна агресія
• Скликання 17 (4) грудня 1917 р. в Києві Всеукраїнського з'їзду рад, який би мав переобрати УЦР, перетворивши її на Центральний виконавчий комітет рад в Україні	• Робітничі страйки проти політики УЦР • Створення революційного комітету для нового повстання (грудень 1917 р.) • Захоплення загонами Червоної гвардії влади на місцях • Спрямувати збільшовизовані частини російської армії (2-й гвардійський корпус) на Київ для його захоплення	• Ультиматум Раднаркому Росії за підписом В. Леніна і Л. Троцького від 17 (4) грудня 1917 р. • Спрямування більшовицьких військ в Україну під командуванням В. Антонова-Овсієнка, безпосереднє командування здійснював М. Муравйов (наступ здійснювали три групи під командуванням П. Єгорова, Р. Берзіна, С. Кудинського)
↓		
Результати		
• Всеукраїнський з'їзд рад, що відбувся в Києві, висловився на підтримку УЦР. 127 його делегатів, що знаходилися на більшовицькій платформі, переїхали до Харкова, де проходив обласний з'їзд рад Донбасу і Криворіжжя. 24 (11) грудня 1917 р. з'їзд у Харкові оголосив себе Всеукраїнським з'їздом рад, який проголосив радянську владу в Україні та створення радянської УНР (уряд — Народний секретаріат)	• Збройне повстання в Києві почалося 29 (16) січня 1918 р. і було придушене • В індустріальних регіонах України більшовикам в основному вдалося захопити владу без збройної боротьби • Роззброєння і висилка до Росії частин 2-го гвардійського корпусу	• Відповіддю на ультиматум стало відкидання всіх звинувачень • Наступ більшовицьких військ відбувався швидко, переважно вздовж залізниць. Опір нечисленних українських військ був незначним. Найбільш жорстокі бої розгорнулися на підступах до Києва (символом опору більшовицьким військам, самопожертви за незалежність України став бій під Крутами). На середину лютого більша частина території України була захоплена більшовицькими військами

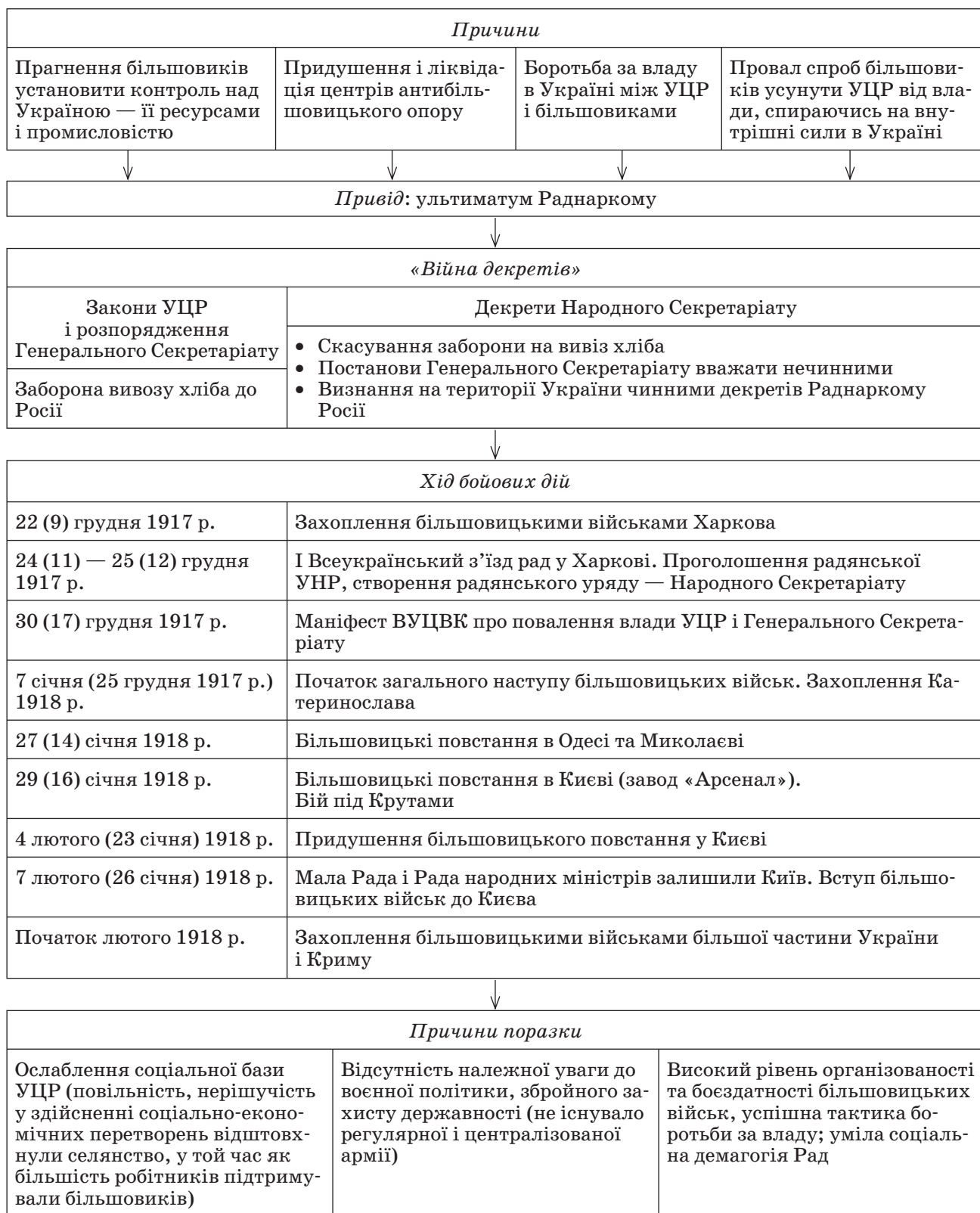
■ Ультиматум Раднаркому Росії та відповідь на нього УЦР

Ультиматум Раднаркому	Відповідь УЦР на ультиматум
17 (4) грудня 1917 р., В. Ленін, Л. Троцький	20 (7) грудня 1917 р., В. Винниченко, С. Петлюра
«Відмовитися від спроб дезорганізації загально-го фронту (йшлося про утворення Українського фронту) - Не пропускати військові частини з фронту на Дон або в інші райони з ворожими Раднаркому урядами - Пропускати революційні (більшовицькі) війська на Південний фронт (для боротьби з О. Каледініним) - Припинити роззброєння радянських полків і червоногвардійських загонів - У разі невиконання цих вимог Раднарком оголосить війну УЦР»	«Неприпустимість утручання Раднаркому у внутрішні справи України - Генеральний Секретаріат не збирається повторювати досвід Раднаркому на території України, поширюючи анархію і розруху - Роззброєння і висилка більшовицьких загонів була продиктована прагненням уникнути громадянської війни, наданням росіянам можливості «задовольнити свої національні почуття» на батьківщині - В умовах повної дезорганізації фронту з країнами Четвертного союзу українізовані частини, що ще зберегли боєздатність, не в змозі утримувати всю лінію фронту і намагаються врятуватися - Генеральний Секретаріат виступає за право кожної нації на самовизначення, а підтримувати нав'язування одній області свого розуміння політичного управління іншій не збирається, тому і надалі буде пропускати на Дон і Кубань ті підрозділи, які повертаються додому - Генеральний Секретаріат виступає проти більшовицьких методів установлення і формування влади - Генеральний Секретаріат надалі буде роззброювати більшовицькі частини, якщо вони становитимуть загрозу існуючій владі»

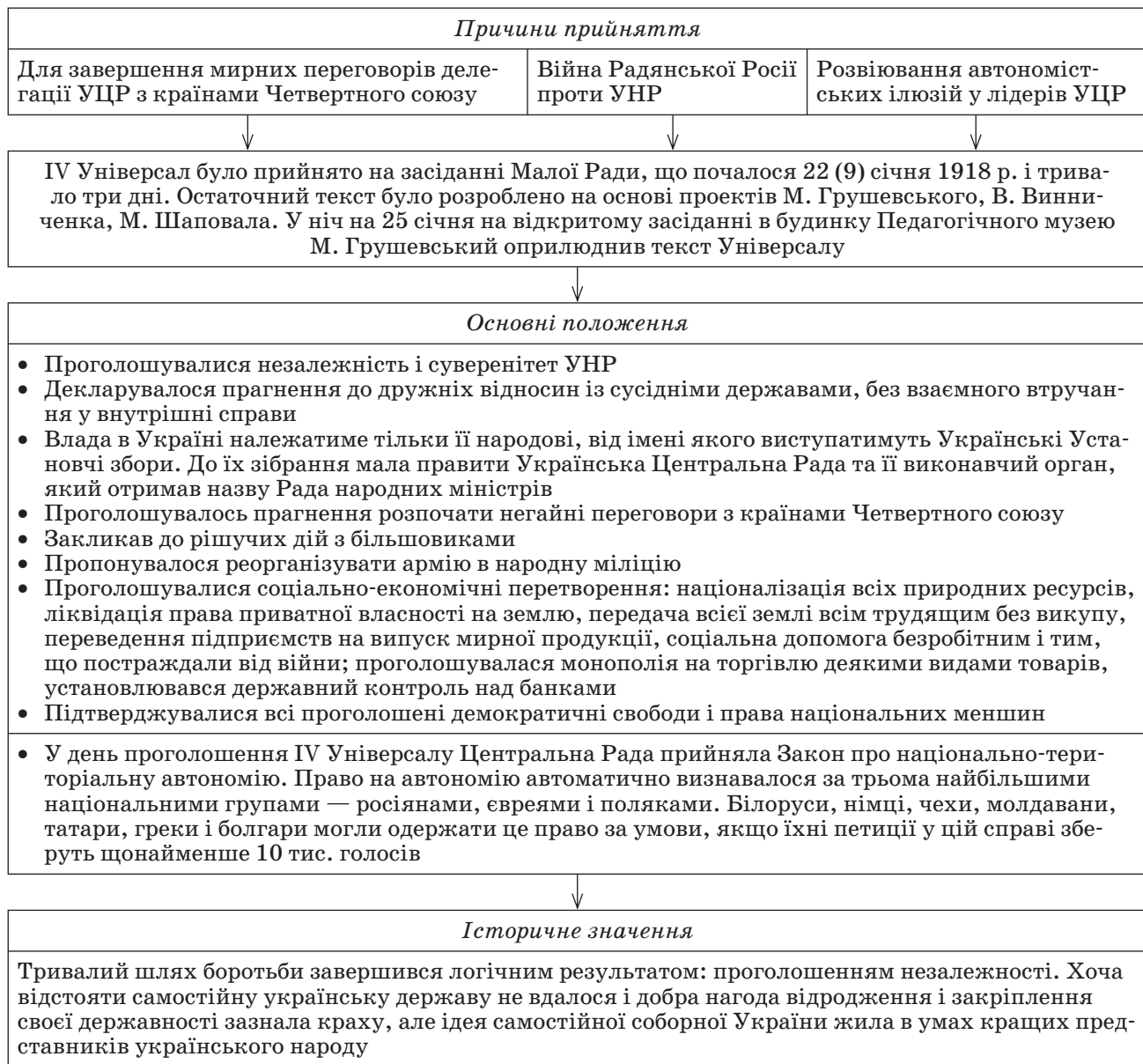
■ I Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові 24—25 (11—12) грудня 1917 р.

■ Перша україно-радянська війна (грудень 1917 р. — березень 1918 р.)

■ IV Універсал УЦР

■ Склад Ради народних міністрів (24 (11) січня 1918 р.)

Посада	Прізвище
Голова Ради народних міністрів, міністр внутрішніх справ	В. Винниченко
Заступники	І. Красковський, О. Карпинський, Л. Абрамович
Народний міністр закордонних справ	О. Шульгін
Народний міністр військових справ і праці	М. Порш
Народний міністр судових справ	М. Ткаченко

Посада	Прізвище
Народний міністр продовольчих справ	М. Ковалевський
Народний міністр шляхів сполучення	В. Єщенко
Народний міністр пошти й телеграфу	М. Шаповал
Народний міністр морських справ	Д. Антонович
Народний міністр освіти	І. Стещенко
Народний міністр торгівлі й промисловості	В. Голубович
Народний міністр великоруських справ	Д. Одинець
Народний міністр польських справ	М. Міцкевич
Народний міністр єврейських справ	М. Зільберфарб
Народний заступник міністра фінансів	О. Золотарьов
Народний державний писар	І. Мірний

Від 31 (18) січня 1918 р. головою уряду став В. Голубович. До 29 квітня 1918 р. відбулося декілька реор-

ганізацій уряду (у лютому—березні 1918 р. кількість міністрів в уряді було значно скорочено).

■ Соціально-економічна політика УЦР

За своєю суттю соціально-економічна політика УЦР була соціалістичною. Основні її положення були викладені в Платформі української делегації на Демократичній нараді, III Універсалі та роз'ясненні до нього.

го, IV Універсалі, аграрному законі від 13 лютого (31 січня) 1918 р., постановах та рішеннях Генерального Секретаріату та Ради народних міністрів.

Основні засади

- Не передбачалася конфіскація земель у землевласників, які мають менше 40 десятин
- Не підлягали поділу площі під виноградниками, хмелем та господарства з високою агрокультурою
- Не передбачалася націоналізація промисловості

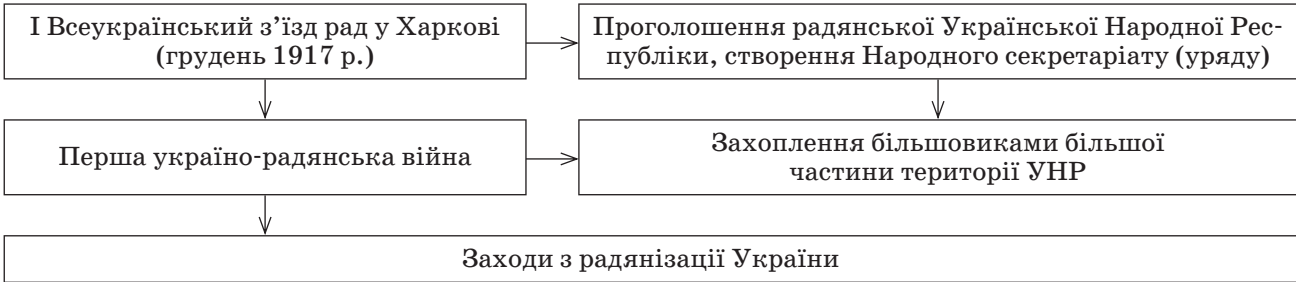
■ Зовнішня політика УЦР

Дата	Подія
У січні (грудні 1917 р.) 1918 р.	Англія та Франція визнали уряд УНР
Вересень—грудень 1917 р.	Установлення відносин з крайовими урядами Кубані, Дону, Сибіру, Криму, Молдавії
Січень—лютий (січень) 1917 р.	Переговори УНР з країнами Четвертного союзу. Визнання Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Османською імперією незалежності УНР. Підписання Брестського мирного договору 9 лютого (27 січня) 1918 р.

Здобутки і прорахунки УЦР. Історичне значення УЦР

Здобутки	Прорахунки
- Створено передумови для національно-культурного розвитку України - Національні меншини отримали право національно-персональної автономії - Були продовжені державотворчі традиції українського народу - Залучення до політичного життя великих мас українства, набуття досвіду політичної боротьби - Пробудження національної самосвідомості - Розпочато процес соціально-економічних перетворень - Демократизація суспільно-політичного життя - Було закладено основи мирної зовнішньої політики України	- Ігнорування такого важливого чинника в державотворчому процесі, як армія - Не вдалося налагодити рівноправні відносини із сусідніми і великими державами, домогтися справжнього міжнародного визнання - Непослідовність у реалізації соціально-економічної політики - Сліпе слідування соціалістичній доктрині - Не вдалося сформувати дієвого державного апарату, налагодити постачання міст продовольством, забезпечити порядок і законність - Не вдалося нейтралізувати соціальну демагогію більшовиків - Захопленість ідеєю федералізму, намагання втілити її в життя за будь-яких обставин
<i>Історичне значення</i> - Підняла на новий щабель ідею української державності - Діяльність Центральної Ради викликала захоплення і була підтримана численними представниками різноманітних верств населення України - Центральна Рада практично здійснила одвічні прагнення українського народу до свободи і незалежності - Боротьба під прапором Української революції на своїх героїчних прикладах підготувала покоління, які вибороли незалежність України	

Перша спроба радянзації України

Заходи з радянзації України (січень—березень (квітень) 1918 р.)

Складові радянзації	Характеристика
Терор	Мав безсистемний характер. Підлягали гайдамаки, офіцери, монархісти, усі «вороги революції» і «ворожі верстви населення»
Поширення законів радянської Росії	Усі закони (декрети), які були прийняті або приймалися радянською Росією, автоматично поширювалися на територію України, контрольовану радянськими військами
Злам старого адміністративного апарату	Система управління, що залишилась від Тимчасового уряду і УЦР, ліквідовувалася. Розпускалися міські думи. Влада на місцях переходила до воєнно-революційних комітетів і рад

Складові радянзації	Характеристика
Формування армії	Створення Армії радянської УНР — Червоне козацтво (січень 1918 р.)
Націоналізація	Націоналізація великих підприємств (переважно вугільної, металургійної, машинобудівної промисловості), частина з яких перейшла у власність РСФРР. Процес націоналізації не зачіпав харчову і легку промисловість
Фінанси	Відмова від українських грошей
Аграрні перетворення	Розгром поміщицьких маєтків, стихійний розподіл поміщицьких земель серед селян, спроба створення комун. Відновлення постачання хліба до Росії
Розчленування території України	На початку 1918 р. на території України було створено три радянські республіки: Донецько-Криворізька Радянська Республіка, Радянська Соціалістична Республіка Таврида, Одеська Радянська Республіка

Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918—1920 рр.)

■ Брестський мир та УНР

Дата	Хід переговорів
7 листопада (25 жовтня) 1917 р.	II з'їзд рад у Петрограді прийняв Декрет про мир, у якому закликав усі воюючі держави припинити війну та укласти мир без анексій і контрибуцій. Згодом Раднарком заявив, що декрет є офіційною пропозицією негайно укласти перемир'я і розпочати переговори про мир
14 (1) листопада 1917 р.	На пропозицію більшовиків відгукнулась тільки Німеччина та її союзники
20 (7) листопада 1917 р.	Початок переговорів про перемир'я між Німеччиною і радянською Росією
5 грудня (22 листопада) 1917 р.	Генеральний Секретаріат прийняв рішення про укладення перемир'я з країнами Четвертного союзу
6 грудня (23 листопада) 1917 р.	Неофіційна зустріч української делегації з представниками Німеччини та Австро-Угорщини. Укладення перемир'я між УНР і країнами Четвертного союзу
12 грудня (29 листопада) 1917 р.	Початок переговорів делегації Четвертного союзу і радянської Росії щодо умов миру
15 (2) грудня 1917 р.	Перемир'я між радянською Росією і Німеччиною
24 (11) грудня 1917 р.	Генеральний Секретаріат звернувся з нотою до всіх воюючих і нейтральних країн, у якій йшлося, що УНР «стає на шлях самостійних міжнародних стосунків до того часу, доки не буде створено загальнодержавної власті в Росії», і пропонує воюючим державам укласти мир без анексій і контрибуцій з урахуванням прав націй на самовизначення
26 (13) грудня 1917 р.	Країни Четвертного союзу погодилися на участь у переговорах у Брест-Литовському делегації УНР
1 січня (19 грудня 1917 р.) 1918 р.	Прибуття у Брест-Литовський української делегації на чолі з В. Голубовичем

Дата	Хід переговорів
9 січня (28 грудня 1917 р.) 1918 р.	Українська делегація вперше взяла участь у пленарних засіданнях переговорів. Визнання головою радянської делегації Л. Троцьким права делегації УНР самостійно брати участь у переговорах
12 січня (30 грудня 1917 р.) 1918 р.	Визнання країнами Четвертного союзу української делегації та її самостійності як єдиного представника народу України
Січень 1918 р.	Нова радянська делегація на переговорах оприлюднила свій новий склад, до якого були включені представники радянської Української Народної Республіки. Л. Троцький заявив, що саме вони повинні представляти інтереси України, бо УЦР вже не контролює більшу частину території України. Проте ця заява була відхилена країнами Четвертного союзу, які відмовилися визнати делегацію радянської УНР. Голова української делегації О. Севрюк оприлюднив IV Універсал
9 лютого (27 січня) 1918 р.	Підписання Брестського миру між УНР і країнами Четвертного союзу
3 березня 1918 р.	Радянська Росія підписала Брест-Литовський мир з країнами Четвертного союзу

■ Умови Брестського миру між УНР і країнами Четвертного союзу

Основні положення
• Скасування воєнного стану між воюючими сторонами • Визначення кордонів України • Встановлення дипломатичних зв'язків • Визначення економічних зв'язків
• У <i>таємній декларації</i>, підписаній з Австро-Угорщиною, зазначалося: райони Східної Галичини з переважно українським населенням мали відійти від королівства Галичини й об'єднатися з Буковиною в один коронний край у складі Австро-Угорщини. (Угода не була ратифікована і розірвана Австро-Угорщиною у липні 1918 р.)
• У <i>додатковому договорі</i> визначалися: — Принципи регулювання консульських відносин. — Принципи регулювання приватних справ. — Обмін військовополоненими. — Обмін надлишками сільськогосподарських і промислових товарів. — Курс валют (100 німецьких марок = 46 українських карбованців)

17 березня 1918 р. УЦР ратифікувала умови Брестського договору, а 18 березня 1917 р. УНР уклала військову конвенцію з Німеччиною та Австро-Угорщиною
--

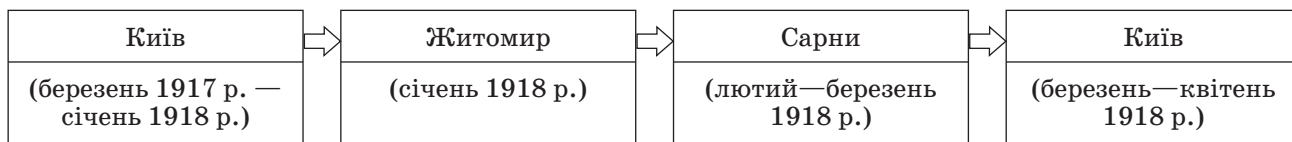

Результати і наслідки				
Відбулося падіння радянської влади в Україні в результаті збройного втручання країн Четвертного союзу	Україна стала першою державою, що вийшла з Першої світової війни	Україна стала повноправним членом міжнародних відносин	Було визначено кордони Української держави	Було відновлено владу УЦР і обмежено суверенітет України

За допомоги у звільненні України від більшовицької окупації УНР зобов'язувалась у вигляді матеріальної компенсації поставити до Німеччини та Австро-Угорщини 60 млн пудів зерна та виробів з нього, 400 млн шт. яєць, 2,75 млн пудів м'яса великої рогатої худоби (живою вагою), 3 млн пудів цукру, а також регулярно постачати їм овочі, фрукти, фураж, руди тощо
--

■ Місця перебування УЦР і Ради міністрів УНР

■ Політика УЦР у січні—квітні 1918 р.

Основні заходи
• Підписання Брестського (Берестейського) миру з країнами Четвертного союзу • Запровадження нового стилю в літочисленні (Юліанський календар було замінено Григоріанським календарем) • Уведення в обіг національної валюти — гривні • Затвердження державного герба — тризуб Володимира Великого • Уведення закону про громадянство • Скасування приватної власності на землю (19 січня 1918 р.), уведення закону про землю (31 січня 1918 р.), який передбачав соціалізацію землі та встановлення максимуму землеволодіння у розмірі 30 десятин • Підтвердження курсу і соціально-економічної політики, що були проголошені III і IV Універсалами • Схвалення Конституції УНР (29 квітня 1918 р.)

■ Німецько-австрійська окупаційна політика

У січні 1918 р. австро-німецькі війська разом з військами УНР розпочали наступ щодо звільнення України від більшовицької окупації.

До кінця весни територія України була звільнена. Хоча формально вони виступали як союзники, але, прийшовши в Україну, стали проводити окупаційну політику.

Мета	
Забезпечення максимального отримання продовольчих і сировинних ресурсів з України для продовження війни з країнами Антанти до переможного кінця	Намагання перетворити Україну на одну зі складових великої Німецької імперії
↓	
Заходи	
• Установлення і підтримка маріонеткового режиму • Підтримка поміщиків у їхніх намаганнях відновити свої права на землеволодіння • Запровадження воєнно-польових судів і смертної кари • Придушення селянських виступів, робітничих страйків • Переслідування більшовиків та співчуваючих їм • Перешкоджання створенню сильної української армії та флоту • Створення умов для захоплення українського ринку, установлення контролю над українською промисловістю, шляхами сполучення, портами, джерелами сировини і продовольства	

■ Падіння УЦР і встановлення влади гетьмана П. Скоропадського

Причини падіння

- Конфлікт УЦР з німецько-австрійською окупаційною адміністрацією. Невиконання УЦР своїх зобов'язань
- Конфлікт УЦР з консервативними колами України (промисловцями, поміщиками та ін.)
- Нездатність УЦР ефективно налагодити систему державного управління
- Утрата УЦР соціальної опори
- Прихильність лідерів УЦР до соціалістичних ідей
- Втома населення від нестабільності, прагнення встановлення сильної влади
- Втручання німецько-австрійської адміністрації у внутрішні справи України

■ Домовленості між П. Скоропадським (Українською Народною Громадою) і німецько-австрійським командуванням в Україні

Основні умови

- Визнання Брестських угод
- Розпуск УЦР. Відкладення скликання Установчих зборів до повного «заспокоєння краю»
- Погодження з німецьким командуванням кількості та умов використання українських збройних формувань
- Визнання необхідності відновлення цивільного судового апарату та обмеження компетенції військово-польових судів лише розглядом акцій, спрямованих проти австро-німецьких військ
- Упорядкування адміністративного апарату та розпуск усіх комітетів «революційного походження»
- Зобов'язання України щодо забезпечення потреб військ Центральних країн (Четвертного союзу)
- Відродження вільної торговельної та іншої підприємницької діяльності
- Відновлення власності, збереження до певної норми великих господарств для забезпечення експортної здатності хліборобства. Парцеляція* великих (вище від встановленої майбутнім законодавством норми) маєтків, передача землі селянам за викуп у кредит

■ Установлення влади П. Скоропадського

Дата	Подія
Березень—квітень 1918 р.	Поширення руху заможних селян проти аграрної політики УЦР. З'їзди землевласників у Лубнах (25 березня 1918 р.) та Харкові (6—17 квітня 1918 р.)
Квітень 1918 р.	Створення в Києві Української Народної Громади, яка вступила в переговори з німецьким командуванням про зміну влади в Україні шляхом перевороту
26 квітня 1918 р.	Санкціонування німецьким імператором Вільгельмом II зміни влади в Україні
26—27 квітня 1918 р.	Роззброєння Синьожупанної дивізії
28 квітня 1918 р.	Під час засідання УЦР німецькі солдати заарештували двох міністрів
29 квітня 1918 р.	Проведення хліборобського конгресу, на який зібралося 6432 уповноважені представники від 8 губерній. Усього в його роботі брали участь 8 тис. делегатів, переважно селяни. Конгрес засудив аграрну політику УЦР і обрав П. Скоропадського гетьманом України. Того ж дня в соборі Св. Софії єпископ Никодим миропомазав гетьмана, а на Софійській площі відслужив молебень. Тим часом віддані гетьману війська захопили всі урядові будинки в Києві та розігнали УЦР

* Парцеляція — поділ великих господарств на дрібні.

■ Перша «Грамота П. Скоропадського до всього українського народу» (29 квітня 1918 р.)

Основні положення

«...тією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

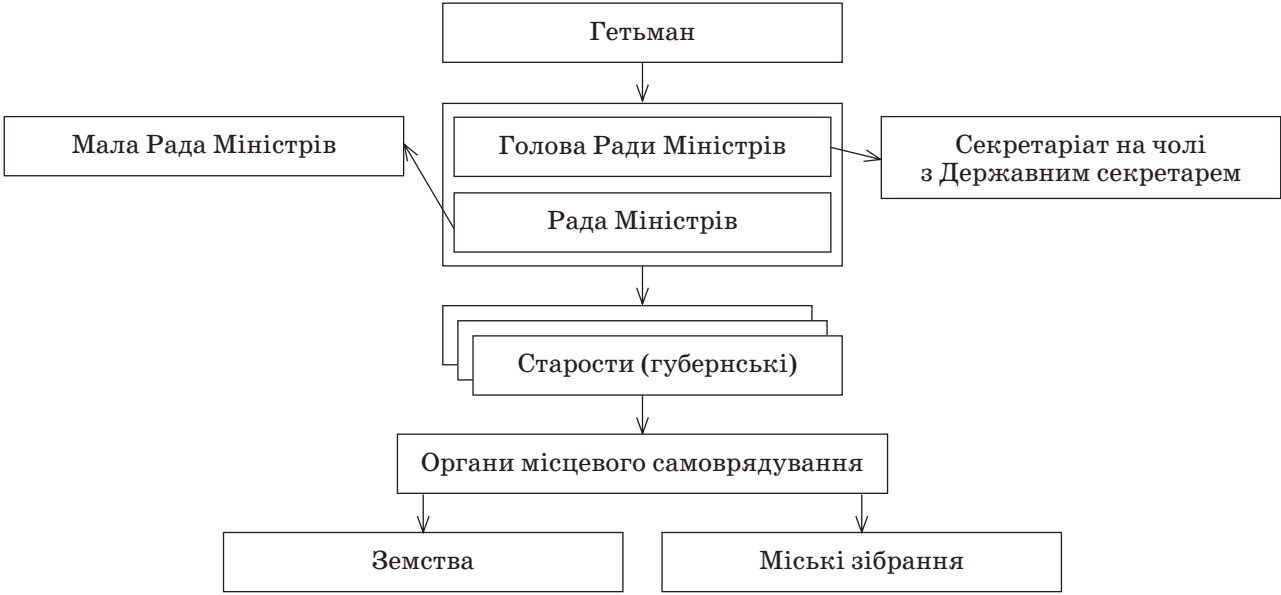
- Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.
- Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються. Всі інші урядовці, працюючи в державних Інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.
- В найближчий час буде виданий закон, установляючий новий порядок виборів до Українського Союму.
- До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатись негайного виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.
- Права приватної власности — як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і касуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.
- Поруч із цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартости від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.
- В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи. Передбачаю всю трудність стаючої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.
- Мені далекі і чужі які-б то не було власні побудження, і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України. В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України — без різниці національності й віросповідання — допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велике відповідальному ділі»

■ Закон про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 р.)

Основні положення

1. Декларувалося, що влада гетьмана є тимчасовою до обрання і початку роботи Сейму.
2. Закріплювалися виняткові повноваження гетьмана:
 - одноосібно затверджував склад Ради Міністрів та її Голову, а також інших урядовців;
 - був головнокомандуючим (Верховний воєвода) української армії і флоту;
 - визначав зовнішньополітичну лінію;
 - оголошував окремі райони на воєнному, облоговому або надзвичайному стані;
 - мав права помилування, засудження, пом'якшення міри покарання, звільнення від судової відповідальності;
 - усі накази або розпорядження гетьмана мали закріплюватися Головою уряду або відповідним міністром.
3. Проголошувалися права й обов'язки козаків і громадян, а саме:
 - захист батьківщини;
 - сплата податків, відбуття повинностей;
 - гарантованість прав і свобод законом;
 - проголошувались права на недоторканність особи, житла, свобода пересування і вільного місця проживання, непорушність права на приватну власність, свобода зборів, об'єднань, слова та інше в межах законів.
4. Визначалися права і повноваження Ради Міністрів.
5. Визначалися структура і компетенція судової влади

■ Система влади за гетьмана П. Скоропадського

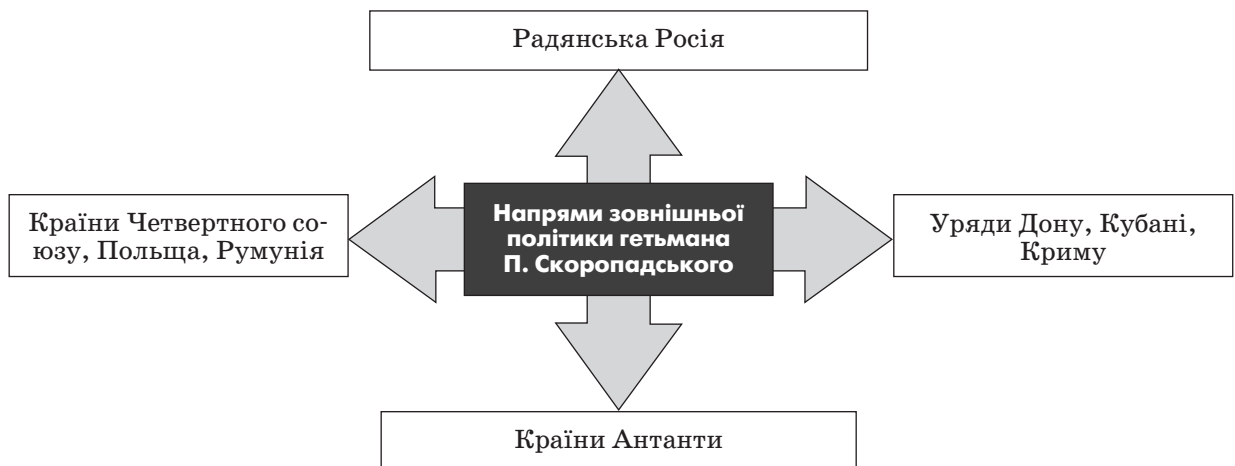

■ Внутрішня політика гетьмана П. Скоропадського

Галузь	Основні заходи
Промисловість	• Скасування законодавства УЦР щодо робітництва і промисловості • Відновлення права приватної власності • Підтримка промисловців, що постраждали в результаті більшовицької окупації • Збільшення робочого дня до 12 годин • Заборона страйків • Налагодження торговельних відносин з Німеччиною та Австро-Угорщиною
Державний апарат	• Формування Ради Міністрів на основі ділових якостей. Голови Ради міністрів: Г. Василенко (квітень—травень 1918 р.), Ф. Лизогуб (травень—листопад 1918 р.), С. Гербель (листопад—грудень 1918 р.) • Українізація державного апарату • Розбудова органів місцевої влади • Відновлення земств
Сільське господарство	• Відновлення приватної власності на землю • Видання «Тимчасового закону про заходи боротьби з розрухою в сільському господарстві» • Відновлення поміщицького землеволодіння; повернення селянами поміщикам земель, реманенту, відшкодування збитків. Поміщики отримали право використовувати примусову працю. Створення хлібного бюро для упорядкування збору продовольства для Німеччини • Опублікування Проекту загальних основ земельної реформи (липень 1918 р.), за якою максимум земельного наділу становитиме 25 гектарів на одну особу, а поміщикам буде надано право продавати землю державному банкові
Збройні сили	• Формування державної варті (поліції) • Відновлення козацтва в Чернігівській, Полтавській і Харківській губерніях • Згода Німеччини у вересні 1918 р. на формування 8 корпусів та інших частин української армії кількістю 300 тис. осіб. Реально було створено: декілька офіцерських дружин, Запорізька дивізія, дві Синьожупанні дивізії, Сірожупанна дивізія, Сердюцька дивізія, бригада січових стрільців тощо (загальна кількість 65 тис. осіб)

Галузь	Основні заходи
Національно-культурна політика	• Скасування національно-персональної автономії національних меншин • Українізація загальноосвітніх шкіл. На осінь 1918 р. в Україні вже налічувалося близько 150 українських гімназій • Прийняття закону про обов'язкове вивчення української мови і літератури, а також історії та географії України в усіх середніх школах • Реорганізація народного університету в Києві в державний український університет • Відкриття українського університету в Кам'янці-Подільському. У російськомовних університетах Києва, Харкова, Одеси відкривалися українські кафедри • Створення національної Академії наук, першим президентом якої став академік В. Вернадський • Було започатковано Національну бібліотеку, засновано Національний архів України, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Український національний театр (керівник П. Саксаганський), «Молодий театр» (керівник Лесь Курбас)

■ Напрями зовнішньої політики гетьмана П. Скоропадського

■ Дипломатичні відносини Української Держави

Рівень відносин	Країни
На рівні	
послів	Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія, Швейцарія, Швеція, Норвегія
дипломатичних представництв	Грузія, Азербайджан, Фінляндія
консулів та інших представництв	Польща, Фінляндія, Англія, Румунія, радянська Росія, Дон, Кубань, Крим
Загалом Міністерство закордонних справ протягом 8 місяців діяло досить активно. Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території — 12 дипломатичних і 42 консульських представництва з 24 держав	

Зовнішня політика гетьмана П. Скоропадського

Напрями політики	Зміст, характеристика
Німеччина та інші країни Четвертного союзу	Відносини з Німеччиною були пріоритетними. Були встановлені дипломатичні відносини з країнами Четвертного союзу, основний зміст яких обертався навколо положень Брестського договору. Наявність німецької та австро-угорської окупаційної влади перетворювало владу П. Скоропадського на маріонеткову. Німці активно втручалися у внутрішнє життя і зовнішню політику Української Держави. Для розв'язання багатьох проблем (фінансова, торговельна, створення масової армії тощо) у вересні 1918 р. П. Скоропадський зустрівся з кайзером Вільгельмом II
Польща	Відносини з Польщею (Регентською радою) обертались навколо державної приналежності Холмщини і Підляшшя. Ці землі були окуповані німецькими і австро-угорськими військами, а за умовами Брестського миру вони мали відійти до України. Проте реально українська адміністрація змогла утвердитися лише на тій частині земель, що були окуповані Німеччиною. В австрійській зоні окупації утвердилася польська адміністрація. Усі переговори про визначення кордону зайшли у глухий кут. Поляки наполягали на кордоні по р. Буг
Румунія	Відносини з Румунією обертались навколо бессарабського питання. Гетьманський уряд запровадив проти Румунії, яка захопила Бессарабію, торговельні санкції. Із виникненням потреби у встановленні дипломатичних відносин з країнами Антанти (на території Румунії були дипломатичні представництва Англії, Франції та ін.). П. Скоропадський дав згоду на укладення тимчасового торговельного договору. Розв'язання бессарабського питання було відкладено до завершення Першої світової війни
Радянська Росія	За умовами Брестського миру радянська Росія зобов'язувалася визнати незалежність України та укласти з нею мирний договір. Переговори почалися у травні 1918 р. Радянську делегацію очолював Х. Раковський. 12 червня 1918 р. було підписано прелімінарний (попередній) договір про припинення стану війни між Україною і Росією, відновлення залізничних, поштово-телеграфних комунікацій. Українській державі надавалося право заснувати консульства в багатьох містах Росії. Найскладнішим питанням переговорів була програма кордонів. На початку жовтня переговори перервалися. За домовленістю сторін чинними залишилися прелімінарні умови миру. Також радянська делегація мала контакти з антигетьманською опозицією, яка готувала повстання. Радянська делегація зобов'язувалася визнати самостійність відновленої УНР
Уряди Дону, Кубані, Криму	<i>Всевелике Військо Донське.</i> 8 серпня 1918 р. було укладено договір, який проголошував взаємне визнання суверенітету, установлював спільні кордони та взаємовигідний товарообмін. Передбачалося розроблення окремих угод щодо вільного транзиту, товарообігу, митних і фінансових відносин. <i>Кубань.</i> Відносини теж розвивалися у руслі взаємовигідності. Україна надала допомогу зброєю Кубані в боротьбі з більшовизмом. Обговорювалося питання входження Кубані до складу України на правах автономії. Але проти цього заперечував уряд Денікіна, що фактично встановив контроль над Кубанню. <i>Крим.</i> Утворений у червні 1918 р. уряд генерала С. Сулькевича відмовлявся вступати у відносини з українським урядом. П. Скоропадський запровадив економічну блокаду щодо Криму. Це примусило кримський уряд у жовтні 1918 р. підписати попередню угоду, згідно з якою Крим мав увійти до складу України на правах автономії
Країни Антанти	Були ускладнені у зв'язку з тісними відносинами з Німеччиною. Тільки після поразки останньої П. Скоропадський взяв курс на пошук порозуміння з країнами Антанти, проте останні підтримували ідею «єдиної і неподільної Росії», заперечуючи незалежність України. Навіть видання гетьманом грамоти від 14 листопада 1918 р. про федеративний зв'язок з майбутньою небільшовицькою Росією не змінило становище. Незабаром антигетьманська опозиція підняла повстання

■ Грамота гетьмана П. Скоропадського 14 листопада 1918 р.

Основні положення

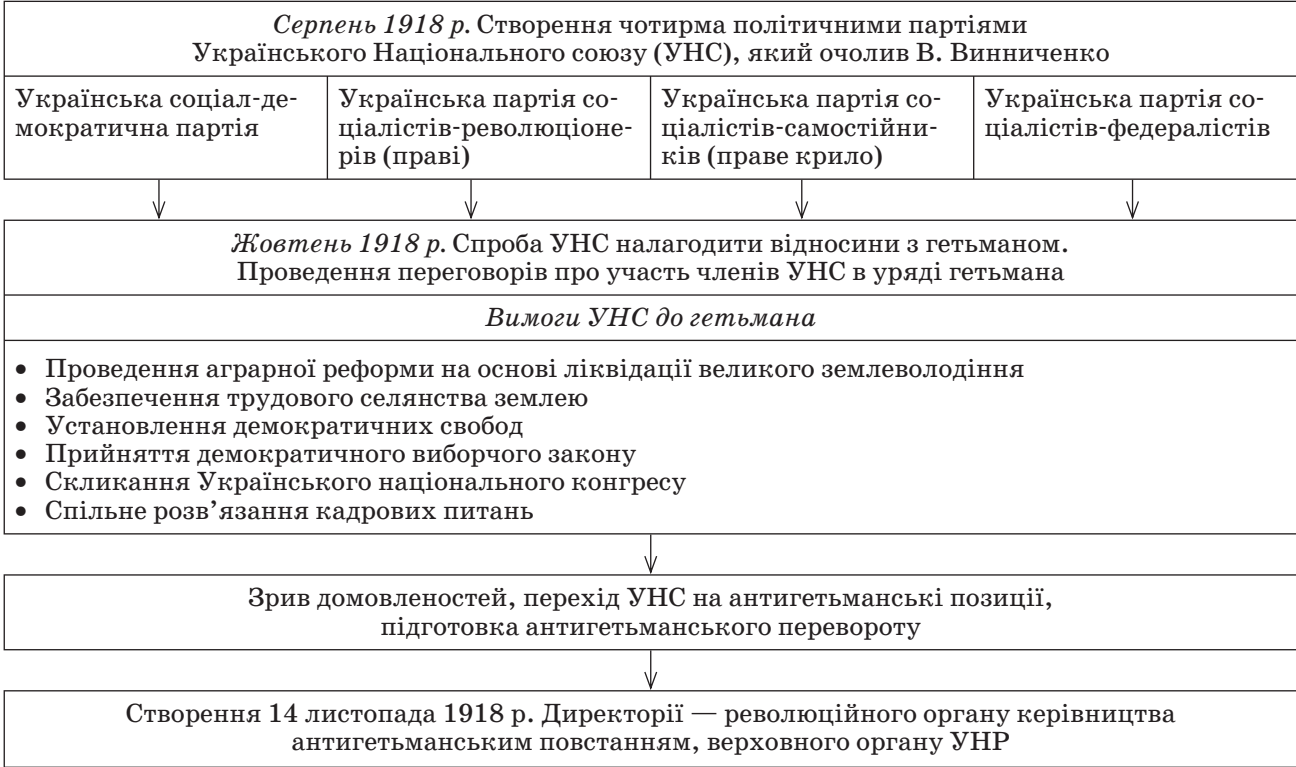
«На... принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю, і в її межах перший раз вільно віджили всі принижені і пригноблені більшовицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії... На тих принципах, які — я вірю — поділяють усі союзники Росії, Держави Згоди (Антанта), а також яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії. В досягненні цієї мети лежить як заповіт добра буту всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутності»

■ Політичні партії і гетьманський режим в Україні

Опозиційні партії та організації	Вимоги
II Всеукраїнський селянський з'їзд	- Невизнання гетьманського режиму - Заклик до відновлення УНР і скликання Установчих зборів - Проведення аграрної реформи: передачі землі селянам
Всеукраїнський робітничий з'їзд	- Невизнання гетьманського режиму - Заклик до відновлення УНР і скликання Установчих зборів
Конгрес української соціал-демократичної робітничої партії	- Невизнання гетьманського режиму - Заклик до відновлення УНР як незалежної держави
Український національно-державний союз	Засуджували гетьманський режим як неукраїнський
Всеукраїнський земський союз	Засуджували гетьманський режим як антидемократичний. Вимагали відновлення демократичних свобод та місцевого самоврядування
Українська партія есерів (ліве крило)	Закликали до збройної боротьби проти гетьманського режиму і німецьких окупантів
Комуністична партія більшовиків (КП(б)У)	- Невизнання гетьманського режиму - Заклик до збройної боротьби проти гетьманського режиму і німецьких окупантів

Партії та організації, що підтримували режим	Вимоги
Український хліборобський конгрес	Підтримував гетьманський режим, виступав за сильну владу, яка б навела лад у країні, за збереження приватної власності на землю
Конституційні демократи (ка- дети)	Визнання гетьманського режиму як влади, яка контролювала частину території колишньої Російської імперії, із якої можна продовжити боротьбу проти більшовицького режиму «за єдину і неподільну Росію»
З'їзд промисловців, банкірів, поміщиків	Висловилися за збереження приватної власності на землю. Вимагали запобігти втручання робітників у господарське життя. Створили свій представницький орган — Протофіс

■ **Український національний союз та створення Директорії**

■ **Склад Директорії**

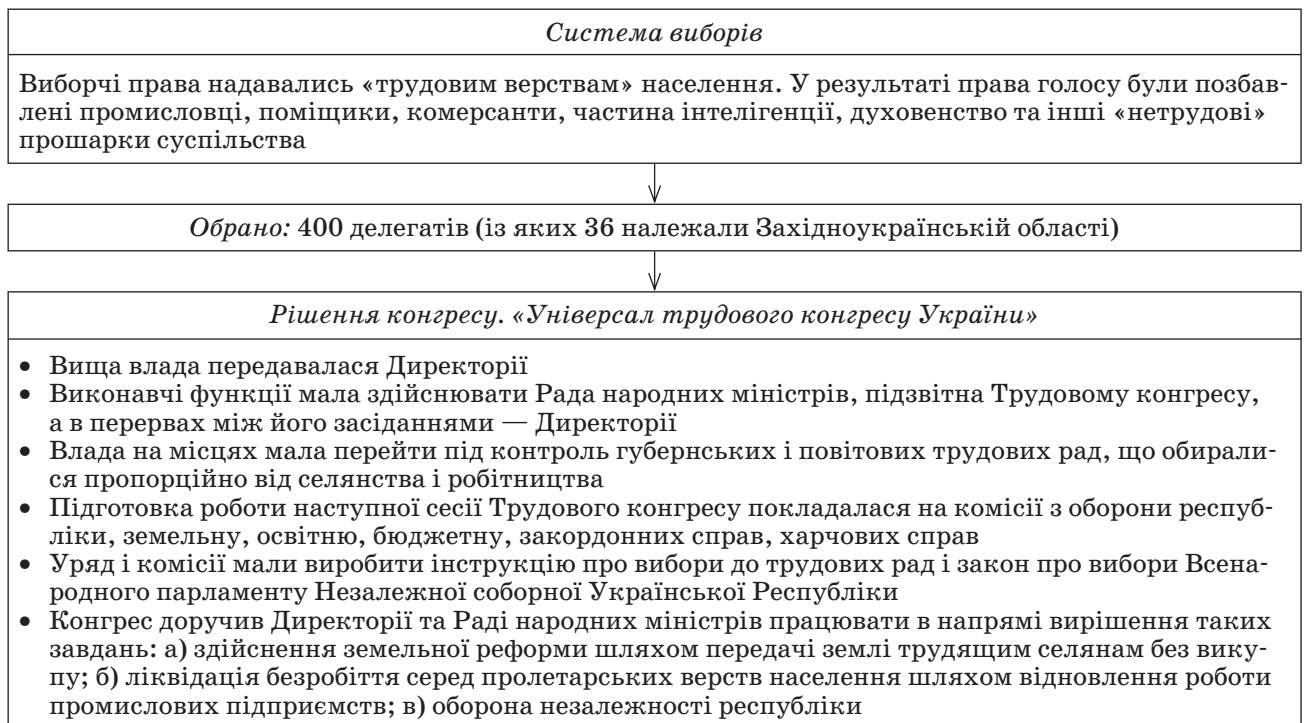
Посада	Прізвище
Голова, член Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)	В. Винниченко
Член Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)	С. Петлюра
Член Української партії соціалістів-революціонерів (УПРС)	Ф. Швець
Представник об’єднаної ради залізничників України	А. Макаренко
Член Української партії соціалістів-самостійників (УПСС)	О. Андрієвський

■ **Боротьба проти гетьманського режиму та його повалення**

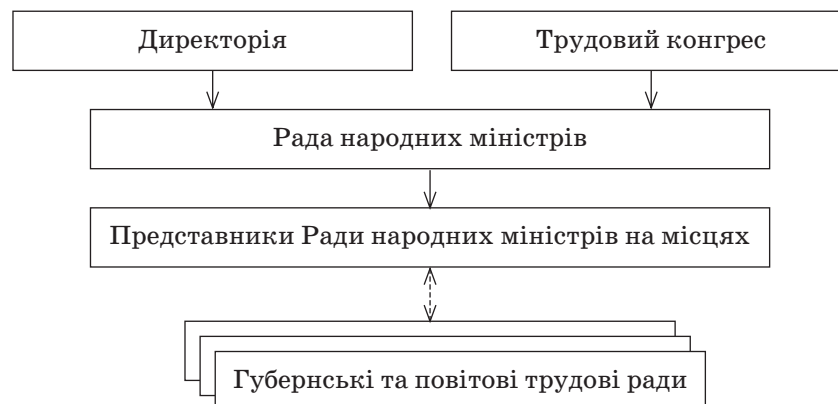
Дата	Подія
Липень 1918 р.	Страйк залізничників
Серпень 1918 р.	Селянське повстання на Київщині, інспіроване більшовиками
Літо—осінь 1918 р.	Селянський повстанський рух проти німецької окупації і гетьманського режиму
14 листопада 1918 р.	Видання П. Скоропадським грамоти про федеративний зв’язок України з майбутньою небільшовицькою Росією. Створення УНС Директорії
15 листопада 1918 р.	Заклик Директорії до збройної боротьби проти гетьманату

Дата	Подія
17 листопада 1918 р.	Угода Директорії з Великою солдатською радою німецьких військ про нейтралітет
18 листопада 1918 р.	Розгром військами Директорії гетьманських військ під Мотовилівкою
19 листопада 1918 р.	Оголошення Директорією загальної мобілізації. Головний отаман С. Петлюра видав наказ, у якому обіцяв надати додаткові земельні ділянки всім, хто «своєчасно стане до війська»
14 грудня 1918 р.	Вступ до Києва військ Директорії. П. Скоропадський зрікся влади

■ Трудовий конгрес (23—28 січня 1918 р.)

■ Структура влади Директорії УНР

■ Зовнішня політика Директорії УНР

Мета зовнішньої політики Директорії		
Забезпечити міжнародне визнання України	Здобути вихід з міжнародної ізоляції	Пошук союзників у боротьбі з більшовицькою агресією
↓		
Шляхи реалізації		
Союз з радянською Росією		Угода з Антантою
В. Чехівський, М. Грушевський		С. Петлюра, В. Винниченко
↓		↓
Дипломатична місія, яку надіслали до Москви, заявила, що Директорія погоджується на радянську форму влади в УНР за умов: • Пропорційне представництво в радах селян і робітників • Укладення економічного союзу з РСФРР • Проголошення нейтралітету України • Допомога в боротьбі з арміями Денікіна, Антанти, Польщі • Припинення наступу військ радянської Росії на Україну • Визнання незалежності УНР		Директорія переїхала до Вінниці й розпочала переговори з Антантою. Перед делегацією Директорії були поставлені ультимативні вимоги: • Реорганізувати Директорію і її уряд, вивівши з їх складу представників соціалістичних партій • Відмовитися від «більшовицької» соціально-економічної політики • Реорганізувати армію УНР і підпорядкувати її союзному командуванню
Але радянська Росія, ведучи переговори, ні на день не припиняла вторгнення в Україну. Зважаючи на це, прихильники союзу України з Антантою (С. Петлюра, В. Винниченко) оголосили війну радянській Росії. Однак це не зупинило наступу радянських військ. 5 лютого більшовики вступили в Київ. Становище Директорії стало критичним		Виконання цих вимог означало ні що інше, як ліквідацію суверенності УНР. У відповідь В. Винниченко і П. Чехівський подали у відставку, С. Петлюра вийшов із соціал-демократичної партії. Але ці кроки нічого не дали. Допомоги з боку Антанти не надійшло. Директорія зазнала поразки
↓		↓
З метою продовження боротьби, С. Петлюра пішов на зближення з Польщею. Переговори з поляками велися з кінця 1919 р. і завершилися у квітні 1920 р. укладенням Варшавської угоди		

■ Внутрішня політика Директорії УНР

Політика Директорії була прямо протилежна колишній політиці гетьмана П. Скоропадського, пе-

редбачала утвердження в Україні національного варіанта радянської влади без крайнощів більшовизму.

Основні засади політики Директорії
• Скасовувалися «злочинні інституції пануючих класів (карні експедиції, жандарми)». Старий державний апарат було зруйновано, а обіцяна «трудова влада» не встановлена. Фактично влада на місцях залишалась у отаманів. Законодавча влада передавалася Трудовому конгресу, який населення обирало без участі «помічників і капіталістів» • Трудовий конгрес всю повноту влади передав Директорії
• Скасовувалися всі закони і постанови гетьманського уряду у сфері робітничої політики. Відновлювався 8-годинний робочий день, робітничий контроль на підприємствах, право на укладення колективних договорів, на створення коаліцій і проведення страйків

Основні засади політики Директорії

- Директорія передбачала конфіскацію поміщицьких земель. Земельні наділи площею до 15 десятин не конфісковувалися. Не підлягали конфіскації також землі промислових підприємств, цукрових заводів, а також іноземців
- На малоземельному Правобережжі Польща домоглася визнання за поміщиками польського походження статусу іноземних громадян, у зв'язку з чим їхня власність оголошувалася недоторканною. Термін і порядок розподілу землі не визначалися; лишалося непорушним дрібне селянське землеволодіння
- Відновлювалася національно-персональна автономія
- Головною турботою Директорії була війна з більшовиками, а це потребувало підвищеної уваги до розбудови армії. Створити боєздатну армію зі збройних формувань, що виникли під час антигетьманського повстання, не вдалося. Директорія фактично опинилася без армії. Тоді Головний отаман С. Петлюра почав призначати отаманами будь-кого, хто міг командувати, мав зброю і виказував лояльність до Директорії, а також заявив про своє прагнення боротися з більшовиками. Кожен такий отаман отримував грамоту від Петлюри і декілька мільйонів українських карбованців. Ніякого контролю над отаманами не існувало. Із середини 1919 р. С. Петлюра розгорнув активну діяльність з реформування армії і боротьбу з отаманщиною, що сприяло зростанню боєздатності армії. Проте безперервна війна, епідемії, чвари в керівництві, вичерпання воєнних і фінансових ресурсів, що дісталися у спадок від П. Скоропадського, відсутність зовнішньої підтримки зумовили поразку армії УНР
- Проголошення 22 січня 1919 р. Акта злуки УНР і ЗУНР. Перетворення ЗУНР на Західну область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Проте реальне об'єднання двох держав відкладалося на майбутнє. Кожна з держав проводила самостійну внутрішню і зовнішню політику

■ Друга радянсько-українська війна

Дата	Подія
11 листопада 1918 р.	Раднарком РСФРР скасував умови Брестського миру, видав директиву про надання військової допомоги «трудящим України» силами українських повстанських дивізій, що були створені в нейтральній зоні між Україною та Росією. Було утворено Укрреввійськграду (В. Антонов-Овсієнко, В. Затонський, Й. Сталін, Г. П'ятаков)
28 листопада 1918 р.	На території РСФРР створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України (Голова уряду — Г. П'ятаков, із 29 січня 1919 р. — Х. Раковський; члени уряду: В. Аверін, Артем (Ф. Сергєєв), К. Ворошилов, В. Затонський, Є. Квірінг, Ю. Коцюбинський, М. Подвойський, О. Шліхтер)
29 листопада 1918 р.	Робітничо-селянський уряд видав маніфест про відновлення радянської влади в Україні
Грудень 1918 р.	Початок наступу 1-ї і 2-ї повстанських дивізій в Україні під загальним командуванням В. Антонова-Овсієнка
3 січня 1919 р.	Радянські війська зайняли Харків, куди і переїхав Тимчасовий робітничо-селянський уряд України
6 січня 1919 р.	Проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР)
16 січня 1919 р.	Директорія УНР офіційно оголосила війну РСФРР
5 лютого 1919 р.	Вступ більшовицьких військ до Києва (Богунський полк під командуванням М. Щорса і Таращанський полк під командуванням В. Боженка)
Лютий 1919 р.	Спроба Директорії УНР знайти спільну мову з країнами Антанти для спільної боротьби з більшовизмом. Реорганізація Директорії, уряду, відмова від «соціалістичних експериментів» тощо. Поразка та евакуація військ Антанти з Півдня України
Березень 1919 р.	Утрата Директорією контролю над більшою частиною України

Дата	Подія
Квітень 1919 р.	Оволодіння більшовиками Кримом. В Україні (крім Надзбруччя і західних областей) вдруге було встановлено радянську владу

■ Селянський повстанський рух в Україні

Отаманщина (як синонім використовується термін махновщина) — 1) засилля різноманітних збройних формувань в умовах відсутності реальної державної влади; 2) період в історії визвольних змагань.

Найвпливовіші отамани* 1918—1919 рр.	Територія дій
Зелений (Д. Терпило)	Київщина
М. Григор'єв	Херсонщина, Миколаївщина, Черкащина, частина Катеринославщини
Н. Махно	Північна Таврія, Катеринославщина
Ангел	Чернігівщина
Божко	Катеринославщина

■ Агресія Антанти на Півдні України (листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)

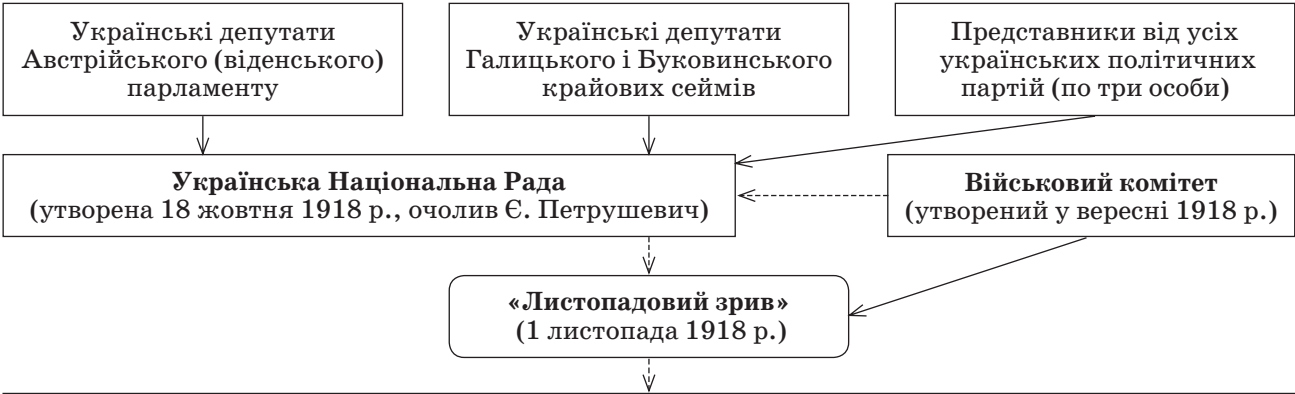
Дата	Подія
16 листопада 1918 р.	Війська Антанти пройшли Дарданелли і направилися в усі порти від Одеси до Новоросійська. На початок 1919 р. тут висадилися дві французькі дивізії, а також англійські, грецькі, румунські й польські частини загальною кількістю 60 тис. осіб. Узяти під контроль території, які залишали армії німецького блоку, підрозділи Антанти повністю не змогли. Війська зайняли лише прибережну смугу по лінії Тирасполь—Бірзула—Вознесенськ—Миколаїв—Херсон, відмовившись від просування углиб території України. Проте вони підтримували в Україні білогвардійців, які виступали за відновлення «єдиної і неподільної Росії»
Квітень 1919 р.	Країни Антанти через повстання моряків на французькому флоті, поразку під Вознесенськом були змушені евакуювати свої війська з Півдня України. Проте надалі флот країн Антанти продовжував морську блокаду чорноморського узбережжя, здійснювалися перевезення білогвардійських військ, постачання зброї та спорядження

■ Причини поразки Директорії

Загальна характеристика
- Не змогла створити життєздатний і стабільний політичний режим - У результаті її перетворень ослабла соціальна опора Директорії (інтелігенція, значну частину якої зарахували до «поміщиків і капіталістів»; селянство, особливо біднота, яка звинувачувала Директорію в прокуркульській політиці; робітники, оскільки Директорія або її отамани придушували страйки, забороняли робітничі організації політичного характеру, розганяли профспілки); - Широкі маси українського населення, особливо селянство, не зовсім усвідомлювали загальнонаціональні інтереси, необхідність створення і зміцнення власної держави - Відсутність єдності національно-демократичних сил - Несприятливі зовнішньополітичні обставини

* Загалом за період 1918—1923 рр. діяло декілька сот отаманів.

■ Створення ЗУНР

ВІДОЗВА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ (1 листопада 1918 р.)	
Український Народє!	
Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Віднині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.	
Дня 19 жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої Австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть. Українська Національна Рада.	
З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові й на цілій території Української Держави.	
Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур Українській Національній Раді й відіпреш усі ворожі замаху на Українську Державу.	
Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні краєві й громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть.	
Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені. Всі жовніри української народности підлягають віднині виключно Українській Національній Раді й приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовніврів з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.	
Все здібне до оружжя українське населення має утворити боеві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок.	
Особливо мають бути оберігані залізници, почта й телеграф.	
Всім горожанам української держави без різниці народности і віросповідання заporučається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.	
Національні меншости Української Держави — поляки, жида, німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.	
Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.	
Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.	
Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.	
Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!	
Львів, 1 падолиста 1918 р.	

Дата	Подія
2 листопада 1918 р.	Передача австрійським намісником в Галичині влади Українській Національній Раді
9 листопада 1918 р.	Створення уряду (Тимчасовий державний секретаріат) на чолі з К. Левицьким, а згодом — С. Голубовичем
13 листопада 1918 р.	Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Згодом її президентом було обрано Є. Петрушевича

■ Україно-польська війна 1918—1919 рр.

Дата	Події
1 листопада 1918 р.	«Листопадовий зрив». Захоплення українськими збройними формуваннями у Львові та інших містах Східної Галичини ключових позицій, урядових установ. Початок україно-польського збройного протистояння, що переросло у війну
Листопад 1918 р.	Початок формування Української Галицької Армії (УГА). Командуючим було призначено М. Омеляновича-Павленка
11 листопада 1918 р.	Захоплення польськими загонами Перемишля
22 листопада 1918 р.	УГА залишила Львів. Переїзд уряду ЗУНР до Тернополя
Січень 1919 р.	Переформування УГА в регулярну армію. Польсько-українські переговори за посередництва Англії
22 січня 1919 р.	Акт Злуки
Лютий—березень 1919 р.	Вовчухівська операція УГА
Лютий 1919 р.	Місія Антанти на чолі з генералом Ж. Бартельмі
22 березня 1919 р.	Вимоги Антанти до УГА припинити бойові дії
Квітень 1919 р.	Прибуття до Східної Галичини з Франції 70 тис. солдатів польської армії на чолі з генералом Ю. Галлером
15 травня 1919 р.	Початок наступу польської армії по всьому фронту
24 травня 1919 р.	Початок наступу румунських військ, які окупували Покуття
9 червня 1919 р.	Надання Є. Петрушевичу диктаторських повноважень. Командуючим УГА було призначено О. Грекова
Червень 1919 р.	Чортківська офензива
25 червня 1919 р.	Рада міністрів закордонних справ Англії, Франції, Італії, США уповноважила Польщу окупувати Східну Галичину до р. Збруч
28 червня 1919 р.	Контрнаступ польських військ
Липень 1919 р.	Завершення окупації ЗУНР польськими військами. Перехід залишку частин УГА за р. Збруч
21 листопада 1919 р.	Верховна рада Антанти надала Польщі 25-річний мандат на управління Східною Галичиною
10 грудня 1919 р.	Протест Польщі, яка заявила, що Східна Галичина є невід'ємною частиною Польщі
22 грудня 1919 р.	Підтвердження Антантою свого рішення від 21 листопада 1919 р.

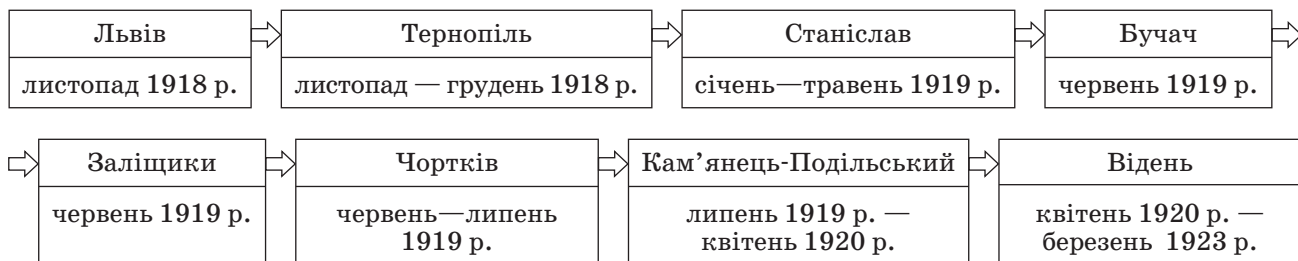
■ Внутрішня політика ЗУНР

Основні заходи
За короткий час була сформована ефективна система управління. Відбулися довибори до Української Національної Ради — представницького і законодавчого органу влади. Більшість її депутатів стояла на національно-ліберальних позиціях і представляла Українську національно-демократичну партію. Президентом ЗУНР було обрано Є. Петрушевича, який згодом отримав диктаторські повноваження. Формувалася місцева адміністрація, правоохоронні органи, система судочинства
Утверджувалися державні символи: прапор — жовто-синій; герб — золотий лев на синьому тлі, обернений у правий бік. Українська мова була проголошена державною. Прийнято закон про громадянство
Проголошувалася ліквідація великого землеволодіння (переважно поляків), але здійснення земельної реформи відкладалося до завершення війни
Установлювалася державна монополія на продаж зерна, хліба, цукру, спирту, сірників, шкіри, худоби, свиней. В обіг вводилася власна валюта — гривня і карбованець. Вводилася заборона на вивіз нафти. Відбудовувалися залізниці
Створювалася система народної освіти: шкільництво отримало державний статус, дозволялося існування приватних шкіл, національним меншинам надавалося право «на школу рідною мовою»
Гарантувалися широкі права національним меншинам. Їм було обіцяно 30 % місць у майбутньому парламенті й право користуватися власною мовою
Створення Української Галицької Армії для захисту республіки

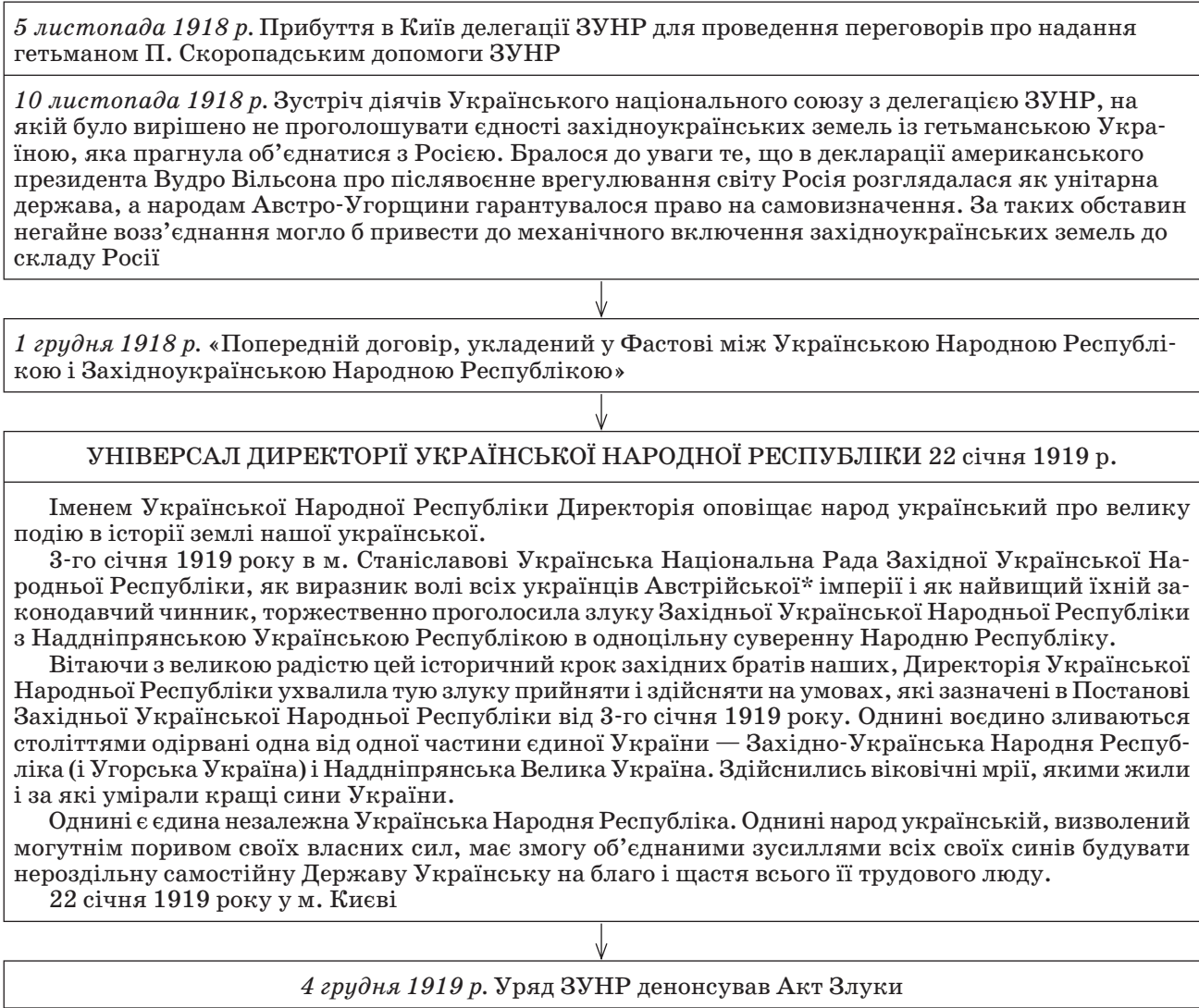
■ Зовнішня політика ЗУНР

Мета	Заходи
- Домогтися міжнародного визнання ЗУНР - Представництво інтересів на Паризькій мирній конференції - Налагодження дипломатичних відносин - Припинення війни з Польщею	- Відкриття посольств ЗУНР в Австрії, Угорщині, Німеччині - Відкриття дипломатичних представництв ЗУНР у Чехословаччині, США, Канаді, Італії, Бразилії - Делегація ЗУНР брала участь у Паризькій мирній конференції (1919 р.) - Ведення переговорів з делегаціями країн Антанти про укладення перемир'я з Польщею та про припинення війни

■ Місця перебування уряду ЗУНР

■ **Акт Злуки (22 січня 1919 р.) УНР та ЗУНР**

■ **Рішення країн Антанти щодо Східної Галичини**

Дата	Зміст
25 червня 1919 р.	Антанта дозволила польському війську вести операції до р. Збруч, застерігши, що справа державної приналежності Східної Галичини має ще вирішуватися
20 листопада 1919 р.	Верховна Рада Антанти надала Польщі мандат на Східну Галичину терміном на 25 років, після чого долю мав вирішувати всенародний плебісцит
22 грудня 1919 р.	Верховна Рада Антанти відхилила польські твердження, що Східна Галичина є невід'ємною частиною Польщі, підтвердивши своє попереднє рішення
14 березня 1923 р.	Верховна Рада Антанти передала Східну Галичину в управління Польщі

* В оригіналі дописано олівцем — «Угорської».

■ Причини поразки та історичне значення ЗУНР

Причини поразки	Історичне значення
- Воєнна перевага Польщі - Відсутність міжнародної підтримки, міжнародна ізоляція ЗУНР. Прихильне ставлення країн Антанти до Польщі - Поразка Української Народної Республіки	- ЗУНР вдалося уникнути радикальних перегинів у соціально-економічній політиці - На першому місці стояло завдання національного державного будівництва. Своєчасне здійснення соціально-економічних перетворень забезпечувало авторитет ЗУНР в українського населення - Належна увага приділялася створенню боєздатної національної армії - ЗУНР засвідчила прагнення українського населення до незалежності та створення Соборної Української держави - Період існування ЗУНР увійшов в історію як героїчний епізод у боротьбі українського народу за незалежність, вільний і демократичний розвиток

■ Денікінський і більшовицький режими в Україні в 1919 р.

Питання для порівняння	Режим	
	денікінський	більшовицький
<i>Форма правління</i>	Воєнна диктатура	Диктатура пролетаріату
<i>Мета</i>	- Наведення порядку і запровадження тимчасової військової диктатури - Відновлення «єдиної і неподільної» Росії - Боротьба з більшовизмом до переможного кінця	- Установлення радянського ладу - Здійснення соціалістичних перетворень - Утримання України під владою більшовиків
<i>Шлях встановлення</i>	- Репресивна політика проти противників режиму - Уведення смертної кари за участь у бунтах, більшовицьких організаціях та дезертирство в армії	- Репресивна політика щодо противників режиму - Політика «воєнного комунізму»
<i>Методи правління</i>	- Диктаторські, репресивні «Білий терор»	«Червоний терор»
<i>Соціальна опора режиму</i>	Офіцерство, поміщики, промисловці, російські націоналісти	Незаможне селянство, робітництво, частково інтелігенція, декласовані елементи
<i>Аграрна політика</i>	- Закон про землю передбачав обмеження поміщицького землеволодіння 400 десятинами і придбання селянами землі за викуп у розмірі до 45 десятин на сім'ю - За законом про врожай 1919 р., третину зібраного хліба селяни мусили віддати поміщикам і орендарям, 5 пудів зерна з кожної десятини землі віддавати на потребу армії. У разі несвоєчасної здачі стягувалася подвійна кількість зерна	- Роздача землі селянам, ліквідація поміщицького і куркульського господарств - Запровадження на початку 1919 р. продовольчої розкладки; заборона приватної торгівлі - Діяльність продзагонів

Питання для порівняння	Режим	
	денікінський	більшовицький
Політика щодо промисловості, робітничої політика	- Відновлення приватної власності - Повернення підприємств колишнім власникам - Відновлення торгівлі - На підприємствах фактично запроваджувався 11—12-годинний робочий день	- Опублікування декрету про порядок націоналізації підприємств. Протягом кількох місяців були націоналізовані підприємства цукрової промисловості, великі шахти, металургійні й машинобудівні заводи. Загальне керівництво націоналізованою промисловістю здійснював Уккранаргосп - Запроваджувалася загальна трудова повинність, мілітаризація праці, зрівнялівка в оплаті праці, карткова система постачання міського населення - Бюрократизація державного апарату
Політика щодо українства	- Питання про державний устрій відкладалося до кінця громадянської війни - Створення на території України трьох областей — Харківської, Київської та Новоросійської, які очолювали генерал-губернатори з необмеженими повноваженнями - Велася боротьба з будь-якими проявами українського національного життя. Відновлення царського законодавства в галузі загальноосвітньої школи. Фактична заборона викладання українською мовою, вивчення українознавства - Вводилася цензура. Земствам заборонялося надавати підтримку українським школам	- Боротьба проти «петлюрівців», українських «буржуазних націоналістів» тощо - Українська мова не заборонялася і не переслідувалася

■ УСРР і політика «воєнного комунізму»

Загальна характеристика
- Зменшення суверенітету УСРР у зв'язку з уведенням політики «воєнного комунізму» - КП(б)У, профспілки, Комуністична спілка робітничої молоді України фактично були філіями відповідних російських організацій і керувалися з Москви - РНК України, Українська Рада народного господарства (УРНГ) діяли під безпосереднім керівництвом РНК та Вищої Ради народного господарства (ВРНГ) РСФРР - Створення військово-політичного союзу радянських республік (травень—червень 1919 р.) - Об'єднання під керівництвом вищих державних органів Російської Федерації: військової організації і військового командування, народного господарства, залізниць, фінансів - Ліквідація 4 червня Українського фронту, а з підрозділів, що входили до його складу, були утворені три армії

■ Воєнно-політична ситуація в Україні в 1919 р.

■ Бойові дії за контроль над Україною (1919 р.)

Дата	Подія
14 грудня 1918 р.	Перехід влади до Директорії УНР
15 грудня 1918 р.	Невдала спроба укладення союзу між С. Петлюрою і Н. Махно
Грудень 1918 р.	Початок наступу Добровольчої (А. Денікін) і Донської (П. Краснов) армій на Донбас. Оголошення Денікіна головнокомандуючим збройними силами Півдня Росії. Початок 2-ї україно-радянської війни (16 січня 1919 р. Директорія УНР офіційно оголосила війну, беручи до уваги неприховану агресію РСФРР)
3 січня 1919 р.	Радянські війська зайняли Харків, куди і переїхав Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, що був сформований на території РСФРР 28 листопада 1918 р.
6 січня 1919 р.	Проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР)
5 лютого 1919 р.	Вступ Червоної армії до Києва
6 квітня 1919 р.	Евакуація військ Антанти з Одеси
Кінець квітня 1919 р.	Установлення радянського контролю над Україною і Кримом
Травень 1919 р.	Антибільшовицький заколот М. Григор'єва. Розгром денікінськими військами Червоної армії в Донбасі
Червень 1919 р.	Захоплення денікінцями Харкова і Катеринослава. Чортківська офензива УГА

Дата	Подія
3 липня 1919 р.	Наказ Денікіна про похід на Москву
Липень 1919 р.	Окупація польськими військами ЗУНР. Перехід УГА через р. Збруч. Об'єднання армій УНР і УГА
Липень—серпень 1919 р.	Наступ об'єднаних українських армій на Правобережжі
Серпень 1919 р.	Створення Н. Махно Революційно-повстанської армії України (махновці)
30 серпня 1919 р.	Залишення Києва Червоною армією. Одночасний вступ до міста української і денікінської армій. «Київська катастрофа» — відступ українських армій з Києва
Вересень 1919 р.	Рейд Південної групи Червоної армії під командуванням Й. Якіра по Правобережжю
24 вересня 1919 р.	Початок війни між УНР і денікінськими військами
26 вересня 1919 р.	Угода між Н. Махно і С. Петлюрою в Умані про спільний фронт проти денікінців
Жовтень 1919 р.	Встановлення махновцями контролю над Північною Таврією. Контрнаступ денікінців. Відступ військ Н. Махна на Катеринославщину. Захоплення махновцями Катеринослава, який утримувався ними до початку грудня
Жовтень 1919 р.	Початок контрнаступу Червоної армії проти денікінців. Бої під Кромами. Знищення найбоєздатніших частин білогвардійців
Листопад 1919 р.	Швидкий відступ денікінців на Ростов, Одесу, Крим
6 грудня 1919 р.	Перехід УГА на бік денікінців. Остаточний розпад Директорії. Початок Першого зимового походу армії УНР. Від'їзд С. Петлюри з найближчим оточенням до Варшави
12 грудня 1919 р.	Захоплення Червоною армією Харкова
16 грудня 1919 р.	Захоплення Червоною армією Києва
Січень 1920 р.	Оволодіння Червоною армією Донбасу
7 лютого 1920 р.	Вступ Червоної армії до Одеси
Березень 1920 р.	Завершення розгрому основних сил денікінців. Залишки денікінців, яких очолив П. Врангель, закріпилися в Криму

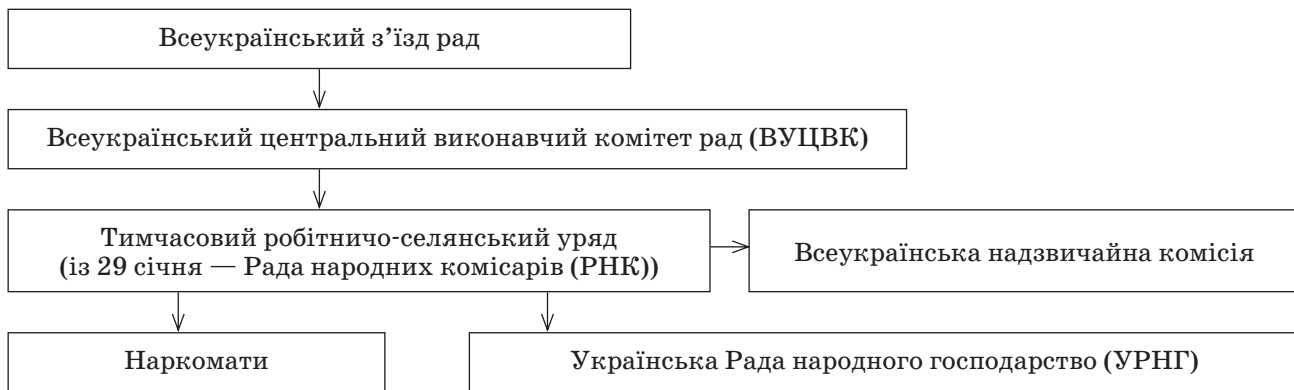
■ Перший зимовий похід армії УНР

Питання для характеристики	Зміст
Коли відбувся	6 грудня 1919 р. — 6 травня 1920 р.
Мета	Збереження Армії УНР в умовах повної окупації України і нерівної боротьби. Підтримка антибільшовицького селянського повстанського руху на Правобережжі. Продовження національно-визвольної боротьби
Командуючий	М. Омелянович-Павленко
Сили, що брали участь	5—10 тис. осіб (Запорізька, Волинська і Київська групи)
Результати	Війська пройшли з боями 2 тис. км тилами денікінської і Червоної армій. Було збережено кістяк армії УНР, на базі якого було відновлено армію УНР, яка 1920 р. взяла участь у радянсько-польській війні

■ Політика «воєнного комунізму»

Питання для ха- рактеристики	1919 р.	1920—1921 рр.
Мета	Побудова комунізму насильницькими методами, шляхом «кавалерійської атаки на капіталізм»; мобілізація ресурсів для боротьби з противниками радянської влади; приборкання національно-визвольного руху	
Основні заходи		
Промисло- вість	Націоналізація всієї великої і середньої промисловості. Мілітаризація	Поширення націоналізації на всі під-приємства
Сільське гос- подарство	Продовольча розкладка; заборона орен-ди, найманої праці. Спроба запроваджен-ня колективних господарств (комун)	Продовольча розкладка поширена на овочі, зерно, м'ясо тощо
Торгівля та обмін	Заборона торгівлі; прямий продуктооб-мін, карткова система. Скасування опла-ти за паливо, житло, транспорт тощо	
Фінанси	Скасування грошей (повністю здійснити не вдалося)	
Система управління	Формування жорсткої вертикальної сис-теми управління (система главків)	Продовольча розкладка поширена на овочі, зерно, м'ясо тощо. Збільшення бюрократичного апарату
Трудові від- носини	Збереження трудової повинності, міліта-ризації праці, примусової праці «буржу-азних елементів»	Продовольча розкладка поширена на овочі, зерно, м'ясо тощо. Створення трудових армій
Наслідки	• Посилення господарської розрухи • Формування адміністративних методів управління • Мобілізація наявних ресурсів для боротьби з антибільшовицькими силами • Масове невдоволення населення	

■ Структура органів влади* УСРР

Конституційне оформлення радянської влади в Україні відбулося 10 березня 1919 р. із прийняттям

Конституції УСРР на III Всеукраїнському з'їзді рад.

* Ці органи влади були пронизані або підконтрольні КП(б)У, що була складовою РКП(б).

■ Створення КП(б)У

■ Органи влади на місцях

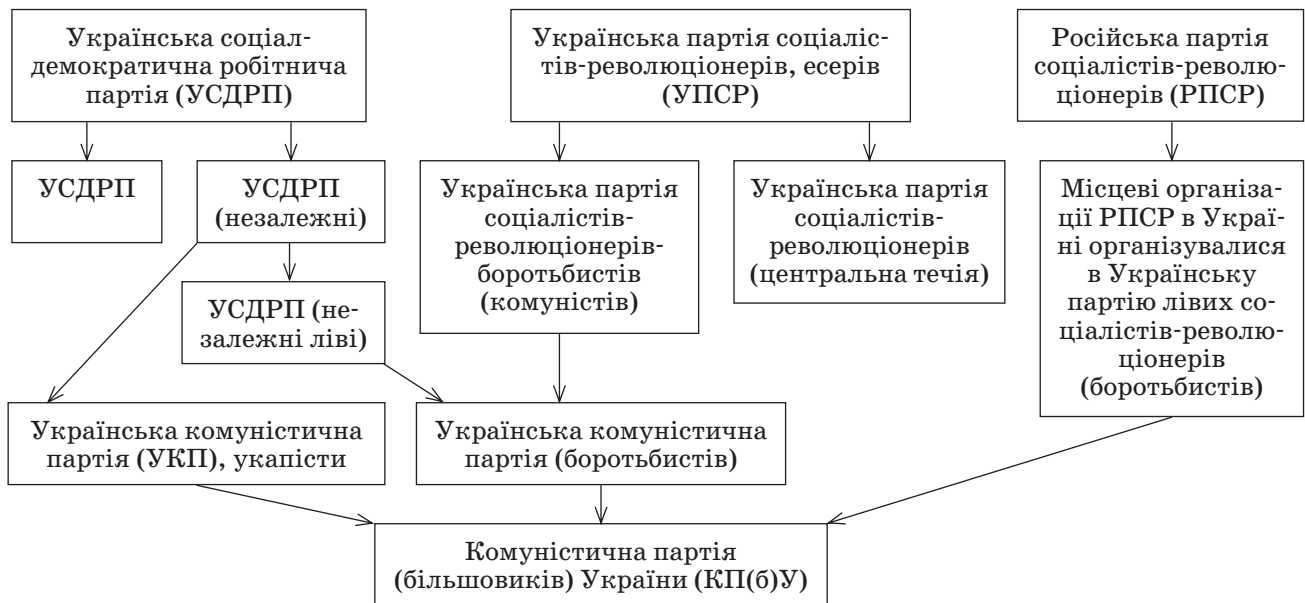

■ Становлення однопартійної системи в Україні

Легальні партії, які діяли в Україні на початку 1920-х рр.	Їх ліквідація
Українська комуністична партія (боротьбистів) (УКП(б))	Після відмови про вступ до ІІІ Інтернаціоналу, під тиском РКП(б), саморозпустилася, а її члени були прийняті до КП(б)У на основі індивідуального членства (1920 р.)

Легальні партії, які діяли в Україні на початку 1920-х рр.	Їх ліквідація
Група демократичного централізму в РКП(б) (децисти)	ЦК РКП(б) відкликав з України всіх лідерів-децистів. Переобрано склад ЦК КП(б)У (1920 р.)
Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (боротьбисти) (УПЛІСР(б))	Під тиском РКП(б) саморозпустилася, а її члени були прийняті до КП(б)У на основі індивідуального членства (1920 р.)
Українська комуністична партія — УКП	Через свою нечисленність та незначний вплив проіснувала до 1925 р.

■ Розвиток українського націонал-комуністичного руху

■ Варшавська угода між Польщею і УНР

21—24 квітня 1920 р. між урядами Польщі та УНР у Варшаві були підписані загальна, торговельно-

економічна і військова конвенції (угоди), які пізніше назвали Варшавською угодою.

Основні положення	
- Польський уряд визнавав існування УНР у межах, які мали бути означені договорами із суміжними країнами - Кордон між Польщею і УНР встановлювався по лінії, яка була вже зайнята польськими військами - До Польщі відійшли Холмщина, Підляшшя, Посяння, Лемківщина, Західна Волинь, частина Полісся по р. Збруч і Горинь, уся Галичина - Польща відмовлялася від подальших територіальних претензій - Польща зобов'язувалася озброювати війська УНР	- Уряд УНР заявив про відсутність претензій на західноукраїнські землі - Збройні сили С. Петлюри підпорядковувалися польському командуванню - Українські залізниці підпорядковувалися польському управлінню - УНР погоджувалася на спільну валюту - Український уряд повинен був утримувати польські війська на території України

■ Радянсько-польська війна та Україна

Причини				
Прагнення лідерів відродженої Польської держави відновити Річ Посполиту в межах кордонів 1772 р.	Неприйняття лідерами відродженої Польщі комуністичних ідей	Прагнення країн Антанти створити «санітарний кордон» навколо радянських республік, підтримка агресивних устремлінь Польщі	Прагнення лідерів радянської Росії і Комінтерну «розпалити пожежу» світової революції	Прагнення радянських лідерів відновити контроль над землями, що входили до складу Російської імперії, боротьба за вплив над Східною Європою
↓	↓	↓	↓	↓
Польща			Радянська Росія	УНР
Відновити Польщу в межах кордонів 1772 р. Перетворити Польщу в регіонального лідера, набути статусу великої держави			«Розпалити пожежу» світової революції, розгромити основних збройних противників	Звільнити Україну від більшовицької окупації

■ Співвідношення сил сторін на початку війни

Показники	На території Білорусії			На території України		
	Червона армія	Польська армія	Співвідношення	Червона армія	Польська армія	Співвідношення
Особовий склад	169 260	158 364	1,1 : 1	55 033	142 074	1 : 2,6
Кулемети	1671	2043	1 : 1,2	1232	1994	1 : 1,6
Гармати та міномети	421	562	1 : 1,3	236	588	1 : 2,5
Бронепоезди	11	—		8	—	
Бронеавтомобілі	38	18	2 : 1	—	31	
Літаки	—	22		24	29	1 : 1,2

■ Хронологія подій радянсько-польської війни

Дата	Подія
21 квітня 1920 р.	Варшавська угода між Польщею та УНР
25 квітня 1920 р.	Початок наступу польських і українських військ
6 травня 1920 р.	Вступ польських і українських військ у Київ
9 травня 1920 р.	Польські та українські війська форсували Дніпро, проте їх подальше просування було зупинено на лінії Вишгород—Бровари—Бориспіль
14 травня 1920 р.	Початок наступу Західного фронту Червоної армії, який був зупинений
26 травня 1920 р.	Початок контрнаступу Червоної армії Південно-Західного фронту
5 червня 1920 р.	Прорив польського фронту частинами 1-ї Кінної армії. Початок відступу польських військ
12 червня 1920 р.	Вступ частин Червоної армії у Київ

Дата	Подія
8 липня 1920 р.	Створення більшовицького уряду Східної Галичини — Галицький ревком (Галревком) на чолі з В. Затонським
15 липня 1920 р.	Проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки
11 липня 1920 р.	Нота англійського міністра закордонних справ Дж. Керзона про встановлення радянсько-польського кордону по «лінії Керзона», що була визначена країнами Антанти в грудні 1919 р.
22 липня 1920 р.	Пропозиція польського уряду розпочати мирні переговори
14 серпня 1920 р.	Червона армія підійшла до Варшави
17 серпня 1920 р.	Контрнаступ польських військ під Варшавою. Початок наступу польських та українських військ по всьому фронту
12 жовтня 1920 р.	Перемир'я між Польщею і радянською Росією

■ Результати та наслідки радянсько-польської війни

Результати та наслідки
- Розгром Червоною армією армії УНР (листопад 1920 р.). Залишки частин УНР були інтерновані на території Польщі. Армія УНР перестала існувати як організована військова сила. Поразка українських визвольних змагань - Укладення Ризького миру (18 березня 1921 р.) - Зрив планів більшовиків «розпалити пожежу» світової революції - Поділ українських і білоруських земель між Польщею і радянською Росією - Припинення збройного протистояння на теренах Східної Європи. Закріплення нової розстановки сил, що склалася після Першої світової війни і громадянської війни в Росії

■ Ризький мир (18 березня 1921 р.)

Ризький мир був підписаний між Польщею, з одного боку, та РСФРР і УСРР, з іншого. Договір було ратифіковано: ВЦВК РСФРР — 14 квітня 1921 р., ЦВК УСРР — 17 квітня

1921 р., польський Сейм — 15 квітня. 28 квітня 1921 р. в Мінську було здійснено обмін ратифікаційними грамотами.

Основні умови
«Обидві договірні сторони взаємно гарантують повну повагу державного суверенітету другої сторони і утримання від усякого втручання в її внутрішні справи, зокрема від агітації, пропаганди і всяких інтервенцій, або їх підтримки. Обидві договірні сторони зобов'язуються не створювати і не підтримувати організацій, що мають за мету збройну боротьбу з другою договірною стороною або зазіхають на її територіальну цілісність, або підготовляють повалення її державного чи суспільного ладу шляхом насильства, так само як організацій, що приписують собі роль уряду другої сторони або частини її території. З огляду на це, сторони зобов'язуються не дозволити перебування на своїй території таких організацій, їх офіційних представників та інших органів, заборонити вербування, так само як і ввезення на свою територію і провіз через свою територію збройних сил, зброї бойових припасів, амуніції і різних воєнних матеріалів, призначених для цих організацій» - Припинення стану війни - Визнання Польщею незалежності УСРР і БСРР

Основні умови

- Передбачалося негайне встановлення дипломатичних відносин
- Визначалася лінія кордону між державами: до Польщі відходили західноукраїнські (Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Поділля, Холмщина, Підляшшя) і західнобілоруські землі; «Росія і Україна відмовляються від усяких прав і претензій на землі, розташовані на захід від кордону... Зі свого боку Польща відмовлялася на користь України та Білорусії від усяких прав і претензій на землі, розташовані на схід від цього кордону»
- Росія та Україна брали на себе зобов'язання не втручатися у польсько-литовський конфлікт
- На Польщу не поширювалися зобов'язання щодо виплати боргів Російської імперії
- Передбачена процедура оптації громадян
- Радянська сторона зобов'язувалася сплатити Польщі 30 млн руб. золотом і передати залізничне майно на суму 18 245 тис. руб. золотом
- Передбачалося укладення економічної угоди
- Визначалися права національних менших і релігійних громад на території договірних сторін. «Польща надає особам російської, української і білоруської національності, які перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей, усі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів. Взаємно Росія і Україна забезпечує особам польської національності... всі ті ж права»
- Сторони взаємно відмовилися від компенсації воєнних витрат
- Визначалися принципи утримання військовополонених і їх обміну
- «Кожна з договірних сторін надає громадянам супротивної сторони повну амністію за всякі політичні злочини і провини»
- Росія та Україна зобов'язувалися повернути Польщі всі цінності, що були вивезені з Польщі, починаючи від 1 січня 1772 р.
- Розв'язувалися майнові претензії юридичних і фізичних сторін

■ Розгром «Білої армії» барона П. Врангеля

Дата	Подія
Весна 1920 р.	П. Врангель (4 квітня очолив «Білу армію» в Криму), спираючись на допомогу країн Антанти переформував залишки військ Денікіна і закріпився у Криму
6 червня 1920 р.	Скориставшись тим, що Червона армія вела запеклі бої з Польщею, війська Врангеля оволоділи Північною Таврією, вийшовши на лінію Херсон—Нікополь—Бердянськ
7 серпня 1920 р.	Контрнаступ Червоної армії, утворення Каховського плацдарму
Середин вересня 1920 р.	Спроба військ Врангеля прорватися в Донбас, на Дон і Правобережжя. Вихід на лінію Олександрівськ (Запоріжжя)—Синельнікове—Маріуполь
21 вересня 1920 р.	Створення Південного фронту Червоної армії під командуванням М. Фрунзе
Кінець вересня 1920 р.	Союз Н. Махна з радянською владою для спільної боротьби проти Врангеля. Умови: — надати автономію Гуляйпільському району — дозволити пропаганду анархістських ідей — звільнити з в'язниць анархістів і махновців — надати допомогу зброєю
8 жовтня 1920 р.	Остання спроба військ Врангеля прорватися в Донбас
28 жовтня 1920 р.	Початок контрнаступу радянських військ з Каховського плацдарму. Початок відступу військ Врангеля в Крим

Дата	Подія
7—11 листопада 1920 р.	Прорив Червоною армією Перекопських укріплень військ Врангеля. Початок евакуації залишків військ Врангеля з Криму до Туреччини і Болгарії
25—26 листопада 1920 р.	Розрив союзу між радянською владою і Н. Махно. Спроба Червоної армії розгромити збройні формування махновців
Із розгромом військ П. Врангеля на території України в основному завершилися широкомасштабні бойові дії, хоча активний селянський повстанський рух ще продовжувався на Правобережжі та Півдні України (весна—літо 1921 р.)	

■ Поразка Української революції і визвольних змагань

Основні причини
- Низький рівень національної самосвідомості українців і, як наслідок, слабка соціальна база визвольного руху. Українську революцію очолила українська інтелігенція, яка розраховувала на підтримку селян. Інтелігенція була нечисленною, а селянство — політично несвідоме, неосвічене, неорганізоване, розпорошене. Робітники, підприємці, поміщики в більшості своїй не підтримали ідею незалежності України - Відсутність єдності в діях українських національних сил, які не пішли на компроміс в ім'я загальнонаціональних інтересів. УЦР була усунута шляхом перевороту П. Скоропадського; влада гетьмана була повалена в результаті повстання, організованого Директорією УНР; українські комуністи визнавали лише радянську форму правління; не було єдності між УНР і ЗУНР - Несприятлива міжнародна ситуація, відсутність зовнішньої підтримки. Боротьбу проти української революції вели набагато могутніші зовнішні сили

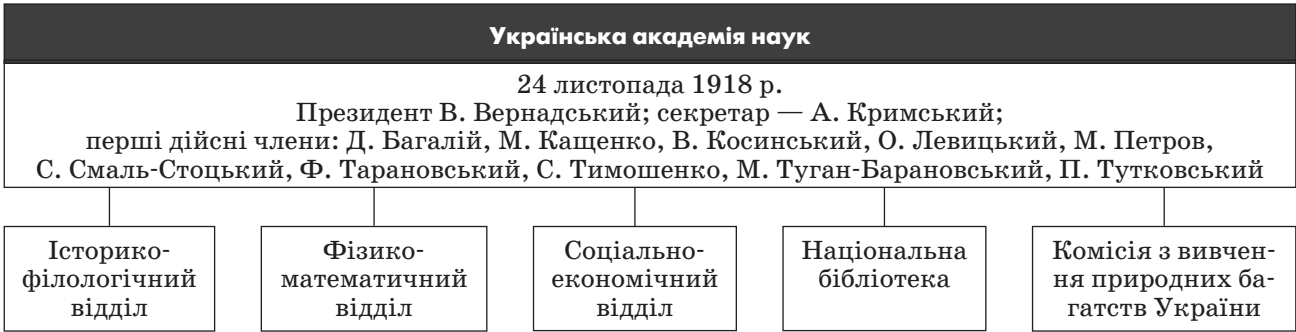
■ Фактори, які впливали на розвиток української культури в 1917—1920 рр.

Позитивні	Негативні
- Із падінням царського режиму припинилося переслідування українських митців, української мови та культури - Багато представників української творчої інтелігенції увійшли до складу УЦР, органів управління української держави П. Скоропадського, обійнявши відповідальні посади й отримавши можливість впливати на державну політику в галузі культури - Українська держава по можливості фінансово підтримувала розвиток української культури - Будь-які значні революційні зміни створювали можливість творчій молоді розкрити талант - Не існувало обмежень щодо реалізації своїх творчих здібностей - Існування різних стилів і жанрів	- Розкол суспільства на різні політичні табори. Висока політизація - Постійна зміна політичних режимів, які проводили власну політику в усіх сферах суспільного життя і, відповідно, у культурі. Деякі з існуючих режимів здійснювали репресії проти діячів культури - В умовах громадянської війни в суспільстві панувала нетерпимість і жорстокість. Людське життя втратило свою цінність - Занепад культурно-освітніх і наукових закладів - Економічна розруха, невлаштованість життя негативно впливали на розвиток культури - Еміграція провідних діячів культури за кордон

Освітня політика

Період	Загальні риси
УЦР	Початок розбудови української школи. Відкриття 53 українських гімназій. Відбулось декілька вчительських з'їздів. Заснування Київського народного університету. Підтримка діяльності товариства «Просвіта». Проте більшість дій не вийшла за межі декларацій
Гетьман П. Скоропадський	Активна освітня політика. Розбудова мережі українських гімназій (150). Поступова українізація народної, середньої і вищої освіти. Реорганізація Київського народного університету в державний. Створення університету в Кам'янці-Подільському. Відкриття українських кафедр у Київському, Одеському і Харківському університетах
Директорія УНР	Освітня політика не виходила за межі декларацій про підтримку і розвиток української освіти, бо Директорії доводилося вести постійні бойові дії. Певна територія України тривалий час залишалася поза впливом Директорії
Денікінський режим	Освіта на українській мові заборонялася і переслідувалася. Відновлювалася система освіти, що панувала за царського режиму
Радянська влада	Руйнування попередньої системи освіти. Докладались значні зусилля з ліквідації неписьменності (лікнеп). Ідеологізація освіти. Створення єдиної трудової школи (семирічний термін навчання). Скасовувалася плата за навчання. Розбудовувалася мережа підготовки педагогічних кадрів (інститути, технікуми, курси). Половина шкіл здійснювала навчання українською мовою. У 1920 р. було ліквідовано університети, а на їх базі створено мережу інститутів. Уся наукова робота була зосереджена в УАН. Для підготовки до вступу у вищі навчальні заклади створювалися робітничі факультети (робфаки)

Українська академія наук

Літературний процес

Літературний процес цього періоду пов’язаний з творчістю як відомих

поетів і письменників, так і з появою нової генерації талановитої молоді.

Напрямки	Представники
Романтизм	О. Олесь (Кандиба), В. Сосюра, В. Чумак, А. Еллан-Блакитний
Неокласицизм	М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Драй-Хмара, Ю. Клен (О. Бурггардт)
Символізм	П. Тичина, Я. Савченко, Д. Загул
Панфутуризм	М. Семенко

■ Образотворче мистецтво

Дата	Подія
Грудень 1917 р.	Створення Української академії мистецтв. Академіки: М. Бойчук, М. Бураченко, Ф. Кричевський, А. Маневич, О. Мурашко, Г. Нарбут
Жовтень 1918 р.	Відкриття в Ромнах першого пам'ятника Т. Шевченку, скульптор І. Кавалерідзе

■ Театральні та музичні колективи

Назва, засновники та керівники
Український театр драми та опери (1918 р.) (перший театр УСРР ім. Т. Шевченка), Київ, Г. Борисоглібський, Л. Гаккебуш, О. Мар'яненко, О. Сердюк, Лесь Курбас
Новий драматичний театр ім. І. Франка (створений 1919 р. у Вінниці, із 1923 р. працював у Харкові, із 1926 р. — у Києві), Г. Юра
Українська державна капела під проводом О. Кошиця (1918 р.)
Державний симфонічний оркестр під проводом О. Горілого (1918 р.) (із 1919 р. — Республіканський симфонічний оркестр ім. М. Лисенка). Симфонічні оркестри також існували в Харкові, Катеринославі, Одесі
Українська республіканська капела під керівництвом К. Стеценка і О. Кошиця (існували в період Директорії УНР та в еміграції)
Державна українська мандрівна капела (скорочено «Думка»), Н. Городовенко
Київський музично-драматичний інститут (1920 р.) (існував на базі музично-драматичної школи ім. М. Лисенка)
У цей період працювали композитори: М. Леонтович, Я. Степовий, Л. Ревуцький, Г. Верьовка, Б. Лятошинський та ін.

■ Релігійне життя

Основні тенденції
- Відновлення патріархату Російської православної церкви (РПЦ) - Рух за відновлення автокефалії української православної церкви на чолі з В. Липківським - Політизація церковного життя - Терор проти священиків; жорстка антицерковна, атеїстична політика більшовиків

Українська СРР в умовах нової економічної політики (неп) 1921—1928 рр.

■ Господарська розруха

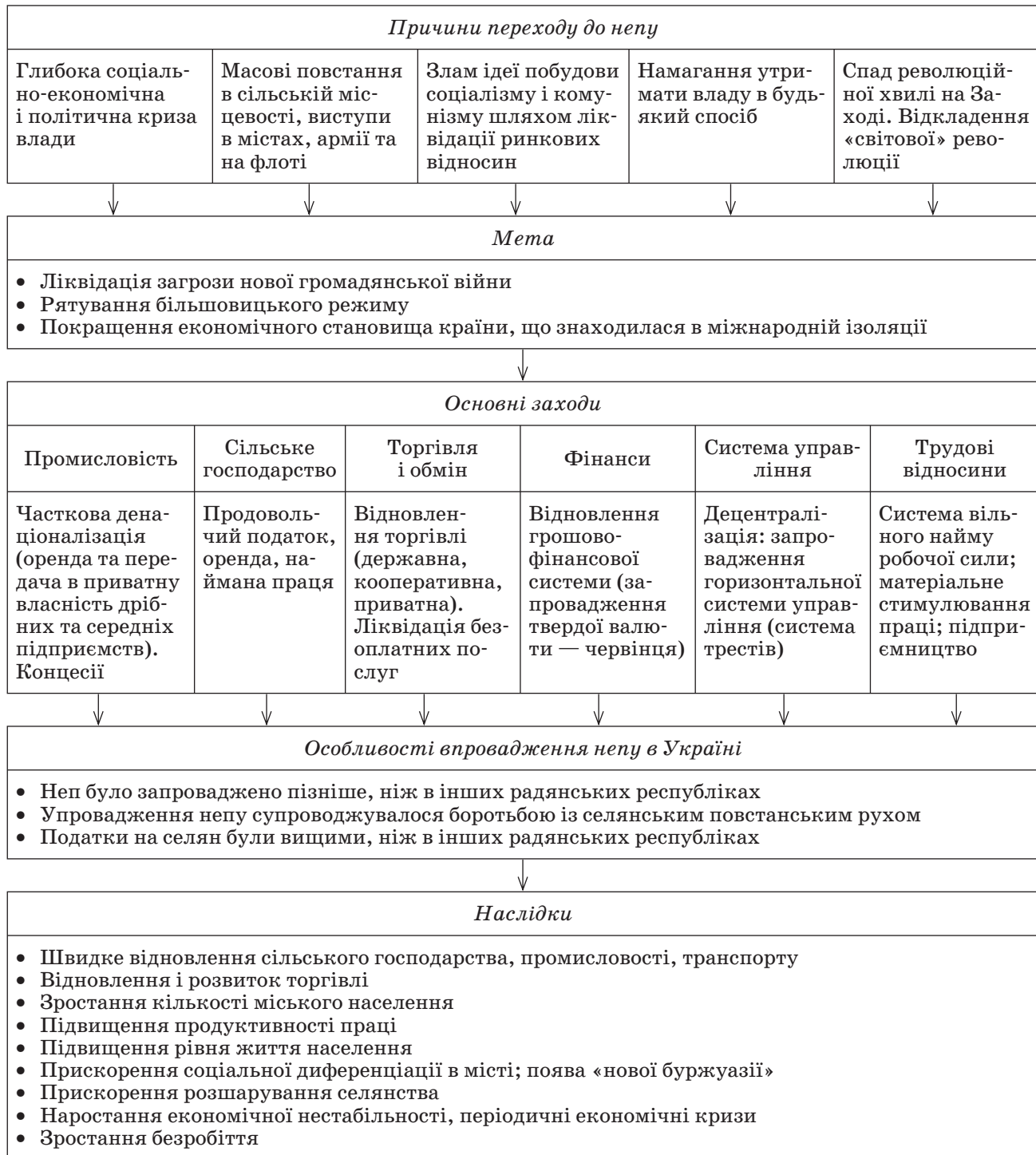
У 1920 р. промислове виробництво складало лише 10 % від рівня 1913 р. Виробництво металу становило лише 5 % довоєнного рівня, вугілля — 30 %. Із 11 тис. підпри-

ємств у 1922 р. працювало 2552, із 57 доменних печей — лише одна. Було повністю знищено 4 тис. км залізниць. Залишилося лише 40 % паровозів. Посівні площі скоротилися

з 20,9 млн десятин у 1913 р. до 15,4 млн десятин у 1920 р. Знизилася врожайність. Загальна сума збит-

ків, завдана громадянською війною, оцінювалася у 12 млрд крб.

■ Нова економічна політика (неп)

■ Протиріччя непу

Монополія більшовиків на владу	↔	Плюралізм форм власності та господарського укладу
Курс на будівництво соціалізму в одній окремо взятій країні	↔	Необхідність активізації зовнішньополітичної діяльності, посилення контактів із зовнішнім світом
Необхідність здійснення індустріалізації, створення могутнього воєнно-промислового комплексу	↔	Відсутність інвестицій у промисловість з вітчизняних і зарубіжних джерел
Курс на побудову суспільства соціальної рівності та соціальної справедливості	↔	Посилення соціальної диференціації. Формування «нової буржуазії» (непманів) і «нової аристократії» (партійно-радянська номенклатура)

■ Селянський повстанський рух в Україні влітку—восени 1921 р.

За даними Партизансько-повстанського штабу (ППШ) УНР, на липень 1921 р. нараховувалося 42 великі партизанські загони. Серед них виділялися: загін Заболотного (район дій Ольвіополь—Балта), кількість — до 6000 багнетів і шабель, 6—8 гармат, кулемети; загін Струка (Коростень—Житомир—Козятин), до 3000 осіб; загін Брови (Новомосковськ—Павлоград), 3000 багнетів, 1000 шабель, 27 кулеметів, гармати; загін Мордалевича (Радомишльський повіт), до 1220 багнетів; формування Бондарчука, Завгороднього і Хмари (Черкащина), до 1200 багнетів; загін Удовиченка (Полтавщина),

до 1000 багнетів; Надбузька Повстанська дивізія (Гайсинський і Уманський повіти), до 4000 багнетів і шабель.

Крім того, діяло повстанське з'єднання Н. Махна (до 30 тис. осіб). Щоправда, воно не підлягало ППШ і дотримувалось власної тактики, а в серпні зазнало поразки.

У чекістських донесеннях значилось, що «загальна кількість бандитів у 1921 р. досягла 40 тисяч осіб».

На жовтень 1921 р. після каральних акцій радянської влади активний повстанський рух становив лише 830 шабель і 440 багнетів.

■ Другий «зимовий похід» армії УНР

Питання для характеристики	Зміст
<i>Коли відбувся</i>	Жовтень—листопад 1921 р.
<i>Мета</i>	Підняти антибільшовицьке збройне повстання на Правобережній Україні, створити базу для визволення від більшовицької окупації
<i>Сили, що брали участь у поході</i>	Волинська група (близько 800 бійців під командуванням генерала Ю. Тютюнника). Бессарабська група (300 бійців під командуванням генерала А. Гулого-Гуленка) Подільська група (400 бійців під командуванням полковника М. Палія, згодом — полковника С. Чорного)
<i>Результати</i>	Трагедія під Базаром (359 бійців волинської групи, що потрапили в полон і відмовилися вступити до Червоної армії, були розстріляні). Остаточна поразка визвольних змагань, припинення збройної боротьби

■ **Поразка селянського повстанського руху і Другого «зимового походу»**

Причини поразки
• Час виступу повстанських загонів було обрано невдало, коли пік повстанського руху вже пройшов • Активна підривна і розвідувальна робота чекістських органів щодо зриву походу • Зосередження значних сил Червоної армії на Правобережжі (близько 200 тис. осіб — третина існуючої на той час Червоної армії) • Початок голоду 1921—1923 рр. • Зміна політики радянської влади. Запровадження непу • Утома населення від війни • Нечисленність загонів армії УНР

■ **Голод 1921—1923 рр. в Україні**

Причини голоду			
• Політика «воєнного комунізму» • Незацікавленість селян у збільшенні посівних площ • Падіння товарності сільського господарства	Руйнування сільського господарства в роки Першої світової війни, революції, громадянської війни	Посуха і неврожаї 1921, 1922 рр.	Підвищення норм хлібозаготівлі
↓	↓	↓	↓
Політика влади			
• Приховування факту голоду. Ізоляція військами районів, охоплених голодом • Вилучення хлібних запасів для відправлення до Росії (голод у Поволжжі) • Укладення угоди уряду УСРР з Американською адміністрацією допомоги (АРА), яка разом з іншими міжнародними організаціями надавала допомогу жертвам голоду 10 січня 1922 р. • Надання селянам посівного матеріалу, техніки			
↓	↓		
Територія, охоплена голодом		Масштаби	
Сучасні Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Миколаївська області та південь Харківської		Голодувало 4—7 млн осіб. Голод супроводжувався епідеміями холери, тифу, оспи	
↓			
Міжнародні організації, що надавали допомогу голодуючим			
АРА і Джойнт (90 % допомоги), місія Нансена, Сербсько-Хорватсько-Словенський комітет, Швейцарський, Дацький, Німецький Червоний Хрест, французький Вереліф, Швейцарські комітети в Берні та Цюриху, Чехословацька місія, релігійні організації (переважно протестантські)			
↓			
Наслідки, результати			
Померло від голоду 1,5—2 млн осіб. Загальні демографічні втрати склали 5 млн осіб	Придушення селянського повстанського руху в Україні		Зміцнення влади більшовиків

■ **Хлібозаготівельні кризи**

Роки	Шляхи виходу з кризи	Наслідки дій уряду
1925	Збільшення закупівельних цін на хліб	Відновлення хлібозаготівлі, розширення непу
1927—1928	Збільшення закупівельних цін на хліб	Відновлення хлібозаготівлі
1928—1929	Відновлення воєннокомуністичних методів, насильницька експропріація хліба в селян, початок колективізації	Згортання непу, початок суцільної колективізації

■ Статус УСРР 1920—1922 рр.

Дата	Подія
10 березня 1919 р.	Конституція УСРР визначила статус УСРР як незалежної держави
9 грудня 1920 р.	ЦК РКП(б) визначила форму відносин між УСРР і РРФСР як міждержавну
28 грудня 1920 р.	Підписання Союзного робітничо-селянського договору між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою (РСФРР) і Українською Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР)

Основні положення

- Вступ РСФРР і УСРР у воєнний і господарський союзи
- Об'єднання комісаріатів військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти і телеграфу, Вищої Ради народного господарства
- Вхідження об'єднаних комісаріатів до складу Раднаркому РСФРР
- Здійснення контролю і керівництва об'єднаними комісаріатами через Всеросійські З'їзди рад депутатів робітників, селян і червоногвардійців та ВЦВК, до складу яких УСРР посилає своїх представників

■ Міжнародні угоди УСРР у 1921—1922 рр.

Дата	Назва
31 січня 1921 р.	Договір з Грузією
14 лютого 1921 р.	Договір з Литвою
18 березня 1921 р.	Ризький мирний договір з Польщею
23 квітня 1921 р.	Угода між Україною та Німеччиною про обмін військовополоненими та інтернованими громадянами
3 серпня 1921 р.	Договір з Латвією
25 листопада 1921 р.	Договір з Естонією
7 грудня 1921 р.	Тимчасова угода між урядами Росії, України та Австрії
26 грудня 1921 р.	Представник РРФСР В. Вороний від імені УСРР підписав україно-італійський договір
2 січня 1922 р.	Договір про дружбу і братерство з Туреччиною
5 листопада 1922 р.	Поширено дію російсько-німецького договору в Рапалло на Україну
6 червня 1922 р.	Тимчасова угода між УСРР і Чехословаччиною

Загалом станом на 1 травня 1923 р. урядом УСРР було підписано 45 міждержавних угод, чотири резолюції загальноєвропейської конференції в Генуї та сім угод з міжнародними організаціями.

У 1922 р. повноважні представництва (посольства) УСРР існували в Англії, Австрії, Італії, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Росії.

■ **Входження УСРР до складу СРСР**

■ Розвиток української культури в роки непу

Основні риси
• Ідеологізація всіх сторін культурного життя, насильницьке впровадження марксистської ідеології • Створення «нової пролетарської інтелігенції» • Реформування системи освіти (обмеження отримання освіти для «бувших») • Розширення сфери вживання української мови (політика українізації) • Уведення до Карного кодексу відповідальності за переконання • Посилення боротьби з неграмотністю • Активізація антирелігійної кампанії • Висилка за кордон визначних представників інтелігенції, що не поділяли комуністичних ідей. У той же час залучення до співпраці представників інтелігенції, що емігрували за кордон

■ Коренізація в УСРР

Питання	Характеристика
<i>Форма</i>	• Українізація і заходи для культурно-національного розвитку національних меншин в Україні
<i>Період здійснення</i>	• 1923 — початок 1930-х рр.
<i>Основні провідники</i>	• П. Скрипник, О. Шумський
<i>Мета</i>	• Створення національного підґрунтя для проведення більшовиками своєї політики, а також для створення позитивного образу радянської влади як всередині країни, так і за її межами
<i>Основні положення (сформовані рішеннями XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.))</i>	• Підготовка, виховання та висування керівних кадрів корінної національності • Урахування національних факторів при формуванні партійного та державного апарату • Організація мережі навчальних і виховних закладів, закладів культури, преси, книговидавничої справи мовами корінних національностей • Вивчення національної історії, відродження та розвиток національних традицій і культури
<i>Підсумки і результати</i>	• У 1930 р. кількість шкіл з українською мовою навчання становила 85 %, у 75 % державних установ діловодство було переведене на українську мову, 90 % газет, більше 50 % книг і журналів видавалося українською мовою • Кількість українців серед службовців держапарату зросла з 35 до 54 % • Сприяла залученню до радянського культурного будівництва української інтелігенції, з еміграції повернулася частина діячів культури і науки • Відбувся бурхливий розвиток української культури («Відродження») • Були забезпечені культурно-національні права національних меншин, створені адміністративні національні райони тощо

■ Основні тенденції розвитку науки

Загальна характеристика
• Одержавлення системи наукових установ. Ліквідація будь-яких об'єднань науковців. Присвоєння Академії наук України звання Всеукраїнської. До її складу увійшли секції Українського наукового товариства. Діяльність Всеукраїнської академії наук була суворо регламентована • Ідеологізація діяльності наукових установ. Партійна оцінка діячів науки • Підпорядкування державі системи вищої освіти

Розвиток освіти в 1920-ті рр.

Напрямки розвитку освіти	
Ліквідація неписьменності	Розбудова державної системи освіти
- Від 1921 р. створювалися школи з ліквідації неписьменності — лікнепи, у яких мали навчатися всі, хто не вміє читати і писати віком від 8 до 50 років. Завдяки лікнепам на кінець 1920-х рр. загалом вдалося подолати неграмотність населення - Із запровадженням політики українізації велика увага приділялася навчанню рідною мовою	- Виховання дітей віком від 4 до 8 років здійснювалося в дитячих садках та дитячих будинках; від 8 до 15 років — у дитячих будинках та семирічних трудових школах; від 15 років, після закінчення семирічки, підлітки вступали до профшколи з дворічним терміном навчання, системою, якою завершувалася початкова освіта. Основну увагу початкова школа зосереджувала на підготовці молоді для праці на виробництві - Вищими навчальними закладами в 1922—1929 рр. були технікуми та інститути. Технікуми готували спеціалістів вузьких профілів. Інститути здійснювали підготовку адміністраторів та організаторів виробництва

Українське національне відродження в літературі

Напрямок	Назва організації	Представники
Неокласики	—	М. Зеров, О. Бурггард (Ю. Клен), М. Драй-Хмара, М. Рильський
Селянські митці	«Плуг»	П. Панч, А. Головка, С. Пилипенко
Пролетарська література	«Гарт», Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ)	В. Еллан-Блакитний, М. Бажан, О. Довженко, М. Куліш, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина, Ю. Яновський, М. Хвильовий (Фітільов)

Мистецтво

Напрямок	Назва організації	Митці
Реалізм (соціалістичний)	Асоціація художників Червоної України (АХЧУ)	І. Їжакевич, К. Трохименко, О. Кокель, Ф. Кричевський, Г. Світлицький, С. Прохоров, М. Самокиш, І. Падалка, М. Бурачек, А. Петрицький, В. Касія
Авангардизм	Асоціація революційного мистецтва України (АРМУ) Асоціація панфутуристів (Аспанфур)	М. Бойчук, О. Богомазов, В. Меллер, К. Гвоздик, В. Седляр М. Семененко

Музика

Напрямок	Творче об'єднання	Представники
Соціалістичний реалізм	—	М. Ревуцький, К. Богуславський
Модернізм	Товариство ім. П. Леонтовича, Всеукраїнське товариство революційної музики (ВУТУРМ)	М. Вериківський, В. Косенко, Б. Лятошинський
Народна пісня, танці	Капела «Думка», народні хори, ансамблі	М. Городовенко, Г. Верьовка

■ Театр

Напрямок	Театр	Митці
Реалізм	Перший державний театр ім. Т. Шевченка Державний драматичний театр ім. І. Франка	О. Загаров, Г. Юра
Авангард	«Березіль», Український експериментальний театр під керівництвом М. Терещенка	Лесь Курбас, М. Куліш, М. Терещенко
Загалом на середину 1920-х рр. в УСРР нараховувалося 45 професійних театрів		

■ Релігійне життя в 1920-ті рр.

Загальна характеристика
- На початку ХХ ст. разом із боротьбою за українську державність в Україні почався рух за автокефалію Української православної церкви. У 1919 р. автокефалію Української православної церкви було проголошено. Богослужіння в українських храмах стало відправлятися українською мовою. У 1921 р. в Києві в соборі Святої Софії відбувся Всеукраїнський православний собор, який проголосив Українську православну церкву автокефальною. Спочатку радянська влада підтримувала Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) із метою послабити позиції Російської православної церкви (РПЦ). А згодом радянська влада стала боротися проти неї і в 1930 р. ліквідувала - У 1921—1923 рр. під приводом боротьби з голодом відбулося відкрите пограбування храмів, вилучення цінностей - Протягом 1920-х рр. держава проводила агресивну антицерковну та атеїстичну пропаганду

Радянська модернізація України (1929—1938 рр.)

Складові радянської модернізації України			
Індустріалізація	Колективізація	Масові репресії	«Культурна революція»

■ Утвердження сталінської диктатури

Роки	Лідери угруповань (партійних фракцій), що вели між собою боротьбу		Політичні питання, які маскували боротьбу за владу
1923—1924	Й. Сталін, Г. Зінов'єв, Л. Каменєв	Л. Троцький («Ліва опозиція»)	«Платформа» Троцького: дрібнобуржуазне селянство потрібно «утримувати пролетарською диктатурою»; для успіху соціалістичного будівництва у відсталій селянській країні необхідна підтримка з боку світового пролетаріату і світової революції; потрібно розвивати важку промисловість, установити її «диктатуру» в економіці; йде бюрократизація партії, не можна допускати підміну диктатури пролетаріату диктатурою партії, потрібно переглянути кількісний склад апарату, омолодити кадри, допустити свободу фракцій

Роки	Лідери угруповань (партійних фракцій), що вели між собою боротьбу		Політичні питання, які маскували боротьбу за владу
1925	Й. Сталін, М. Бухарін, А. Ріков	Г. Зінов'єв, Л. Каменєв («Нова опозиція»)	«Наш генеральний секретар не є тією фігурою, яка може об'єднати навколо себе старий більшовицький штаб» (Л. Каменєв)
1927	Й. Сталін, М. Бухарін, А. Ріков	Г. Зінов'єв, Л. Каменєв, Л. Троцький («Об'єднана опозиція»)	Платформа «блоку»: потрібні високі темпи індустріалізації — «надіндустріалізація», значне збільшення податків на селян; триває бюрократизація партії і переродження держави, таким чином треба відновити внутрішньопартійну демократію. Почалося створення підпільної партії
1928—1929	Й. Сталін	М. Бухарін, А. Ріков, М. Томський («Правий ухил»)	Опозиція виступає проти згортання непу і застосування надзвичайних методів в економіці, проти теорії «загострення класової боротьби у міру просування до соціалізму»
1929 рік став роком остаточної перемоги Й. Сталіна в боротьбі проти ленінських соратників за владу. Він же став роком початку утвердження сталінського тоталітарного режиму в СРСР			

Причини встановлення режиму особистої влади Й. Сталіна

- Відсутність традицій політичної демократії в країні та реальних демократичних свобод
- Низький рівень політичної культури населення СРСР
- Зосередження політичної влади в руках однієї партії
- Невисокий інтелектуальний рівень керівництва ВКП(б), обмеженість його політичної культури
- Низький освітній рівень низових керівників і рядових членів ВКП(б)
- Сакральний характер менталітету суспільства (наповнення релігійним змістом громадських інститутів)
- Внутрішня природа радянської влади, яка являла собою диктатуру класу, що переросла в диктатуру партії та не заперечувала можливості диктатури однієї особи
- Наявність численного бюрократичного апарату, добробут якого залежав від збереження командно-адміністративної системи
- Основним методом встановлення і підтримки існування такого режиму був тотальний контроль над суспільством і постійний терор проти всіх його верств. Керівною і спрямовуючою силою радянської тоталітарної системи була більшовицька партія, яка своєю ідеологією визнавала марксизм-ленізм. Таким чином, у Радянському Союзі складався тоталітарний режим

■ Індустріалізація в УСРР (УРСР)

Індустріалізація — процес створення великого чи просто машинного виробництва в усіх галузях народного господарства, насамперед у промисловості.

Імпортозамінна індустріалізація — створення промислової бази, яка забезпечила умови для заміни імпоротної промислової продукції продукцією власного виробництва.

Політика індустріалізації — політика, спрямована на створення важкої промисловості. Уперше була схвалена більшовиками в 1925 р. на

XIV партійній конференції. Вони вважали, що для побудови соціалізму необхідне створення якісно нових виробничих сил, важливою частиною яких повинна стати промисловість. Розвиток останньої розглядався ними як засіб подолання відсталості, ліквідації залежності від імпорту машин з ворожих капіталістичних країн і створення армії.

Індустріалізація була головним завданням перших п'ятирічних планів. Акцент робився на розвиток гірничодобувної, металургійної,

машинобудівної і хімічної промисловості. До кінця 1930-х рр. завдяки індустріалізації СРСР перетворився на індустріально-аграрну країну, посівши друге місце у світі

і перше в Європі за обсягами виробництва.

Рішення про проведення індустріалізації було прийнято на XIV з'їзді ВКП(б).

<i>Мета</i>	• Подолання економічної відсталості • Забезпечення економічної незалежності • Створення економічної бази для зміцнення обороноздатності країни • Створення економічної бази побудови комунізму (соціалізму)
<i>Термін проведення</i>	• 1927/1928 — кінець 1930-х рр. (перша, друга і третя п'ятирічки)
<i>Характер</i>	• Імпортозамінна
<i>Джерела</i>	• Доходи державного сектору економіки • Доходи від державної монополії на зовнішню торгівлю. Збільшення експорту сировини і сільгосппродукції за кордон • «Ножиці цін» між промисловою продукцією і сільгосппродукцією • Націоналізація промисловості. Ліквідація приватного сектору економіки (згорання непу) • Скасування конвертації червінців. Інфляція • Збільшення норм виробітку при збереженні існуючих зарплат • Подовження робочого дня • Колективізація. «Розкуркулення» • Примусові державні позики • Праця в'язнів • Трудовий ентузіазм. Стаханівський рух • Підвищення цін на вино-горілчані напої • Продаж за кордон національно-культурних цінностей • Антирелігійна кампанія. Пограбування церков • Збільшення прямих і непрямих податків • Запровадження карткової системи розподілу продуктів і предметів першої необхідності. Зниження життєвого рівня населення

<i>Економічні</i>	<i>Соціальні</i>
• Перекачування коштів із села в місто • Ліквідація куркульства • Одержавлення сільськогосподарського виробництва • Ліквідація «аграрного перенаселення»	• Відволікання величезних коштів від розвитку сільськогосподарського виробництва • Укріплення соціальної бази сталінської диктатури • Відчуження селян від власності й результатів праці, ліквідація економічних стимулів розвитку виробництва • Масова «втеча» селян із місць постійного проживання, дефіцит робочої сили на селі

Наслідки індустріалізації

<i>Позитивні</i>	<i>Негативні</i>
• Досягнення економічної незалежності • Перетворення СРСР на могутню індустріально-аграрну державу • Укріплення обороноздатності країни, створення могутнього ВПК • Підведення технічної бази під сільське господарство • Розвиток нових галузей промисловості, будівництво фабрик і заводів	• Створення замкненої економіки, яка сама себе забезпечує (автаркія) • Створення можливостей для здійснення сталінського воєнно-політичного керівництва • Зменшення розвитку виробництва товарів повсякденного вжитку • Формування політики суцільної колективізації • Стимулювання екстенсивного розвитку економіки

Етапи аграрних перетворень більшовиків

Етапи, роки	Характеристика
I етап. 1917—1918	• Скасування приватної власності на землю, націоналізація • Муніципалізація землі — передача її в розпорядження місцевим (губернським, повітовим) радам • Розподіл поміщицьких земель, передача їх селянам без викупу • Соціалізація землі — зрівнювальний розподіл землі за споживацькими та трудовими нормами; періодичний переділ землі • Заборона оренди і найманої праці
II етап. 1919—1920	• Створення великих колективних підприємств на основі колишніх поміщицьких маєтків (радгоспів, колгоспів) — колективізація • Зрівняльний розподіл землі між селянами; відновлення общинних форм землекористування • «Воєнний комунізм» на селі, продрозкладка
III етап. 1921—1928	• Кооперація — добровільні колективні форми обробітку землі, збуту, переробки сільгосппродукції • Добровільна колективізація — створення на добровільних засадах великих колективних підприємств (ТОЗи, артіль, комуні) • Дозвіл оренди і найманої праці
IV етап. 1929—1933	• Суцільна насильницька колективізація (до кінця 1930-х рр. було колективізовано 97 %); створення колгоспно-радгоспної системи • Ліквідація дрібного селянського господарства; перехід до великого товарного виробництва. Проте не було ліквідовано дрібнотоварну форму господарювання — присадибне господарство, яке давало значну частку продукції (молоко, м'ясо, яйця, овочі, фрукти) • Розселянювання — знищення працьовитих господарів землі (протягом 1929—1934 рр. в Україні було знищено понад 200 тис. «куркульських» господарств (1,2—1,4 млн осіб) • Відчуження засобів праці та її результатів від самого робітника

Колективізація в УСРР (УРСР)

Колективізація — створення колективних селянських господарств, яке на практиці призвело до відчуження селян від власності на землю і від результатів своєї праці.

Рішення про проведення колективізації було прийнято на XV з'їзді ВКП(б).

<i>Мета</i>	• Забезпечення міста коштами на потреби індустріалізації • Ліквідація «аграрного перенаселення» • Поширення контролю держави за приватним сектором сільського господарства (повне одержавлення економіки) • Ліквідація куркульства як класу • Збільшення товарності сільського господарства; спроба налагодити ефективне сільськогосподарське виробництво
<i>Термін</i>	• 1929—1937 рр.
<i>Основні заходи</i>	• Насильницьке створення колгоспів • Розкуркулення • Обмеження переселення селян до міст (1932—1933 рр. — запровадження паспортів, які видавалися лише мешканцям міст. 17 березня 1937 р. — селянам не дозволялося залишати колгоспи без підписання адміністрацією угоди з майбутнім роботодавцем)

Результат	• Держава отримала хліб і вже не залежала від індивідуальних господарств у хлібозаготівлі • Держава отримала засоби для індустріалізації • Село втратило третину робочої сили • Завершення одержавлення економіки • Ліквідація індивідуального селянського господарства, проте, зберігалася присадибне господарство, яке впродовж існування СРСР давало значну частку молока, м'яса, овочів і фруктів • Злам устоїв селянського життя • Формування історично нової системи господарювання, що заснована на жорсткій трудовій дисципліні, примусовій праці, прикріплення до колгоспу (радгоспу), натуральній оплаті праці тощо • Відчуження засобів праці та її результатів від самого робітника • Зруйнування сільського господарства, поступовий його занепад • Голодомор 1932—1933 рр.
-----------	---

■ Етапи колективізації в УСРР (УРСР)

Перший п'ятирічний план передбачав, що в Україні в колгоспи буде об'єднано 30 % селянських господарств. Але вже на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б) було взято курс на суцільну прискорену колективізацію. Резолюція пленуму «Про сільське госпо-

дарство України і про роботу на селі» передбачала найвищі темпи колективізації в Україні порівняно з іншими союзними республіками. У січні 1930 р. Україну віднесли до групи регіонів, де колективізацію планувалося завершити протягом осені 1931 р. — весни 1932 р.

Етап	Характеристика
1929—1930 рр.	Час прискореної колективізації, яка перетворилася по суті в комунізацію. Село поринуло у вир самознищення: селянство почало продавати або забивати худобу, ховати або псувати реманент. У 1928—1929 рр. в Україні було знищено до 50 % поголів'я худоби
1930 р.	Маневр сталінського керівництва з перекладенням відповідальності на місцеві партійні й радянські органи (стаття Й. Сталіна на початку березня 1930 р. «Запаморочення від успіхів», постанова ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 р. «Про боротьбу з викривленнями партійної лінії у колгоспному русі»). Почався масовий вихід з колгоспів
1931—1933 рр.	Новий етап суцільної колективізації, прискорення її темпів, закінчення в основному колективізації в Україні (було об'єднано 70 % селянських господарств)
1934—1937 рр.	Завершальний етап колективізації. У 1937 р. колгоспи об'єднували 96,1 % посівних площ

■ Голодомор 1932—1933 рр. в Україні

Голодомор — цілеспрямована політика влади на створення штучного голоду.

■ Радянська політична система в 1930-ті рр.

Загальні риси
• Культ особи Сталіна • Панування однопартійної системи. Зрощування партійного і державного апарату • Фізичне усунення політичних противників і опонентів • Створення розгалуженого репресивного апарату. Масові репресії • Створення системи офіційних (одержавлених) масових організацій • Уніфікація всього суспільного життя. Ідеологізація суспільного життя. Контроль над засобами масової інформації

■ Керівництво УСРР (УРСР) у 1920—1930-ті рр.

Голови Раднаркомів УСРР (УРСР)	Перші (генеральні) секретарі ЦК КП(б)У
М. Скрипник (1918—1919 рр.)	Е. Квірінг (1918—1919 рр.)
Х. Раковський (1919—1923 рр.)	В. Молотов (1920—1921 рр.)
В. Чубар (1923—1934 рр.)	Д. Мануїльський (1921—1923 рр.)
П. Любченко (1934—1937 рр.)	Е. Квірінг (1923—1925 рр.)
М. Бондаренко (1937 р.)	Л. Каганович (1925—1928 рр.)
Д. Коротченко (1938—1939 рр.)	С. Косіор (1928—1938 рр.)
М. Хрущов (1939—1947 рр.)	М. Хрущов (1938—1947 рр.)

■ Репресивно-каральні органи СРСР (УСРР (УРСР))

Роки існування	Назва	Абревіатура
1917—1922	Всеросійська надзвичайна комісія	ВНК (рос. ВЧК)
1922—1934	Об'єднане державне політичне управління	ОДПУ (рос. ОГПУ)
1934—1941	Народний комісаріат внутрішніх справ	НКВС (рос. НКВД)
1941—1946	Народний комісаріат державної безпеки	НКДБ (рос. НКГБ)
1946—1953	Міністерство державної безпеки	МДБ (рос. МГБ)
1953—1954	Міністерство внутрішніх справ	МВС (рос. МВД)
1954—1991	Комітет державної безпеки	КДБ (рос. КГБ)

■ Сталінські репресії в УСРР (УРСР) наприкінці 1920-х — у 1930-ті рр.

Мета	Способи та методи здійснення репресивних заходів
- Знищення будь-якої, навіть потенційної опозиції - Придушення національно-визвольного руху - Знищення старої «партійної гвардії», усіх, хто міг пролити світло на минуле Й. Сталіна - Переслідування і знищення всіх представників колишніх політичних партій, заможних верст населення - Зняття соціальної напруги в суспільстві, знищення «стрілочників» — представників бюрократичного і партійного апарату, на яких перекладали відповідальність за прорахунки Сталіна та його оточення	Показові політичні процеси; поза-судові переслідування; створення особливих нарад для спрощення судочинства при покаранні «ворогів народу» і членів їхніх сімей; застосування на практиці органами НКВС методів фізичного впливу на «ворогів народу» тощо

■ Найбільші судові процеси і справи

Дата	Справа
1928 р.	«Шахтинська справа». Справа Велі Ібрагімова
1930 р.	Процес над меншовиками
1930 р.	Процес над «Спілкою визволення України (СВУ)»
1930 р.	Справа Промпартії
1931 р.	Справа «Українського національного центру (УНЦ)»
1933 р.	Справа про некомплектне відвантаження комбайнів. Справа про шкідництво на електростанціях. Справа «Польської організації військової»
1933 р.	Справа «Блоку українських націоналістичних партій»
1933—1934 рр.	Справа «Української військової організації (УВО)»
1935 р.	Викриття «Всеукраїнського боротьбистського центру»
1936 р.	Справа «троцькістсько-зінов'євського терористичного центру»

Дата	Справа
1937 р.	Справа «антирадянського троцькістського центру»
1937 р.	«Процес військових»
1938 р.	Справа «антирадянського правотроцькістського блоку»
Політичні процеси були важливим елементом становлення сталінської тоталітарної моделі. Протягом 1930—1941 рр. в Україні було «викрито» понад 100 «центрів», «блоків», «організацій». Від 1933 до 1938 р. кількість членів КП(б)У скоротилася на 48,3 %. Вище партійне керівництво УРСР, національно свідомі українська інтелігенція були майже повністю знищені	

■ Наслідки сталінських репресій в СРСР

Загальна характеристика
- Зміцнення особистої влади. Усунення можливих претендентів на владу - Насаджування атмосфери страху. Створення образу ворога - Через систему ГУЛАГу пройшло 5 % населення СРСР - Різне послаблення потенціалу спеціалістів у всіх галузях знань і практичної діяльності - Підрив обороноздатності країни - Знищення національної еліти - Падіння у 3 рази темпів промислового розвитку

■ Соціальна структура суспільства за конституцією СРСР 1936 р. (УРСР 1937 р.)

Класи	Прошарок
↓	↓
Робітничий клас	Колгоспне селянство
	Інтелігенція

■ Соціальна структура суспільства 1930-х рр.

Назва	Ієрархія влади
Номенклатура	Й. Сталін — вождь
	Члени Політбюро
	Співробітники ОДПУ—НКДБ, керівники виробництва, партійні керівники, державні службовці
Інтелігенція	Технічна і гуманітарна інтелігенція
Робітничий клас	Робітники — передовики виробництва
	Рядові робітники
Селянство	Механізатори та інші спеціалісти в сільському господарстві
	Колгоспники
В'язні	Карні злочинці
	Спецпоселенці
	Політичні в'язні

■ Розвиток української культури в 1930-ті рр.

Історичні умови розвитку української культури			
Становлення тоталітарного режиму і культу особи Сталіна	Масові репресії	Ліквідація неписьменності. Запровадження загальної обов'язкової чотирирічної освіти, перехід у містах до семирічної освіти	Згорання українізації. Ідеологічний тиск на митців. Партійний контроль. Русифікація
↓	↓	↓	↓
Наслідки			
Насадження єдиного творчого методу — соціалістичний реалізм	Завершення «культурної революції». Наприкінці 1930-х рр. неписьменні складали 15 % дорослого населення. Охоплення освітою дітей всіх вікових груп. Повний партійно-державний контроль над освітою	«Розстріляне відродження» — нищення молоді порослі представників української культури, літераторів і митців. Загалом було репресовано понад 500 осіб. Руйнування інтелектуальної і моральної спадкоємності української інтелігенції	

Основними рисами соціалістичного реалізму прийнято вважати: присутність нового героя — революціонера-пролетаря, комуніста; оспівування комуністичних ідеалів; відображення й оцінка життєвих ситуацій з точки зору марксизму-ленінізму; багатогранність худож-

ніх форм і проявів. Найбільшого поширення соціалістичний реалізм набув у СРСР, де вважався частиною офіційної ідеології. Деякі дослідники відкидають існування соціалістичного реалізму, стверджуючи, що це різновид критичного реалізму.

■ Розвиток культури в 1930-ті рр.

Риси розвитку
• Жорсткий контроль з боку держави • Ідеологізація культури • Чітка визначеність форм, стилів і жанрів • Підпорядкованість поглядам вождя • Головна мета: показати велич і «вічність» режиму та зміцнити культ вождя • Репресії проти тих, хто своєю творчістю йшов наперекір існуючому режиму

■ Видатні досягнення українських учених

Прізвище	Сфера діяльності
Н. Ахієзер, С. Бернштейн, М. Кравчук, М. Крейн, Г. Пфейффер	Математика
М. Боголюбов, М. Крилов	Фізика. Нелінійна механіка
О. Палладін	Біохімія
О. Богомолець	Медицина. У 1930 р. очолював Всеукраїнську академію наук (ВУАН)
Є. Патон	Фізика, електрозварювання
Ю. Кондратюк	Винахідник, розробник теорії космічних польотів
М. Стражеско	Медицина, кардіологія

Прізвище	Сфера діяльності
В. Філатов	Медицина, офтальмологія
М. Холодний, А. Сапегін, В. Юр'єв, І. Агол	Генетика і селекція
Л. Ландау, Є. Ліфшиц	Теоретична, ядерна фізика
М. Грушевський, Д. Багалій, М. Василенко, М. Слабченко	Історія, джерелознавство
С. Єфремов, М. Возняк, М. Зеров, А. Кримський	Теорія та історія української літератури, мовознавство

■ Ліквідація неписьменності

Період	Охоплено шкільним навчанням
1927—1928 рр.	Більше ніж 65 % дітей шкільного віку
1932—1933 рр.	98 % дітей віком до 10 років
На кінець 1939 р. в українських губерніях налічувалося лише 15 % неписьменних віком до 50 років (на початку століття — 72 % неписьменних)	

■ Шкільна освіта в 1920—1930-ті рр.

Дата	Подія
1921 р.	Постанова РНК УСРР про ліквідацію неписьменності в республіці
1923 р.	Створення добровільного товариства «Геть неписьменність», яке очолив Г. Петровський
1930 р.	Постанова ЦК ВКП(б) «Про загальне обов'язкове початкове навчання», постанова ЦК ВКП(б) У «Про введення обов'язкового загального початкового навчання в Україні»
Цими постановами було закріплено принцип обов'язковості навчання. Держава розглядала школу як один із найвагоміших ідеологічних інститутів. Розпочалася грандіозна кампанія — «все-народний похід за всеобуч». Термін «всеобуч» з'явився в 1930-ті рр. і являє собою скорочення від російських слів «всеобщее обучение»	

■ Релігійне життя

Дата	Подія
1 січня 1928 р.	Уведення в дію Адміністративного кодексу УСРР, який містив розділ «Правила про культи». Утрачав силу декрет уряду УСРР про свободу совісті
1929 р.	Звинувачення УАПЦ в антирадянській діяльності (на початку 1930 р. самоліквідувалася)
1930 р.	Арешт 2000 священників, усіх ієрархів УАПЦ
1932 р.	Оголошення Й. Сталіним другої п'ятирічки «безбожною», «п'ятирічкою знищення релігії»
1934—1935 рр.	Масове закриття церков, знищення культових споруд (залишилося лише 9 % діючих церков порівняно з 1913 р.)

Західноукраїнські землі в 1921—1939 рр.

Територія і населення західноукраїнських земель (початок 1930-х рр.)

Країна	Землі	Територія, тис. км ²	Населення, тис. осіб
Польща	Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя, Посяння, Лемківщина	132,2	8,9
Румунія	Північна Буковина, Хотинщина, Південна Бессарабія, Марморощина	17,6	1240
Чехословаччина	Закарпатська Україна	14,9	735
Разом		164,7	10 875

Становище українських земель у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини та СРСР

Питання для порівняння	Українські землі у складі			
	Польщі	Румунії	Чехословаччини	СРСР
<i>Статус у складі держав</i>	Східна Галичина — до 1923 р. автономія. Решта українських земель (Холмщина, Підляшшя, Лемківщина, Посяння) входили до складу польських воєводств	За Сен-Жерменським договором Буковина увійшла до складу Румунії. У 1920 р. після Англії, Франції, Італії, Японії Бессарабським протоколом визнали і затвердили захоплення краю Румунією	Увійшли до складу ЧСР згідно із Сен-Жерменським договором на правах автономії, але реально статус автономії отримали лише в жовтні 1938 р.	УСРР (з 1937 р. УРСР) — формально суверенна республіка у складі СРСР (з 1922 р.). До 1922 р. входила до воєнно-політичного союзу радянських республік
<i>Рівень економічного розвитку</i>	Низький, існування окремих промислових центрів	Низький	Низький	Унаслідок індустріалізації УРСР стала промислово розвинутою республікою. Індустріально-аграрний характер розвитку
<i>Аграрна реформа</i>	Обмежена, українські селяни зазнавали дискримінації. Заселення українських земель осадниками	Обмежена, українські селяни зазнавали дискримінації	Реформа супроводжувалася розвитком інфраструктури краю	Націоналізація землі. Передача землі селянам. Розвиток кооперації. З 1929 р. насильницька колективізація, голодомори 1921—1923, 1932—1933 рр.
<i>Суть урядової політики щодо українства</i>	Репресивна	Репресивна	Лояльна	Репресивна

Питання для порівняння	Українські землі у складі			
	Польщі	Румунії	Чехословаччини	СРСР
<i>Український національно-визвольний рух</i>	Розвинутий, масовий, організований	Слабко розвинутий, організований	Розвинутий, організований	Придушений і знищений
<i>Становище української церкви</i>	Переслідування православної церкви. Навернення до католицизму. Права УГКЦ захищалися конкордатом Польщі з Папою Римським (1925 р.) і авторитетом А. Шептицького	Румунський патріархат підпорядкував собі православні єпархії Бессарабії і буковинську митрополію. Українські священники зазнавали дискримінації	Уряд ЧСР не втручався у релігійні справи	Знищена УАПЦ. Антирелігійні та антицерковні кампанії. Насадження атеїзму
<i>Розвиток української освіти</i>	Гальмування розвитку української освіти, її полонізація. Обмеження щодо українців під час вступу до вузів	У 1934 р. остаточно ліквідована українська освіта	Динамічно розвивалася початкова, середня, спеціальна і вища освіта	Динамічно розвивалася початкова, середня, спеціальна і вища освіта. Боротьба з неписьменністю. Насаджувалася комуністична ідеологія

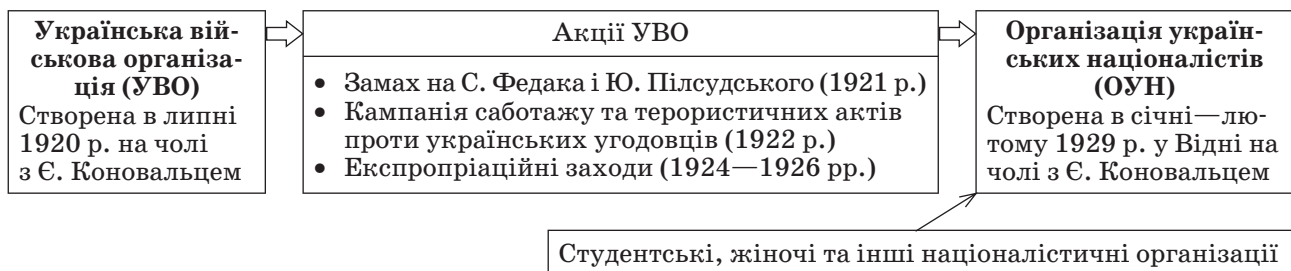
■ Політика Польщі щодо українських земель (1921—1939 рр.)

Період	Характеристика
1921—1923 рр.	Намагання показати світовій громадськості, що уряд дотримується прав національних меншин. Конституційно було закріплено право українців на власну мову й отримання початкової освіти українською мовою. Східній Галичині було надано автономних прав
1923—1926 рр.	Після визнання країнами Антанти належності Східної Галичини Польщі польський уряд узяв курс на асиміляцію українського населення. Було заборонено вживання термінів «Україна» і «українці». Українці зазнавали відкритої дискримінації в усіх областях. Роздача українських земель польським осадникам. Переслідування українських політичних партій і діячів
1926—1937 рр.	Спроби пошуку порозуміння з українством. Регіоном для цього мала б стати Волинь. Створення двомовних (утраквестичних) шкіл, призначення українців на високі державні посади тощо. У той же час проводилися акції пацифікації 1930 р. (умиротворення). Створення табору для політв'язнів у Березі-Каргузькій (1934 р.)
1937—1939 рр.	Повернення до жорсткої антиукраїнської політики

■ Провідні українські політичні партії на території Польщі

Назва	Мета діяльності	Соціальна база	Методи боротьби	Лідери	Ставлення щодо СРСР, УРСР
Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО)	Боротьба за самостійну і Соборну Україну мирними, дозволеними засобами	Старше покоління українських політиків, духовенство, більшість інтелігенції, заможне селянство	Легальні: парламентські, демократичні	Д. Левицький, В. Мудрий	До початку 1930-х рр. позитивне, після 1930-х рр. — негативне
Українська соціал-демократична партія (УСДП). Група «Вперед»	Приєднання українських земель до радянської України	Робітництво, інтелігенція, незаможне селянство	Поєднання легальних і нелегальних методів	М. і Л. Ганкевичі, А. Пащук, Х. Приступа та ін.	Позитивне; перейшла на прорадянські, комуністичні позиції
Українська радикальна партія (УРП) Об'єдналася з УПСР на Волині й утворили Українську соціал-радикальну партію (УСРП)	Здобуття незалежності України, здійснення справедливої аграрної реформи, відділення церкви від держави, обмеження приватної власності	Селяни, батраки, сільська інтелігенція	Легальні	Л. Бачинський, І. Марчук	Негативне
Комуністична партія Західної України (КПЗУ)	Приєднання західноукраїнських земель до УРСР	Робітництво, селянство, інтелігенція	Підпільна діяльність	О. Клірик (Васильків), Р. Кузьма (Турянський), М. Заячківський (Косар), Г. Іваненко (Бараба)	Позитивне
Організація українських націоналістів (ОУН)	Здобуття незалежності Соборної України	Колишні військові армії УНР і ЗУНР, студенти, молодь, інтелігенція	Підпільна, терористична діяльність, національна революція	Є. Коновалець, А. Мельник	Негативне

■ Створення Організації українських націоналістів (ОУН)

Інтегральний націоналізм — ідеологія ОУН, розроблена Д. Донцовим та його наступниками — націоналізм, що об’єднує всю націю; він відкидає демократичні ідеали, а найвищою цінністю проголошує національну державу, на чолі якої має стати верховний провідник — вождь. Єдність вождя і народу мають забезпечити корпорації, коаліції, профспілки, виборні ради. Єдина партія — ОУН — має створити ідеологічний провід держави.

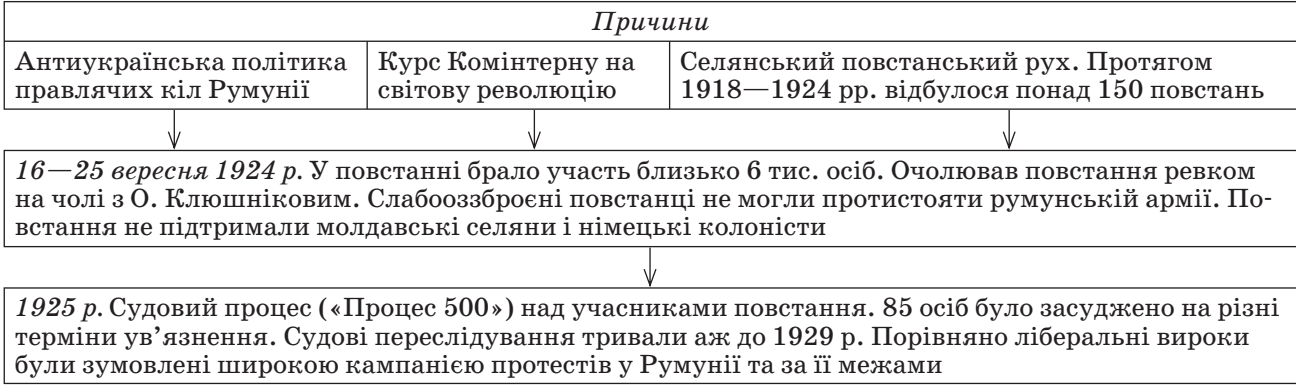
Ідеологи інтегрального націоналізму мало уваги приділяли майбутньому соціально-економічному устрою держави. Основою теоретичних міркувань було доведення прав українського народу на самостійну соборну державу і визначення шляхів здобуття незалежності. Ідеологи ОУН уважали, що незалежність української держави можна здобути шляхом національної революції — всенародного повстання під керівництвом ОУН. Для підготовки національної революції потрібно всіма можливими засобами розхитувати окупаційний режим і одночасно готувати населення до повстання.

Причини виникнення інтегрального націоналізму
• Жорстока антиукраїнська політика як в Польщі, так і в СРСР • Зневіра в демократичні ідеали • Загальноєвропейська тоталітарна тенденція в національно-визвольних рухах • Приклад Італії, Німеччини, що кинули виклик Версальській системі й створювали сильні національні держави • Неможливість легальної боротьби за відновлення української державності

■ Політика Румунії щодо українських земель (1921—1939 рр.)

Період	Характеристика
I період. (1918—1928 рр.)	На українських землях існував воєнний стан. Легальна політична діяльність була заборонена. Ліквідація українських громадсько-культурних, освітніх установ (1927 р. закриті всі українські школи). Проводилась жорстка політика румунізації
II період. (1928—1938 рр.)	Лібералізація режиму. Відновлення українського громадського, культурного, політичного життя. Продовження політики асиміляції щодо українства
III період. (1938—1940 рр.)	Встановлення королівської диктатури супроводжувалося повним знищенням українського національного життя, ліквідацією політичних партій і громадських організацій

■ Татарбунарське повстання

■ Українські політичні партії в Румунії

Назва, роки існування	Мета діяльності, ідеологія	Соціальна база	Методи боротьби	Лідери	Ставлення щодо СРСР, УРСР
Українська національна партія (УНП), 1927—1938	Захищала інтереси українського населення, збираючи лояльність до влади. Захист від румунізації. Об'єднання українських земель в Соборну Українську державу	Інтелігенція, селянство	Легальні, парламентські	В. Залозецький	До початку 1930-х рр. — позитивне, згодом — негативне
Комуністична партія Буковини (КПБ), 1918—1926. Увійшла до складу Комуністичної партії Румунії на правах крайової організації	Світова революція, радикальні соціальні перетворення. Приєднання до радянської України. Побудова комунізму	Робітники, найбідніше селянство, інтелігенція	Нелегальна, організація збройних повстань	С. Канюк, С. Гуцуляк, Ф. Савчук	Позитивне
Партія українських працюючих Румунії «Визволення», 1929—1934	Одержавлення економіки, здійснення аграрних перетворень, приєднання до радянської України. Побудова комунізму	Робітники, селянство, інтелігенція, молодь	Легальна, захист соціальних прав робітників		Позитивне
Радикальна націоналістична організація, середина 1930-х рр.	Об'єднання українських земель у Соборну Українську державу. Інтегральний націоналізм	Націоналістична радикально налаштована молодь	Нелегальні, революційні	О. Забачинський, І. Григорович, Д. Квітковський	Негативне. УСРР (УРСР) — форма російської окупації України

■ Національно-визвольна боротьба в Закарпатті в 1920—1938 рр.

Періодизація	Ознаки
I етап (1920 — початок 1930-х рр.)	- Долучення населення до демократичних інститутів влади (участь у виборах, партійній боротьбі, у роботі місцевих органів самоврядування тощо) - Формування основних течій національно-визвольного руху в краї - Вироблення програмних установок, з'ясування позицій («мовна дискусія»: народівці й комуністи стверджували, що населення краю є українським) - Спроба апелювати до світової громадськості з метою домогтися закріплених у Сен-Жерменському договорі автономних прав для краю (звернення до Ліги Націй 1922 р.)

Періодизація	Ознаки
II етап (початок 1930-х — 1938 рр.)	- Формування самостійних українських політичних партій і блоків (Руський блок, Народовський блок) - Розгортання безпосередньої боротьби за автономію краю - Об'єднання в цій боротьбі всіх течій українського руху - Формування розгалуженої мережі громадсько-політичних і культурних організацій, їх активна діяльність
III етап (листопад 1938 — березень 1939 р.)	Надання автономії Карпатській Україні. Проголошення незалежності

■ Суспільно-політичні течії в національному русі Закарпаття

Русофільство	Русинство	Українофільство (народовство)	Комуністична
Наступники русофільської течії другої половини XIX ст. Відстоювали ідею, що населення краю є частиною російського населення. Відстоювали право на автономію у складі Чехословаччини або Угорщини	Відстоювала самотність населення краю, стверджуючи, що русини — окрема європейська нація. Виступали за автономію краю, а в перспективі — за незалежність	Відстоювали ідею про єдність українців по обидва боки Карпат. Спрямували діяльність на пробудження національної самосвідомості населення. Виступали за автономію краю у складі ЧСР, а в перспективі — приєднання до Соборної України	Відстоювали ідею про єдність українців по обидва боки Карпат. Організовувала боротьбу за соціальні права населення. Виступала за автономію краю у складі ЧСР, у перспективі — приєднання до радянської України
Руський блок		Український блок	Міжнародна (інтернаціональна) соціалістична партія Підкарпатської Русі (1918—1921 рр.); крайова організація КП Чехословаччини

■ Засідання Сойму Карпатської України. Рішення Сойму

15 березня 1939 р. відбулося засідання першої сесії Карпатської України, де було проголошено її незалежність. Президентом нової

держави було обрано А. Волошина, Головою Сойму — А. Штефана. «Карпатська Січ» була проголошена армією нової держави.

Закон ч. 1
§ 1. Карпатська Україна є незалежна держава. § 2. Назва держави — Карпатська Україна. § 3. Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, вибраним Соймом Карпатської України. § 4. Державна мова Карпатської України є українська. § 5. Кольори державного прапора Карпатської України — синій і жовтий. § 6. Державний герб Карпатської України є дотеперішній краєвий герб. § 7. Державний гімн Карпатської України — «Ще не вмерла України...»

Україна в роки Другої світової війни (1939—1945 рр.)

■ Територіальний розподіл Польщі (1939 р.). Доля західноукраїнських земель

За таємним протоколом до Договору про ненапад між СРСР і Німеччиною (23 серпня 1939 р.)	За Договором про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною (28 вересня 1939 р.)
Межа сфер інтересів Німеччини та СРСР приблизно пролягатиме вздовж річок Нарев, Вісла, Сян. У результаті цього розподілу всі західноукраїнські землі опинилися у сфері впливу СРСР (крім Закарпаття і Північної Буковини)	- Холмщина, лівобережне Надсяння, Лемківщина, Підляшшя (згодом ці землі отримали узагальнюючу назву Закерзоння) разом з окупованими польськими землями увійшли до складу III рейху - Східна Галичина, Західна Волинь увійшли до складу УРСР (СРСР)

■ Український фронт (вересень 1939 р.)

Командуючий Українським фронтом — С. Тимошенко, начальник штабу — М. Ватутін.

Склад: 28 стрілецьких, 7 кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, 7 артилерійських полків резерву Головного командування.

Показники	Вересень 1939 р.	Втрати
Особовий склад, осіб	240 тис.	Декілька сотень
Танки, одиниць	2,3 тис.	10
Гармати і міномети, одиниць	1,8 тис.	5
Літаки, одиниць	4 тис.	2

■ Територіальні зміни УРСР в 1939—1940 рр.

Рік	Зміни
1939	- Закарпаття (Карпатська Україна) — окуповане й приєднане Угорщиною - Східна Галичина, Західна Волинь — увійшли до складу УРСР - Холмщина, Підляшшя, Посяння, Лемківщина — було встановлено німецьку окупаційну владу (увійшли до складу Польського генерал-губернаторства)
1940	Північна Буковина, Хотинщина, Придунайський край (Південна Бессарабія) — входження до складу УРСР

■ **Радянізація західноукраїнських земель (1939—1941 рр.)**

Радянізація — процес встановлення радянської влади, насадження в усіх сферах життя зразків, вироблених за роки радянської влади.

Складові радянізації: юридичне оформлення входження до складу УРСР, зміна держапарату, формування радянських органів влади, націоналізація, аграрні перетворення, початок колективізації, «культурна революція», обмеження впливу церкви, репресії проти незгодних з радянською владою і потенційних противників, індустріалізація.

Рішення про радянізацію західноукраїнських земель було прийняте на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) 1 жовтня 1939 р.

Дата	Зміст
22 жовтня 1939 р.	Проведення під контролем нової влади виборів до Народних зборів, які наприкінці жовтня прийняли Декларацію про входження Західної України до складу СРСР і об'єднання її з УРСР. У листопаді 1939 р. сесії Верховної Ради СРСР і УРСР ухвалили відповідні закони
Грудень 1939 р.	Створення на території Західної України, офіційно включеної до складу УРСР, шести областей — Львівської, Станіславської, Волинської, Тернопільської, Рівненської, Дрогобицької. Менш ніж через рік відбулося законодавче оформлення і включення до складу УРСР територій Північної Буковини та придунайських земель (Південна Бессарабія)
2 серпня 1940 р.	За рішенням VII сесії Верховної Ради СРСР було утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку, а на території Північної Буковини та Хотинського повіту Бессарабії організовано Чернівецьку область й передано її до УРСР. До складу УРСР були включені також Аккерманський та Ізмаїльський райони, із яких у грудні 1940 р. було утворено Ізмаїльську область
Листопад 1940 р.	Установлення між Українською РСР і Молдавською РСР нових кордонів. Частина колишньої Молдавської автономної РСР, що перебувала у складі УРСР, була передана Молдавській РСР. У результаті цих дій від України було відчужено Придністров'я з етнічним українським населенням. Після включення до складу УРСР Західної України, Північної Буковини і трьох повітів Бессарабії населення України збільшилося на 8,8 млн осіб і на середину 1941 р. становило понад 41,6 млн осіб, а її територія зросла до 565 тис. км ²

■ **Періоди радянізації**

До весни 1940 р.	Від весни 1940 р.
Режим зовнішні зберігав демократичність, а реформи зустрічали підтримку з боку населення	Відбувається поглиблення соціалістичного змісту перетворень, що супроводжуються масовими репресіями, оскільки більшість місцевого населення вважали неприйнятними ці перетворення

■ **Ставлення населення західноукраїнських земель до радянізації**

Заходи, які були підтримані населенням	Заходи, які викликали невдоволення населення
- Ліквідація польського і румунського органів влади - Конфіскація земель великих власників, націоналізація торгівлі та промисловості (ці галузі здебільшого знаходилися в руках поляків та євреїв)	- Заміна польських, румунських чиновників на місцевих комуністів та людей, надісланих зі сходу України - Насильницька колективізація (на червень 1941 р. в колгоспи було об'єднано 15 % господарств) - Тиск на церкву (як греко-католицьку, так і православну)

Заходи, які були підтримані населенням	Заходи, які викликали невдоволення населення
- Українізація та зміцнення системи освіти (кількість українських шкіл збільшилася до 6,5 тис. з одночасним скороченням польських, румунських; у Львівському і Чернівецькому університетах, Політехнічному, Медичному, Ветеринарному інститутах, Вищій торговельній школі, консерваторії, Вищій школі образотворчого мистецтва, а також технікумах та училищах мовою викладання стала українська) - Розвиток системи соціального забезпечення, особливо охорони здоров'я	- Розгром політичних партій і громадських об'єднань, у тому числі таких шанованих у народі, як Наукове товариство ім. Т. Шевченка, «Просвіта», «Сільський господар», «Маслосоюз» та ін. - Масові репресії (розпочалися практично відразу після захоплення краю Червоною армією) - Серед українців раніше за інших зазнали репресій активісти політичних партій. Єдиною організованою силою Опору залишалась Організація Українських Націоналістів (ОУН). Навесні 1940 р. режим розпочав широкомасштабні репресії: з осені 1939 р. до осені 1940 р. у Західній Україні було репресовано за політичними ознаками і депортовано близько 10 % населення (318 тис. сімей, близько 1,2 млн осіб). Смертність серед депортованих склала 16 % (депортовано в Сибір і Казахстан 400 тис. осіб) - Людей переслідували без суду і слідства, але з метою залякування населення інколи проводилися показові процеси (Львівський процес над 59 членами ОУН, січень 1941 р.)

■ Частка УРСР у загальносоюзному виробництві

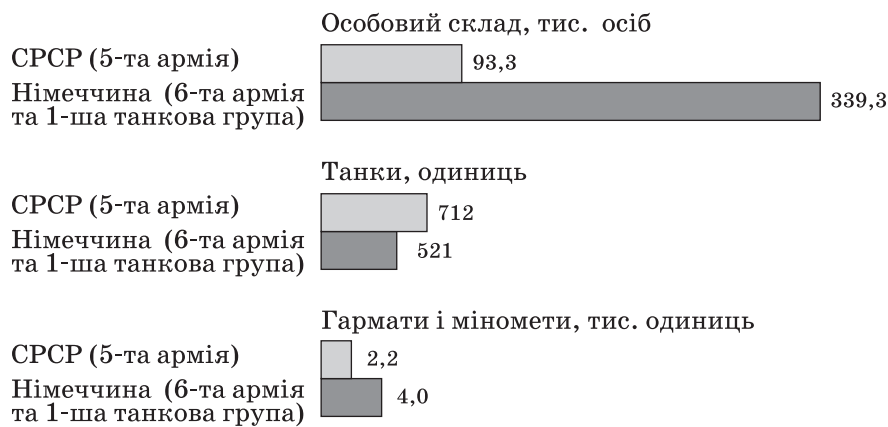
На кінець 1940 р. в Україні видобуток вугілля становив 50,5 % загальносоюзного, вироблялося 64,7 % чавуну, 48,8 % сталі, 67,6 %

залізної руди, 25,7 % електроенергії, 20 % товарного хліба, 73 % цукру, 20 % м'яса.

■ Співвідношення сил сторін напередодні нападу Німеччини на СРСР (червень 1941 р.)

■ Співвідношення сил на ділянці головного удару групи армій «Південь»

■ Мобілізаційні заходи в Україні

22 червня 1941 р. німецькі війська о 3 годині 45 хвилин розпочали бомбардування великих міст і стратегічних об'єктів, а о 4 годині перейшли кордон. Радянські прикордонні війська чинили опір. Протягом перших місяців війни в 16 областях України до лав Червоної армії було мобілізовано 2,515 млн осіб (у західних областях мобілізацію було зірвано). До кінця 1941 р. до народного ополчення вступило 1,300 млн осіб. У липні 1941 р. понад 158 тис. осіб налічувалось у винищувальних загонах.

■ Основні битви в Україні на радянсько-німецькому фронті в 1941 р.

Назва	Дата	Перебіг подій, результати
Танкова битва в районі Рівне—Дубно—Луцьк—Броди	23—29 червня 1941 р.	Перша велика танкова битва Другої світової війни, у якій з обох боків брало участь понад 5 тис. танків. Радянські механізовані корпуси, отримавши наказ негайно відкинути передові танкові частини ворога, що прорвалися, перейшли в наступ без належної підготовки й авіаційного прикриття. Зустрічний танковий бій завершився майже повним розгромом радянських механізованих корпусів
Значення. Хоча просування ворога й було затримано на тиждень, це було досягнуто дорогою ціною: із 4,2 тис. танків Південно-Західного фронту залишилося лише 737. Ворог утратив декілька сотень танків. Удар механізованих корпусів зірвав спробу ворога з ходу оволодіти Києвом і дав можливість підготувати оборонні рубежі на підступах до міста, примусив ворога передчасно ввести в бій резерви		
Київська оборонна операція	7 липня — 26 вересня 1941 р.	5 липня 1941 р. німецькі війська зуміли прорвати оборону між 5-ю і 6-ю радянськими арміями і вийшли до оборонних споруд міста. Ця подія вважається початком Київської стратегічної оборонної операції, що тривала 83 дні. Німецьке командування оцінило прорив як вирішальну перемогу, і падіння Києва вважалось справою найближчого часу. Але німецькі частини, що підійшли до першої смуги оборони, не змогли її подолати. Перший штурм Києва 11—14 липня виявився для ворога невдалим. Ці події поклали початок героїчній обороні міста, що тривала 71 день. Невдалими для ворога були і наступні спроби оволодіти містом. Героїзм захисників міста (понад 120 тис. бійців, із яких 33 тис. складало народне ополчення) стійко тримали оборону. 21 серпня А. Гітлер прийняв рішення припинити лобові атаки міста

Назва	Дата	Перебіг подій, результати
Київська оборонна операція		Тим часом склалось загрозливе становище на флангах Південно-Західного фронту, що обороняв місто. Німецькі танкові частини обійшли захисників міста з півдня і півночі й замкнули кільце оточення біля Лохвиці. Наказ про відступ радянських військ було віддано занадто пізно, і в оточення потрапило чотири радянські армії. 19 вересня німецькі війська вступили до Києва
Значення. Зірвала плани німецького командування швидко оволодіти містом. Примусила його змінити напрямок головного удару, що зрештою призвело до провалу плану «Барбаросса»		
Оборона Одеси	5 серпня — 16 жовтня 1941 р.	Після поразки Південного фронту румуно-німецькі війська взяли в облогу Одесу. Проте швидко захопити місто ворогові не вдалося. Декілька штурмів міста було відбито з великими втратами для ворога. Перед тим як залишити місто, радянські війська провели вдалу десантну операцію в районі села Григорівка, захопивши важкі гармати, що обстрілювали місто. Рішення про припинення оборони міста було прийняте у зв'язку з проривом німецьких військ у Крим. Евакуація військ з Одеси відбулась без втрат і несподівано для ворога
Значення. Радянські війська, що протягом 72 днів здійснювали оборону міста, відволікали на себе значні сили ворога, завдавши йому великих втрат (понад 300 тис. осіб). Оборона міста створювала можливість Чорноморському флоту впродовж другої половини 1941 р. контролювати всю акваторію Чорного моря, загрожуючи узбережжю Румунії та нафтовим родовищам		
Оборона Севастополя	30 жовтня 1941 р. — 4 липня 1942 р.	У жовтні 1941 р. німецькі війська увірвалися до Криму. 30 жовтня вони вийшли на далекі підступи до міста. Місто не було обладнане оборонними спорудами із суходолу, проте мало добре продуману оборону з моря. У короткий термін навколо нього було створено три лінії оборони. Хоча місто було відірване від тилівих районів сухоходом, Чорноморський флот упродовж 250 днів забезпечував оборону міста всім необхідним. Неодноразові штурми міста німецькими і румунськими військами були відбиті зі значними втратами для ворога (понад 300 тис. осіб). Проте поразка радянських військ Кримського фронту на Керченському п-ві дала змогу німецьким військам здійснити вирішальний наступ, прорвати оборону Севастополя. 3 липня 1942 р. Ставка дала наказ про евакуацію військ, проте вже було пізно. Евакуюватися змогла лише невелика частина захисників міста
Значення. На тривалий час оборона Севастополя прикувала значні сили німецьких військ, завдавши їм суттєвих втрат. Були зірвані плани щодо знищення Чорноморського флоту СРСР		

22 липня 1942 р. радянські війська залишили м. Свердловськ Ворошиловоградської області, піс-

ля чого вся територія України опинилася в зоні окупації німецьких військ та їх союзників.

■ Місця найбільших «котлів» і кількість радянських військовополонених (за німецькими даними)

Дата	Місто	Кількість радянських полонених, тис. осіб
Літо 1941 р.	Умань	103
Вересень 1941 р.	Київ	665
Осінь 1941 р.	Маріуполь	50
Весна 1942 р.	Харків	227

Дата	Місто	Кількість радянських полонених, тис. осіб
Весна 1942 р.	Керч	180
Літо 1942 р.	Севастополь	100

Загальна кількість радянських військовополонених склала 4,59 млн осіб.

Протягом 1941 р. у полон потрапило 2 млн осіб (49 % від загальної кількості).

■ Евакуація

У короткий термін до східних районів СРСР було евакуйовано понад 550 великих підприємств тридцяти галузей промисловості (після звільнення повернулося лише кілька), 30 тисяч тракторів, 125 млн пудів

зерна та іншого продовольства, 6 млн голів худоби, установи Академії наук УРСР, 70 вузів, 50 театрів. Виїхало 3,5 млн осіб.

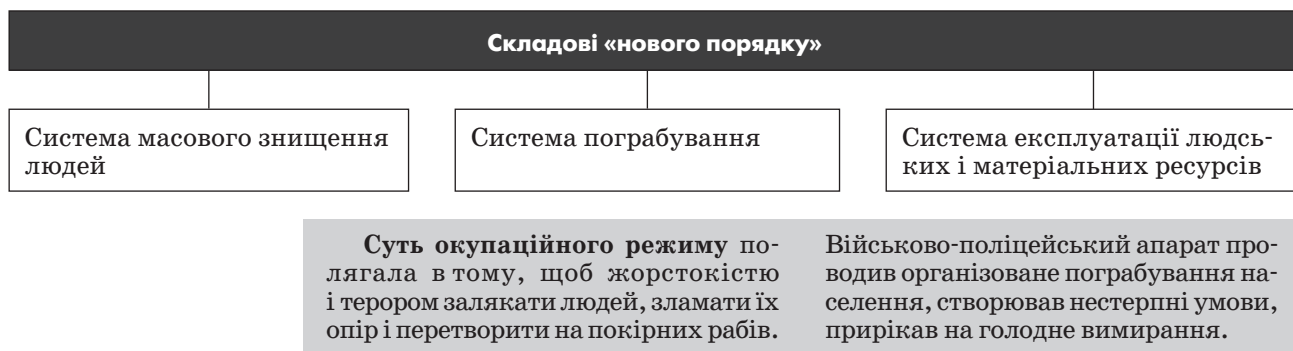
Те, що не підлягало евакуації, передбачалось знищити.

■ Поразки радянських військ у перші місяці війни

Причини поразок

- Радянське керівництво на чолі з Й. Сталіним не вжило необхідних заходів для належної підготовки радянських військ до відсічі ворога; постійне зважання на тезу, що пакт про ненапад є гарантією мирних відносин з гітлерівською Німеччиною, дезорієнтувало армію і народ (заява ТАРС від 14 червня 1941 р., у якій версія про підготовку Німеччини до нападу на СРСР називалася провокаційною)
- Й. Сталін і Генеральний штаб припустився серйозних прорахунків у визначенні напрямку головного удару ворога. Радянське командування головним помилково вважало наступ на Україну, тоді як згідно з планом «Барбаросса» головний удар мала здійснити група армій «Центр»
- Значний військовий досвід німецького командування і бойових частин у веденні сучасних мобільних бойових дій із застосуванням значної кількості танків і літаків
- Невдале розташування радянських військ для ведення оборонних боїв — вони розміщувалися трьома ешелонами один за одним (57, 52 і 62 дивізії), у результаті чого військові з'єднання вступали в бій по черзі, і це давало можливість розбити їх частинами
- Радянські війська не готувалися до оборонних боїв. Війну передбачалося вести «малою кров'ю і на території ворога». Склади боєприпасів та іншого военного майна розташовувалися занадто близько до кордонів і вже в перші дні опинились у руках ворога
- Оборонні споруди на новому кордоні на початку бойових дій не були збудовані. До того ж, вони були невдало розташовані (лінія Молотова). Оборонні споруди на старому кордоні були роззброєні
- Масові репресії в армії 1937—1938 рр. і в подальші роки призвели до винищення кращих кадрів Червоної армії (було знищено понад 37 тис. осіб командного складу всіх рівнів, був репресований весь командний склад КОВО). Нові командири не мали достатнього бойового і життєвого досвіду
- Війська не були вчасно приведені в бойову готовність (за окремим виключенням), щоб дати належну відсіч ворогові, незважаючи на те що сталінське керівництво було вчасно попереджене про можливий напад
- Авіація була зосереджена на основних аеродромах, а не розкидана по польових, що призвело до величезних утрат на початку війни (у перші години війни на 66 аеродромах було знищено 579 літаків)
- Зброя знаходилась у незадовільному стані. Значна частина танків старого зразка потребувала ремонту. Не вистачало засобів зв'язку, транспорту тощо. Низький рівень технічної підготовки бійців
- Незавершеність переозброєння і реорганізації Червоної армії, що почалась 1939 р. і мала завершитися 1942 р. Недостатнє володіння особовим складом новими зразками зброї

■ Окупація України Німеччиною та її союзниками (1941—1944 рр.)

■ Нацистський «новий порядок»

Загальні риси
• Ліквідація суверенітету або державності завойованих держав (територій) • Економічне пограбування і використання всіх ресурсів в інтересах III рейху • Расова дискримінація, геноцид, антисемітизм • Терор, репресії, масові вбивства невинних людей

■ План «Ост» (план окупаційної політики на території СРСР)

Основні заходи
• Часткове онімечення місцевого населення; заселення німцями окупованих земель • Масова депортація населення, у тому числі українців, до Сибіру • Підлив біологічної сили слов'янських народів • Економічне пограбування території України; перетворення місцевого населення на рабів • Пограбування культурних цінностей, знищення пам'яток культури

План «Ост» остаточно не був прийнятий, було затверджено лише його економічну частину — пограбування і експлуатація загарбаних регіонів.

Для управління окупованими територіями було створено спеціальне Управління (Міністерство) окупованих територій III рейхом.

Очоловав управління Розенберг. Воно складалося з чотирьох відділів: політичного, адміністративного, економічного, цивільного. Останньому безпосередньо підпорядковувався рейхскомісаріат «Україна».

■ Адміністративно-територіальне розчленування України

Назва	Території*
Дистрикт «Галичина»	Львівська, Дрогобицька, Станіславська і Тернопільська області (без північних районів); підпорядковувався так званому Польському (Варшавському) генерал-губернаторству
Рейхскомісаріат «Україна»	Рівненська, Волинська, Кам'янець-Подільська, Житомирська області, північні райони Тернопільської, північні райони Вінницької, східні райони Миколаївської, Київська, Полтавська, Дніпропетровська області, північні райони Криму та південні райони Білорусії. Центром рейхскомісаріату стало місто Рівне

* Закарпаття з 1939 р. залишалося під владою Угорщини.

Назва	Території
Трансністрія	Території Одеської, Чернівецької, південні райони Вінницької і західні райони Миколаївської областей утворили нову румунську провінцію
Військова адміністрація	Східні райони України (Чернігівщина, Сумщина, Харківщина, Донбас) до узбережжя Азовського моря, південь Кримського півострова

■ Окупаційний режим у різних регіонах України

Особливості окупаційного режиму
- У дистрикті «Галичина» режим терору був менш жорстоким. Тут було дозволено функціонування українських громадських установ, кооперативних організацій, закладів освіти. В органах місцевого самоврядування українцям віддавали перевагу перед поляками - У східних районах, що знаходилися під владою військової адміністрації, допускалось існування деяких українських громадських організацій і не існувало всеохоплюючого систематичного поліцейського терору - У Трансністрії режим був більш ліберальним, не було терору, дозволялася торгівля. Влада чітко виконувала наказ Антонеску: «Брати на зайнятих місцевостях усе, що потрібно, все, що можливо, без усяких церемоній»

На території України окупаційна влада розгорнула широку нацистську пропаганду: видавалося

120 газет українською мовою, діяло 16 радіостанцій.

■ Нацистські каральні органи на території України

Нацистські каральні органи		
СС (SS) — охоронні загони. Елітні підрозділи НСДАП. Створені в листопаді 1925 р. як спеціальні групи для охорони фюрера й нацистських зібрань у Мюнхені. Після того як у 1929 р. СС очолив Г. Гімmlер, організація поступово перетворилася на одну з найбільш впливових партійно-державних структур III рейху. У 1934 р. СС стає самостійною організацією, непідконтрольною СА (штурмові загони). СС відповідали за знищення зовнішніх і внутрішніх «ворогів нації» і практично контролювали німецьку поліцію	СД (SD) — нацистська служба безпеки, розвідувальне управління СС, утворене в 1934 р. У 1936 р. її очолив Р. Гейдріх. Головне завдання — забезпечення внутрішньої безпеки III рейху. СД мала право на позасудові переслідування і розправи, арешти, обшуки, конфіскації, таємні операції щодо знищення ворогів рейху тощо. Мала широку агентурну мережу, досьє на вище керівництво рейху та сусідніх держав	Гестапо — державна таємна поліція гітлерівської Німеччини в 1933—1945 рр. Заснована за ініціативи Г. Герінга. Із 1936 р. керівництво гестапо здійснював Г. Гімmlер, протягом 1939—1945 рр. — Г. Мюллер. Із вересня 1939 р. гестапо увійшло до структури Головного управління імперської безпеки (RSHA) як IV управління, яке очолив Р. Гейдріх. Напрями діяльності: боротьба з противниками нацизму; нагляд за політичною діяльністю різних церков, релігійних сект тощо; комплектування картотеки і досьє; ведення справ окупованих територій; організація контррозвідки і боротьба зі шпiонажем

■ Трагедія Волині (1943 р.)

Причини трагедії

- Драматична історія польського та українського народів в XVI—XVIII століттях, заповнена особливо жорстокими селянськими бунтами і козацькими повстаннями, що придушувалися у потоках крові й залишили у свідомості багатьох поколінь задавлені незабуті взаємні кривди, а також почуття соціальної несправедливості
- Досвід і висновки від поразки українців у війні з Польщею в 1918—1919 рр., які вказували на Польщу як одну з головних перешкод у побудові незалежної України
- Неврегульовані загальнополітичні умови після Першої світової війни, що позбавили українців мати власну державність
- Національна політика II Речі Посполитої (1918—1939 рр.) на східних територіях, що ґрунтувалася на засадах націоналізму й усунення інших національностей від участі в державному і громадському житті (справа автономії та самоврядування, проблема земельної реформи, освітня політика, порушення громадянських прав і свобод, репресії проти українців); вона не ліквідувала давні суспільні конфлікти, а навпаки — їх загострювала
- Терористична і саботажна діяльність УВО, а потім ОУН на території Польщі у міжвоєнний період
- Антипольська діяльність ОУН до та під час Другої світової війни, що виникла здебільшого з прийнятої ідеології інтегрального націоналізму Д. Донцова і формувала свідомість українського суспільства в дусі ненависті до поляків як таких, що стоять на перешкоді незалежності України
- Підбурювана роль обох тоталітарних режимів — радянського і німецького — у підсиленні українсько-польського конфлікту
- Деморалізуючий вплив війни, яка спричинила велике моральне спустошення і відхід від норм соціальної поведінки, обумовивши кривавий і злочинний характер конфлікту
- Безкомпромісні позиції польського уряду і керівництва ОУН в територіальному питанні

■ Політична та військова стратегія ОУН і Української повстанської армії (УПА) на Волині та в Східній Галичині

Головні завдання

- Організація військових відділів ОУН на теренах Волині й Полісся, а потім у Східній Галичині
- Намагання якнайбільше поширити свій вплив на Волині, усунення із цієї території німецької адміністрації
- Створення основ української адміністрації, підпорядкованої ОУН і УПА
- Підпорядкування всіх партизанських відділів, що діяли на Волині, керівництву ОУН (Бандери) (у тому числі відділів Тараса Бульби (Боровця), ОУН (Мельника)
- Усунення або знищення польського населення на Волині та в Східній Галичині як перешкода українських прагнень до незалежності

■ Хронологія подій польсько-українського протистояння на Волині та в Східній Галичині

Дата	Подія
30 червня 1941 р.	Проголошення у Львові Акту відновлення Української Держави та створення її уряду — Українське державне правління (УДП) на чолі з Я. Стецьком. Нацистський режим не визнав цього політичного рішення
5, 9 липня 1941 р.	Арешт фашистами С. Бандери у Краківі, Я. Стецька у Львові
15 вересня 1941 р.	Оголошення фракції ОУН(Б) поза законом. Масові арешти і вбивства членів організації. Перехід ОУН(Б) до підпільних форм боротьби

Дата	Подія
Жовтень 1941 р.	Остаточне формування фашистської адміністративної системи на Волині
Листопад 1941 р.	У Галичині та на Волині поляки почали активно створювати свій рух Опору — Армію Крайову. Для її утримання польська влада часто проводила реквізицію продуктів у місцевого населення. Керівництво Армії Крайової, подібно до еміграційного уряду, розглядали Волинь як частину «кресов всходніх», тобто польських східних територій, і неодноразово на міжнародному рівні заявляли про необхідність у повоєнний час відтворити Польську державу в межах 1939 р. Утворення регулярних загонів Армії Крайової завершилося до лютого 1942 р.
Грудень 1941 р. — лютий 1942 р.	Перші поодинокі напади польського підпілля на українське населення на території Польщі. Метою нападів було знищення тих українців, які працювали у фашистській адміністрації. Загинуло близько 400 осіб, серед яких були священники та вчителі
Початок 1942 р.	Польські антиукраїнські акції у Володавському, Грубешівському, Ошанинському та Холмському повітах. На Холмщині, згідно із заявою Товариства «Холмщина», у роки війни польські бойові формування тільки в одному Грубешівському повіті спалили понад 50 українських сіл
Березень—квітень 1942 р.	Перші напади на польське мирне населення. У Дубенському, Рівненському, Луцькому, Здолбунівському, Кременецькому повітах і на Поліссі було вбито близько 2 тис. поляків
Квітень 1942 р.	На II Конференції ОУН(Б) було заявлено про необхідність поліпшення відносин між двома незалежними державами, Україною та Польщею, проголошено необхідність визнання права українського народу на західноукраїнські землі, засуджено шовіністичні настрої серед поляків та їхні спроби захопити адміністративно-господарський апарат західноукраїнських земель. Разом із тим, було ухвалено рішення про посилення революційної діяльності та підготовку до утворення повстанської армії. Поряд із діючими на теренах Волині відділами Поліської Січі М. Боровця (Тараса Бульби) було організовано відділи, що підпорядковувалися ОУН(Б)
Липень 1942 р.	Відбулися перші українські репресивні акції проти поляків у сільських адміністраціях та лісництвах, що були створені нацистами
14 жовтня 1942 р.	Утворення Української повстанської армії, яку очолив Д. Клячківський (Клим Савур)
13 листопада 1942 р.	Жертви серед польського мирного населення (с. Обірки Луцького повіту)
24—25 грудня 1942 р.	Напад польського загону на с. Пересоповичі
Січень 1943 р.	Польське населення Волині формує загони Селянської оборони
17—23 лютого 1943 р.	На III конференції ОУН(Б) було затверджено рішення про перехід до відкритої форми боротьби з нацистським режимом та радянською владою. Прийнято остаточне рішення про формування УПА. Рішення про етнічні чистки ця конференція офіційно не приймала, проте було зроблено заяву про те, що ОУН та УПА будуть вести боротьбу проти всіх озброєних ворогів Української держави, включно з радянськими і німецькими військами та польськими військовими формуваннями. Згодом районні організації ОУН(Б) отримали свободу дій стосовно польського населення

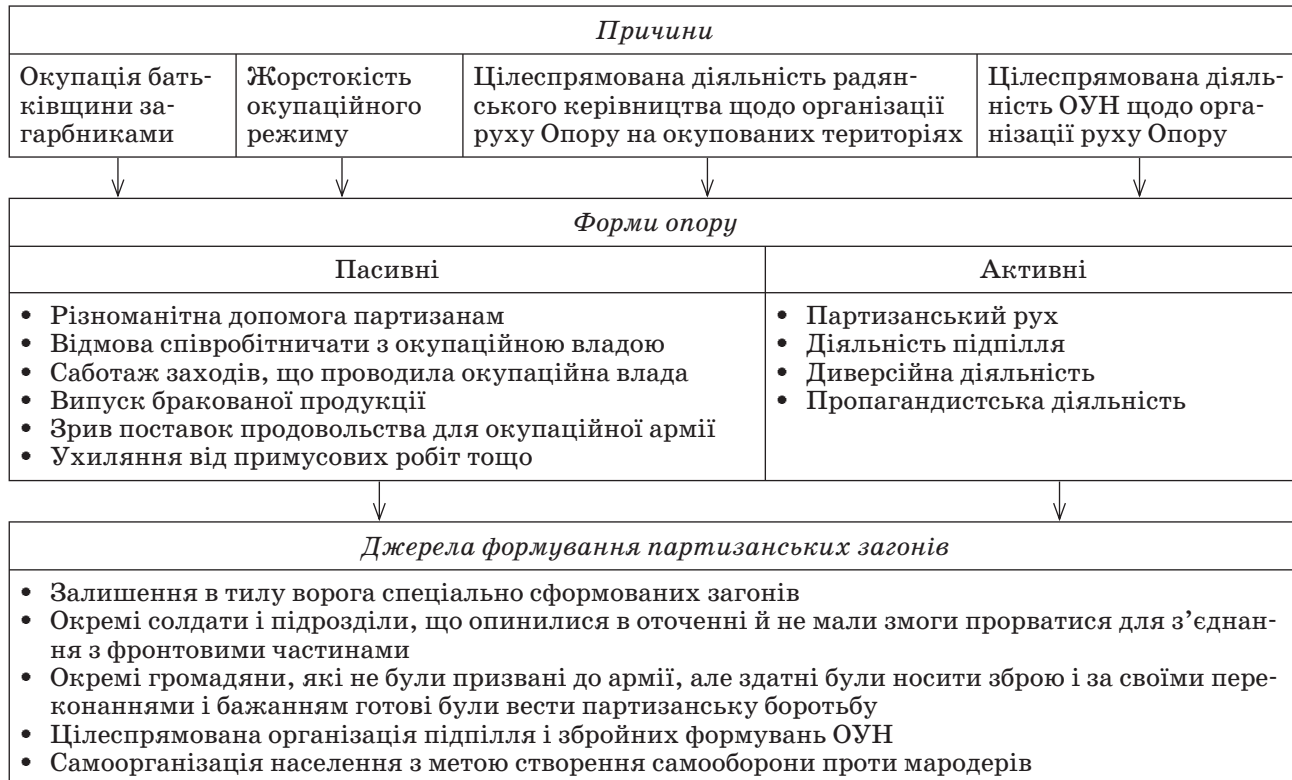
Дата	Подія
15 березня — 10 квітня 1943 р.	До УПА приєдналося близько 5 тис. українців, що служили в допоміжній поліції, а також було захоплено значну кількість німецької зброї. Замість українців до допоміжної поліції фашисти набирали поляків, які відзначилися в боротьбі з українцями
Березень—квітень 1943 р.	Жертви серед мирного польського населення у Луцькому, Рівненському, Дубнівському та Здолбунівському повітах. Свої дії учасники операцій виправдовували відплатою за минулу кривду
Квітень—травень 1943 р.	Масові жертви серед польського населення Сарненського та Костопільського повітів
Квітень—травень 1943 р.	Перші «відплатні акції» поляків проти українського населення проводили загони польської поліції, польські бази самооборони, згодом їх проводили все частіше і за все більшої участі регулярних військових з'єднань
Червень 1943 р.	Масові напади українських загонів на польське населення у Дубнівському та Луцькому повітах
5 червня 1943 р.	Делегат польського уряду видає наказ щодо координації заходів польського населення Волині з метою самооборони
7 липня 1943 р.	Спроба делегатів польського уряду знайти порозуміння з українськими представниками
11 липня 1943 р.	Акція деполонізації Волині, організована керівництвом ОУН(Б). У Володимирському повіті українські загони здійснили напад щонайменше як на 99 польських сіл (згідно з польськими джерелами, 167 населених пунктів) і масово винищили польське населення. У результаті акцій проти мирного населення на Волині від рук поліціантів та українських націоналістів загинуло близько 40 тис. поляків (задокументовано втрати 36,7 тис. осіб, відомі імена та прізвища 19,4 тис. осіб), утрати української сторони на Волині визначають у декілька тисяч
Серпень 1943 р.	Ускладнення україно-польських відносин на Галичині
21—25 серпня 1943 р.	III Надзвичайний Великий Збір ОУН(Б). Підтверджено політику боротьби за Незалежну Соборну Україну. Головою проводу ОУН(Б) було призначено Р. Шухевича (Т. Чупринку)
Жовтень 1943 р.	Комюніке ОУН, у якому засуджувався україно-польський конфлікт на Волині
27 жовтня 1943 р.	Наказ № 1/43 ОУН, який заборонив антипольські дії
Середина грудня 1943 р.	Напередодні католицького свята Різдва Христового на Волині прокотилася нова хвиля антипольських акцій
Січень 1944 р.	Прибуття на Волинь польського полковника К. Бомбінського. Починається процес створення нової польської дивізії, яка отримала назву 27-ї Волинської дивізії піхоти Армії Крайової. Згідно з планами польського підпілля, головний виступ проти українських збройних формувань мав відбутися з наближенням Червоної армії

Дата	Подія
Кінець січня 1944 р.	27-ма Волинська піхотна дивізія Армії Крайової, до складу якої увійшли партизанські загони, частина членів самооборони і підпілля, що діяли в містах (разом близько 7 тис. осіб), здійснила напад на УПА, захопивши території від Ковеля до Турії та р. Буг. Із цих територій було вигнано українське мирне населення
Початок 1944 р.	Переміщення центру антипольських акцій УПА з Волині в Галичину
1 вересня 1944 р.	Офіційна відмова ОУН(Б) від антипольських акцій. ОУН(Б) почала шукати порозуміння з Армією Крайовою з метою спільної боротьби проти радянських військ. Головнокомандувач УПА у Східній Галичині В. Сидор (Шелест) видав наказ, який стримував масові антипольські акції «за винятком польського елемента, що співробітничав з НКВС»
Висновок. Український народ мав повне право прагнути до здобуття незалежності, проте методи і засоби, що застосовувалися ОУН і УПА проти польського населення, не можуть бути виправданими. Не мають виправдання і акції поляків проти українського населення	

■ Рух Опору на території України (1941—1944 рр.)

Рух Опору — національно-визвольний рух народів, окупованих Німеччиною та її союзниками в роки

Другої світової війни. Боротьба набиравала різних форм: від духовного опору до збройної боротьби.

■ Течії руху Опору в Україні* (1941—1944 рр.)

Характеристика	Течія		
	Радянська	Націоналістична	Польська
Мета	Визволення від загарбників		
	Відновлення радянської влади	Відновлення української держави	Відновлення польської держави, повернення західно-українських земель до складу Польщі
Організаційне оформлення	1941—1942 рр. Партизанські загони, з'єднання; радянське підпілля (3500 підпільних організацій і груп)	Похідні групи (1941 р.), Поліська Січ (1941 р.), УПА (листопад 1942 р.) та інші загони, підпілля ОУН	1941—1942 рр. Армія Крайова, Армія Людова, батальйони хлопські
Кількість, тис. осіб	200—600	50—200 (похідні групи— 5)	10—20
Командири	С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров, М. Наумов. Штаб партизанського руху в Україні очолював Т. Строкач	Командир Поліської Січі — Тарас Бульба (Боровець). Командуючі УПА: Д. Клячківський (К. Савур), Р. Шухевич (Т. Чупринка)	Командуючий Армії Крайової — Т. Бур-Комаровський
Основні райони дій	Українське Полісся, Чернігівщина, Сумщина	Волинь, Галичина, українське Полісся	Волинь, Полісся
Специфіка бойових дій	Діяльність партизанів як правило підпорядковувалася й узгоджувалася з потребами фронту: диверсії на залізницях, удари по військових об'єктах, розвідка, допомога в переправі через річки тощо. Найбільші координовані операції партизанів: «Рейкова війна» і «Концерт» по зриву перевезень військових вантажів на залізницях, а також рейди великих партизанських з'єднань по тилах ворога	Переважно діяла як самооборона населення — витіснення окупаційної адміністрації, створення української, захист населення від сваволі влади, зрив спроби вивозу до Німеччини продовольства, робочої сили, проведення оборонних боїв з карателями по периметру і в середині контрольованої території. Напади на військові об'єкти здійснювалися в основному з метою оволодіння зброєю	Діяла як самооборона польського населення. Засвідчувала претензії Польщі на західно-українські землі

■ Колабораціонізм на території України в роки Другої світової війни

Колабораціонізм — явище, притаманне періоду Другої світової війни.

Співробітництво урядів або окремих осіб з окупаційною владою.

Причини колабораціонізму

- Бажання помститися радянській владі за всі заподіяні кривди (репресії, розкуркулення тощо); в окупаційній адміністрації, поліції така категорія складала 25—30 % осіб
- Ідеологічне неприйняття радянської влади, комуністичної ідеології, антисемітизм
- Страх за своє життя і життя близьких

* Українці також брали активну участь в антинацистському русі Опору в країнах Європи (Франції, Італії, Югославії).

Причини колабораціонізму

- Кар'єризм, прагнення пристосуватися до нових умов життя
- Позиція радянського уряду щодо військовополонених, яких вважали зрадниками
- Обман нацистської пропаганди
- Прагнення за допомогою Німеччини боротися за незалежність України

Збройні формування українців у складі німецької армії та каральних органів

Назва	Характеристика
Легіон українських націоналістів	Складався із двох батальйонів «Роланд» (командир Є. Побігуший, 350 стрільців) і «Нахтігаль» (командир Р. Шухевич, 330 стрільців). «Роланд» так і не взяв участь у боях в Україні. Після розформування вказаних батальйонів із них було створено 201-й батальйон охоронної поліції, який діяв до грудня 1942 р. в Білорусії, ведучи боротьбу з партизанами. Після розформування батальйону його особовий склад було розпущено, а командний — ув'язнено у Львові. Кільком командирам, і зокрема Р. Шухевичу, вдалося втекти з ув'язнення
Дивізія вафен СС «Галичина» (14-та гренадерська дивізія СС) (9—12 тис. солдатів)	Про утворення дивізії було оголошено 28 квітня 1943 р. За деякими джерелами бажалих вступити до дивізії було від 62 до 84 тис. осіб. Медичну комісію пройшли 52 тис. Згідно з наказом Гімлера стосовно дивізії «Галичина» заборонялося говорити, як «про українську дивізію чи про українську націю». Наприкінці війни дивізія була перейменована в 1-шу Українську дивізію Української національної Армії (УНА). У березні 1945 р. було створено 2-гу українську дивізію УНА (фактично полк)
Допоміжна поліція (Українська допоміжна поліція)	Збройні формування, що були утворені гітлерівцями з метою підтримки «нового порядку» на території України (створена 27 липня 1941 р.). Брала активну участь в акціях окупантів проти партизанів та мирного населення. Частина підрозділів Допоміжної поліції у 1943 р. перейшла на бік УПА (близько 5 тис. осіб)
Охоронна поліція	У лютому 1942 р. були створені українські підрозділи для боротьби з партизанами (загалом 50 батальйонів)
Висновок. Крім названих окремих частин українці були у складі й інших частин німецької армії, але не утворювали національних формувань. У складі німецької армії на 1944 р. воювало 220 тис. українців. На співробітництво з окупантами погодилося близько 1 % населення України	

Операції радянських військ по звільненню Лівобережної України і висадка в Криму (1943 р.)

Дата	Назва
Грудень 1942 р.	Звільнення першого населеного пункту на території УРСР с. Півнівка Міловського району Ворошиловоградської (тепер Луганської) області
29 січня — 18 лютого 1943 р.	Наступ Південно-Західного і Південного фронтів. Звільнення північної частини Донбасу
2 лютого — 6 березня 1943 р.	У результаті наступу Воронежського і Центрального фронтів було звільнено Харків та східну частину Донбасу
19 лютого — 25 березня 1943 р.	У результаті контрнаступу німецьких військ утрачено Харків і північно-східну частину Донбасу

Дата	Назва
17—25 липня 1943 р.	Ізюмсько-Барвінківська операція
17 липня — 2 серпня 1943 р.	Міуська операція
3—23 серпня 1943 р.	Белгород-Харківська операція
13 серпня — 22 вересня 1943 р.	Донбаська операція
26 серпня — 1 жовтня 1943 р.	Чернігово-Прип'ятьська операція
Серпень—грудень 1943 р.	«Битва за Дніпро», що складалася з ряду операцій по форсуванню Дніпра і звільнення Києва
26 вересня — 5 листопада 1943 р.	Мелітопольська операція
10—14 жовтня 1943 р.	Запорізька операція
Жовтень 1943 р.	Дніпропетровська операція
31 жовтня — 11 грудня 1943 р.	Керченсько-Ельтигенська операція

■ Фронти радянських військ, що діяли на території України в 1943—1944 рр.

Воронізький фронт	Степовий фронт	Південно-Західний фронт	Південний фронт
↓	↓	↓	↓
1-й Український фронт, М. Ватутін	2-й Український фронт, І. Конєв	3-й Український фронт, Р. Малиновський	4-й Український фронт, Ф. Толбухін

■ Співвідношення сил напередодні битви за Дніпро

Особовий склад, тис. осіб		Танки, тис. одиниць	
СРСР	2633	СРСР	2100
Німеччина	1240	Німеччина	2100
Гармати, тис. одиниць		Літаки, тис. одиниць	
СРСР	51200	СРСР	2850
Німеччина	12 600	Німеччина	2100

■ Операції радянських військ по звільненню Правобережної України, Криму і західноукраїнських земель (1944 р.)

Дата	Назва
Січень 1944 р.	Житомирсько-Бердичівська операція
Початок 24 січня 1944 р.	Корсунь-Шевченківська операція
Лютий 1944 р.	Рівненсько-Луцька операція
Початок 30—31 січня 1944 р.	Нікопольсько-Криворізька операція
Початок 4 березня 1944 р.	Проскурівсько-Чернівецька операція
Початок 5 березня 1944 р.	Умансько-Ботошанська операція

Дата	Назва
Березень 1944 р.	Одеська операція
Початок 8 квітня 1944 р.	Кримська операція
Початок 13 липня 1944 р.	Львівсько-Сандомирська операція
Початок 20 серпня 1944 р.	Ясько-Кишинівська операція
Жовтень 1944 р.	Карпатсько-Ужгородська операція

У результаті проведених у січні — жовтні 1944 р. чотирма Українськими фронтами операцій територія українських земель була остаточно звільнена від гітлерівських загарбників. 8 жовтня 1944 р. було визволено останній населений пункт УРСР

в межах кордонів 1941 р. (ст. Лавочне). 14 жовтня 1944 р. відбулося урочисте засідання у Києві з нагоди визволення України. 28 жовтня 1944 р. визволення Ужгорода — останнього населеного пункту в межах сучасних кордонів України.

■ Депортація населення з території України та Криму 1944 р.

Народ	Кількість депортованих, тис. осіб
Кримські татари	238,5
Греки	14,7
Болгари	12,4
Вірмени	8,5

Наказ № 0078 / 42 по НКВС і Наркомату оборони (22 червня 1944 р.)

Останнім часом в Україні, особливо в Київській, Полтавській, Вінницькій, Рівненській та інших областях, спостерігаються відверто ворожі настрої українського населення проти Червоної армії і місцевих органів Радянської влади. В окремих районах і областях українське населення вороже протиставляється виконувати заходи партії і уряду по відновленню колгоспів і здачі хліба для потреб Червоної армії, хліб закопується в ями. У багатьох районах ворожі українські елементи, переважно з осіб, що ухиляються від мобілізації в Червону армію, організували в лісах «зелені» банди, які не тільки зривають військові ешелони, а і нападають на невеликі військові частини, а також вбивають місцевих представників влади. Окремі червоноармійці і командири, потрапивши під вплив напівфашистського українського населення і мобілізованих українців з визволених областей України, стали розлагатись і переходити на бік ворога. З вище наведеного видно, що українське населення стало на шлях відкритого саботажу Червоної армії і Радянської влади і прагне до повернення німецької окупації. Тому, з метою ліквідації і контролю над мобілізованими червоноармійцями і командирами звільнених областей України, вислати у віддалені краї Союзу РСР усіх українців, що проживали під владою німецької окупації

Виселення здійснювати:

- а) у першу чергу українців, які працювали і служили у німців;
- б) у другу чергу вислати всіх остальных українців, які знайомі з життям під час німецької окупації;
- в) виселення почати після того, як буде зібраний урожай і зданий державі для потреб Червоної армії;
- г) виселення здійснювати лише вночі й раптово, щоб не дати можливості сховатися одним і не дати знати членам його сім'ї, що знаходяться у Червоній армії.

Над червоноармійцями і командирами з окупованих областей встановити наступний контроль...

Наказ був виконаний частково.
До 1952 р. з УРСР (переважно із

Західної України) було депортовано близько 1 млн осіб.

■ Радянські партизанські загони і з'єднання у 1944 р.

Мета діяльності
• Сприяти Радянській армії у визволенні України • Засвідчувати присутність представників радянської влади на ще окупованій території • Вести роз'яснюально-агітаційну роботу • У міру визволення території України поширювати свою діяльність на територію Румунії, Угорщини, Словаччини та Польщі

■ Етапи діяльності УПА

Роки	Характеристика
1942—1944	Формування, поширення мережі загонів, накопичення зброї, проведення окремих операцій проти німецьких військ, радянських і польських партизанів
1944—1946	Згорання боротьби проти Німеччини та її союзників; визначення мети подальшої боротьби: головну увагу було зосереджено на боротьбі за відновлення радянської влади на західноукраїнських землях
1946—1950	Широкомасштабна партизанська боротьба проти органів радянської влади на західноукраїнських землях; рейди в Польщу, Чехословаччину, Австрію, Німеччину, Румунію для виведення основних сил з-під удару радянських каральних органів і з метою широкої пропаганди
1950-ті	Бойові дії розрізнених загонів за виживання, затухання збройної боротьби

■ Боротьба радянської влади з УПА (1944—1950-ті рр.)

Період, дата	Зміст
I період. Грудень 1944 — червень 1945 рр.	Три широкомасштабні антиповстанські операції із залученням великої кількості регулярних військ, військ НКВС, бійців партизанських загонів, каральних загонів (понад 200 тис. з важким озброєнням і авіацією). Здійснено 40 тис. малих операцій
II період. 1946 р.	«Велика блокада». Для проведення операції залучалось понад 60 тис. бійців регулярної армії, НКВС
III період. 1947—1950-ті рр.	Систематичні операції по знищенню, витісненню за межі УРСР бойових загонів УПА
У боротьбі з УПА загинуло 30 тис. цивільних (партійні, державні функціонери, голови колгоспів, керівники підприємств, учителі, лікарі тощо), понад 25 тис. військових, міліціонерів, прикордонників	

Методи боротьби
• Військові операції. Проведення масових мобілізацій до лав Радянської армії, що підривало соціальну базу повстанського руху • Облави і арешти тих, хто підозрювався у співробітництві з повстанцями • Арешт і депортація у східні райони СРСР підозрілих у зв'язках з повстанцями, членів їхніх сімей і близьких. Акції тривали до 1949 р. Загалом було депортовано понад 200 тис. осіб • Агітація, пропаганда, ідеологічний тиск на мирне населення • Дія перевдягнутих у повстанців загонів НКВС, які влаштовували терор над місцевим населенням • Створення загонів самооборони • Здійснення політики радянізації • Амністія учасникам повстанського руху (першу було оголошено у травні 1945 р. Амністовано 41 тис. повстанців, дезертирів і тих, хто ховався від призову до Радянської армії. Із них 17 тис. осіб було заарештовано. До 1949 р. було об'явлено ще чотири амністії, але вони вже не мали такого успіху)

■ Офіційні радянські дані про втрати України під час війни (1945 р.)

На території УРСР німецько-фашистські загарбники знищили і замучили 4,4 млн радянських громадян, у тому числі 3,1 млн мирних жителів, 1,3 млн військовополонених, 2 млн радянських громадян потрапили в німецьке рабство.

Зруйнували і спалили 714 міст і робітничих містечок, більше 28 тис. сіл, спалили і зруйнували більше 2 млн будівель, більше 540 тис. надвірних будівель, залишили без притулку близько 10 млн осіб...

Німецько-фашистські загарбники зруйнували 16,1 тис. промислових підприємств; знищили чи вивезли 127,8 тис. електромоторів, 81,6 тис. металорізальних верстатів, зруйнували 29,8 тис. км залізничних колій, у тому числі 28,7 тис. км колій магістральних за-

лізниць, 1916 будівель залізничних станцій, 14 тис. поштово-телеграфних закладів, знищили 18 тис. лікувальних закладів, 32,9 тис. шкіл, технікумів, вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів, 19,2 тис. бібліотек.

Зруйнували і розграбували 27,9 тис. колгоспів, 872 радгоспи і 1,3 тис. МТС. Відібрали і вивезли до Німеччини 7594 тис. голів великої рогатої худоби, 3311 тис. коней, 9333 тис. голів свиней, 7317 тис. голів овець і кіз, 59 297 тис. шт. домашньої птиці.

Німецько-фашистські загарбники завдали майнових збитків громадянам і народному господарству УРСР на суму 285 млрд крб (у державних цінах 1941 р.).

Україна в першому повоєнному десятилітті (1945—1955 рр.)

■ Стан промисловості та сільського господарства УРСР на 1945 р.

Промисловість	Сільське господарство
- Виробництво складало третину довоєнного рівня (протягом 1943—1945 рр. було відновлено 3 тис. великих промислових підприємств) - Протягом 1943—1945 рр. було відновлено 20 тис. км залізничних колій і 68 % ліній зв'язку - Кількість робітників на 1945 р. складала 60 % від довоєнних показників (3,7 млн осіб) - Нестача кваліфікованої робочої сили (залишилося лише 17 % від довоєнного рівня) - Необхідність надати роботу і професію демобілізованим із лав Радянської армії (2,2 млн осіб) та репатріантам (800 тис. осіб) - Хронічна нестача житла для робітників	- Скорочення працездатного населення у 2,5 разу; 80 % колгоспників складали жінки - Скорочення посівних площ, поголів'я худоби - Зношуваність техніки - Валова продукція землеробства в 1945 р. складала 51,5 %, тваринництва — 39,8 % - Посуха 1946 р.

■ Політика уряду в сільському господарстві наприкінці 1940 — на початку 1950-х рр.

Заходи
- Підтвердження виконання обов'язкового мінімуму трудоднів (за невиконання колгоспників відправляли у заслання) - Укрупнення колгоспів - Колгоспникам рекомендовано здавати дрібну домашню худобу (забито 2 млн голів худоби) - Збільшення податків на селян з продажу продукції на ринку - Скорочення присадибних ділянок колгоспників - Зменшення натуральної оплати, збільшення податків на присадибне господарство

■ Відбудова в УРСР

Відбудова — період в історії УРСР та СРСР після визволення окупованих у роки Другої світової війни районів до початку 1950-х рр.

Процес відновлення зруйнованого війною промислового потенціалу, соціально-культурної сфери, повернення до мирного життя.

Етапи	Характеристика
1943—1945 рр.	Відбудова найбільш життєво важливих об'єктів у міру визволення території
1946—1950 рр.	Широкомасштабна відбудова згідно з четвертим п'ятирічним планом

■ Особливості відбудови в Україні

Загальна характеристика

- Значні масштаби відбудовчих робіт (більше ніж у будь-якій іншій країні Європи)
- Розрахунок лише на власні сили і на ресурси Радянського Союзу, а не на зовнішню допомогу. «Холодна війна» робила неможливим використання західної, перш за все американської фінансової та технічної допомоги. Широке використання для відновлення потужностей промисловості, залучення техніки та обладнання, що отримував СРСР як репарації
- Під час відбудови ставка робилася на важку промисловість та енергетику (80 % капіталовкладень) за рахунок легкої промисловості, соціальної сфери та сільського господарства (на останнє відводилось лише 7 % капіталовкладень)
- Відбудова здійснювалася централізовано за чітким державним планом
- Економіка України відбудовувалася і добудовувалася не як самостійний, замкнутий і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи. Крім того, завдяки розвитку нових промислових центрів за Уралом та Казахстані доля України в загальносоюзному виробництві знизилась з 18 % у довоєнний період до 7 % у 1945 р.
- Вагома роль адміністративно-командної системи. Саме вона давала змогу в короткий термін мобілізувати і зосередити значні матеріальні та людські ресурси на певних об'єктах
- Непропорційно велика роль ідеології, яка знаходила свій вияв у широкомасштабних мобілізаційно-пропагандистських заходах: соціалістичних змаганнях, рухах передовиків і новаторів;
- Ускладнення процесу відбудови голодом 1946—1947 рр.
- Нестача робочої сили, а особливо кваліфікованої, сучасного устаткування, обладнання і технологій
- Широке використання під час відбудовчого періоду праці в'язнів ГУЛАГу і військовополонених (222 тис. осіб, що утримувалися у 23 таборах)

■ Результати і наслідки відбудови

Загальна характеристика

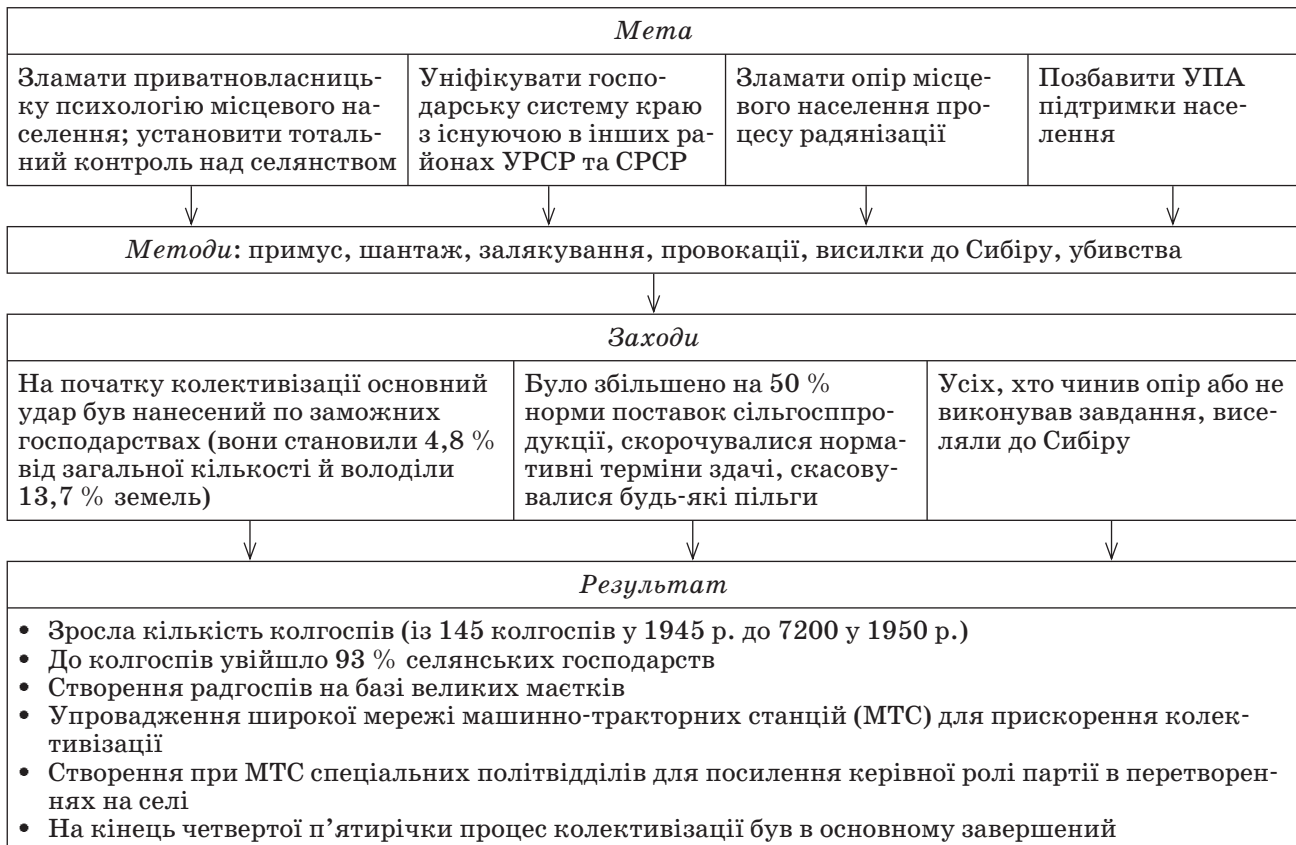
- Економіка УРСР остаточно перетворилася на складову народногосподарського комплексу СРСР
- Було створено 17 нових галузей господарства
- Повне відновлення основних галузей економіки УРСР — металургії та енергетики. Україна знову посіла провідне місце серед республік як паливно-енергетична база СРСР, що постачала 1/3 палива, сталі та прокату, 1/2 — чавуну, залізної руди тощо. На початок 1950-х рр. металургія виробляла майже стільки, скільки до війни. На середину 1950-х рр. виплавка сталі та виробництво прокату зросло у 2 рази, алюмінію — у 4 рази. У той же час відбувається технічне відставання цих галузей від провідних країн світу
- Машинобудівна галузь на початок 1950-х рр. виробляла продукції в 1,5 разу більше, ніж у 1940 р., хоча виробничі площі скоротилися у 2 рази, а персонал у 3 рази. Працювало 1200 підприємств

Загальна характеристика

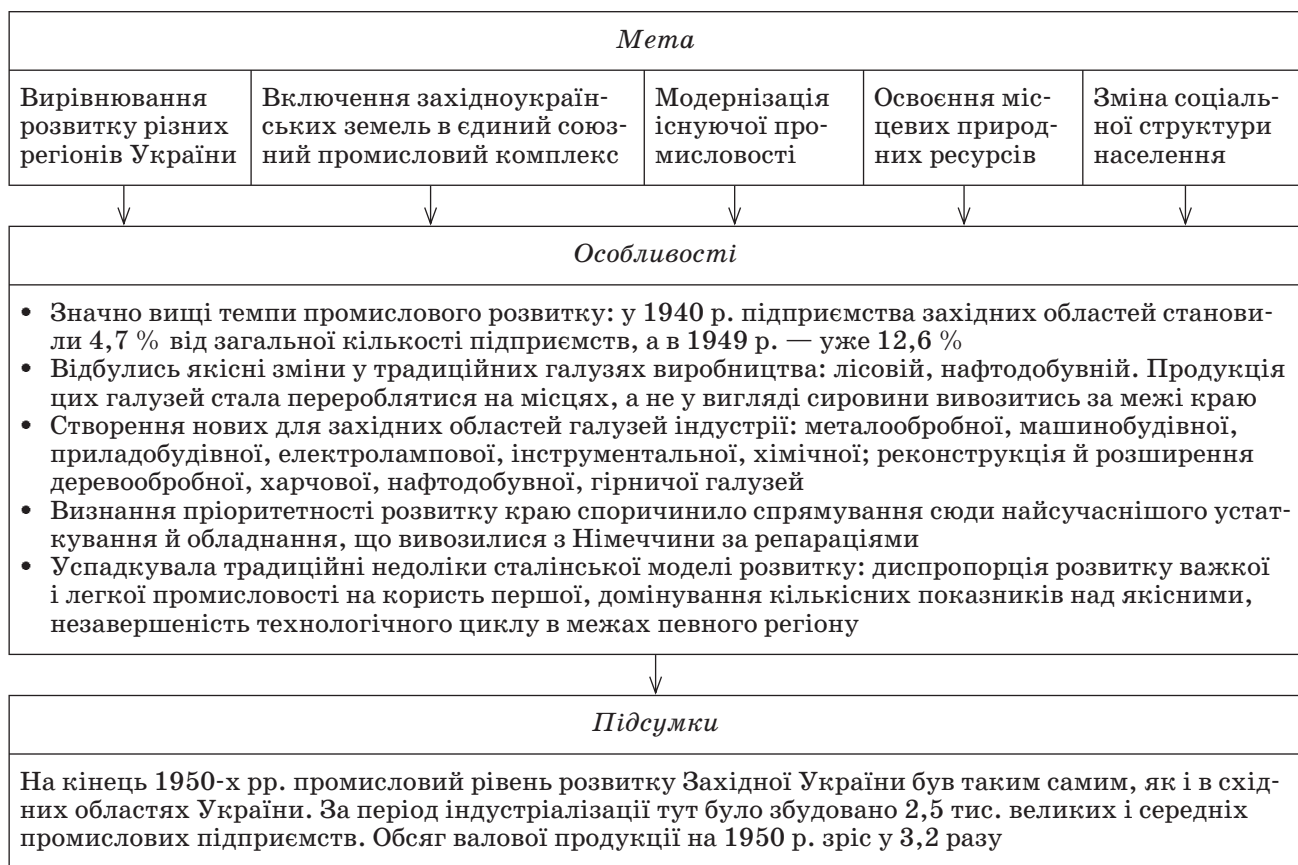
- Прискорений розвиток військово-промислового комплексу
- Подальший занепад галузей легкої і харчової промисловості, скорочення їх питомої ваги
- Валова продукція землеробства в 1950 р. складала 91,85 %, тваринництва — 108 %, порівняно з 1940 р.

Радянізація на західноукраїнських землях у 1944—1950-х рр.

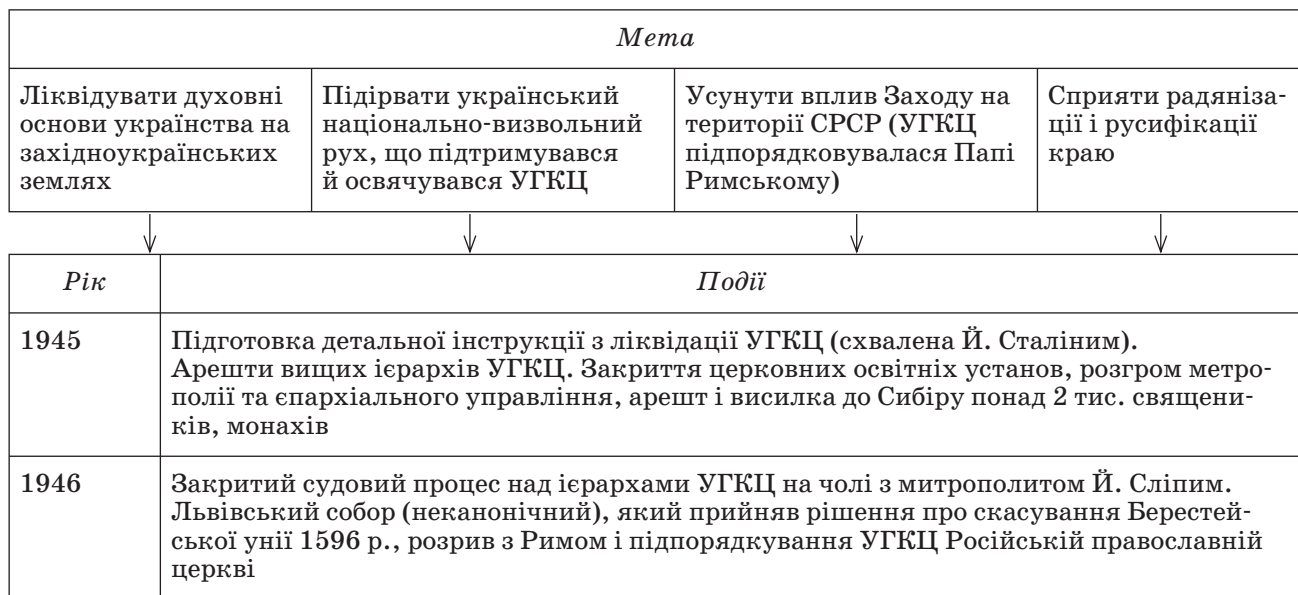
Складові радянізації	Особливості
• Націоналізація приватної власності • Колективізація • Індустріалізація • Ліквідація УГКЦ • Культурна революція • Боротьба з ОУН-УПА • Репресії і депортація незгодних з існуючим режимом	• Одночасність процесів відбудови, індустріалізації, колективізації і культурної революції та їх форсовані темпи • Слабкість економічного потенціалу регіону (лише 4 % населення було зайнято в промисловості) • Майже повна відсутність місцевих спеціалістів інженерно-управлінської ланки • Неоднозначне сприйняття населенням соціальних перетворень, пасивний і активний (збройний) опір радянізації • Розвиток регіону був визначений як пріоритетний. Установлювалися спеціальні посади заступника голови уряду УРСР, заступників міністрів. У ЦК КПУ було створено спеціальний відділ у справах західних областей

Колективізація на західноукраїнських землях

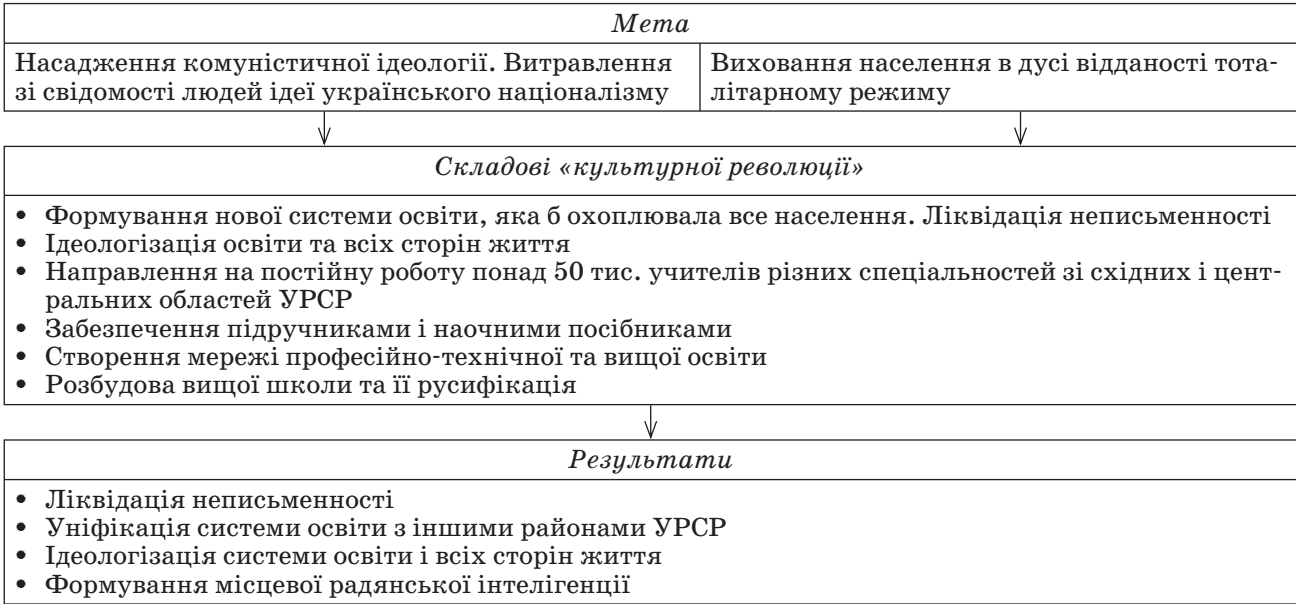
■ Індустріалізація на західноукраїнських землях

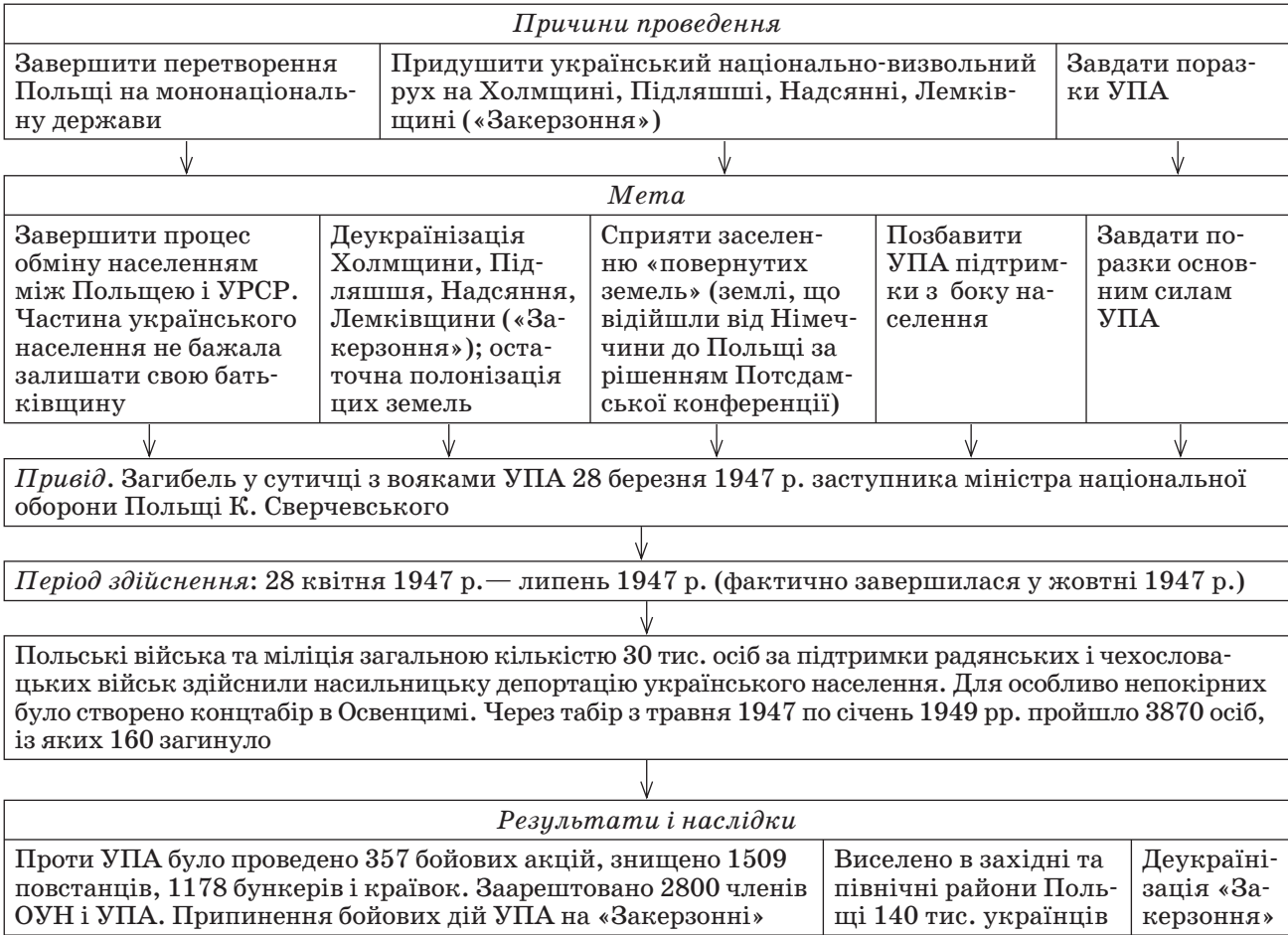
■ Ліквідація Української греко-католицької церкви (УГКЦ)

■ «Культурна революція» на західноукраїнських землях

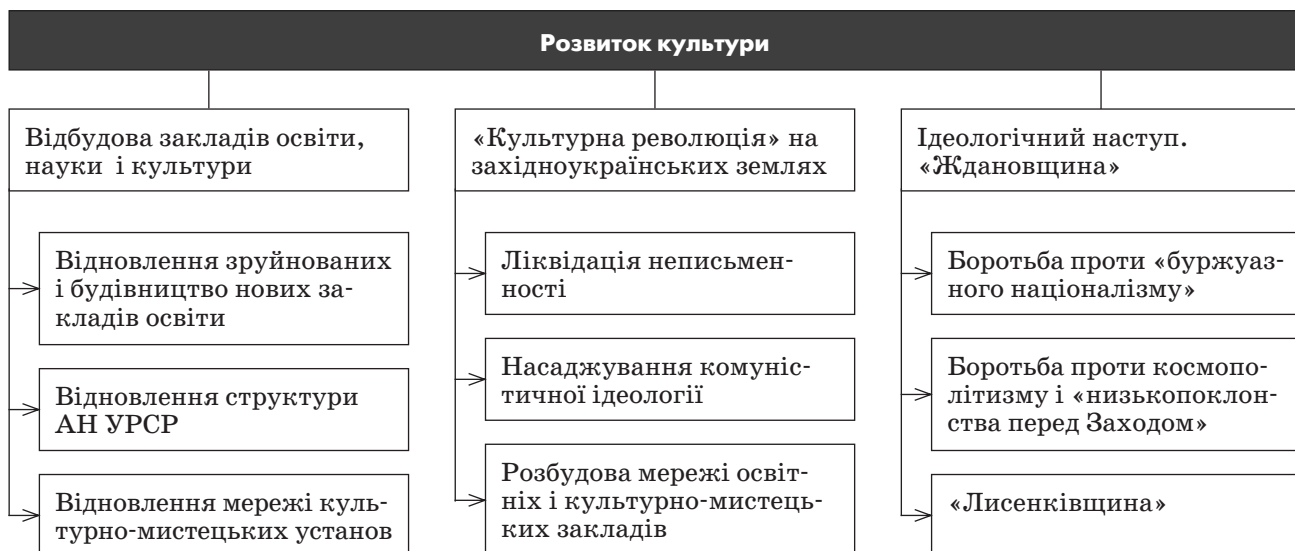
■ Операція «Вісла» (1947 р.)

■ Депортація населення Галичини

Роки	Кількість, тис. сімей	Кількість, тис. осіб
1944	4,7	12,7
1945	7,3	17,4
1946	2,6	6,3
1947	26,6	76,5
1948	2,6	8,2
1949	6,4	21,6
Усього	50,4	143,1

■ Умови розвитку культури в 1940—1950-ті рр.

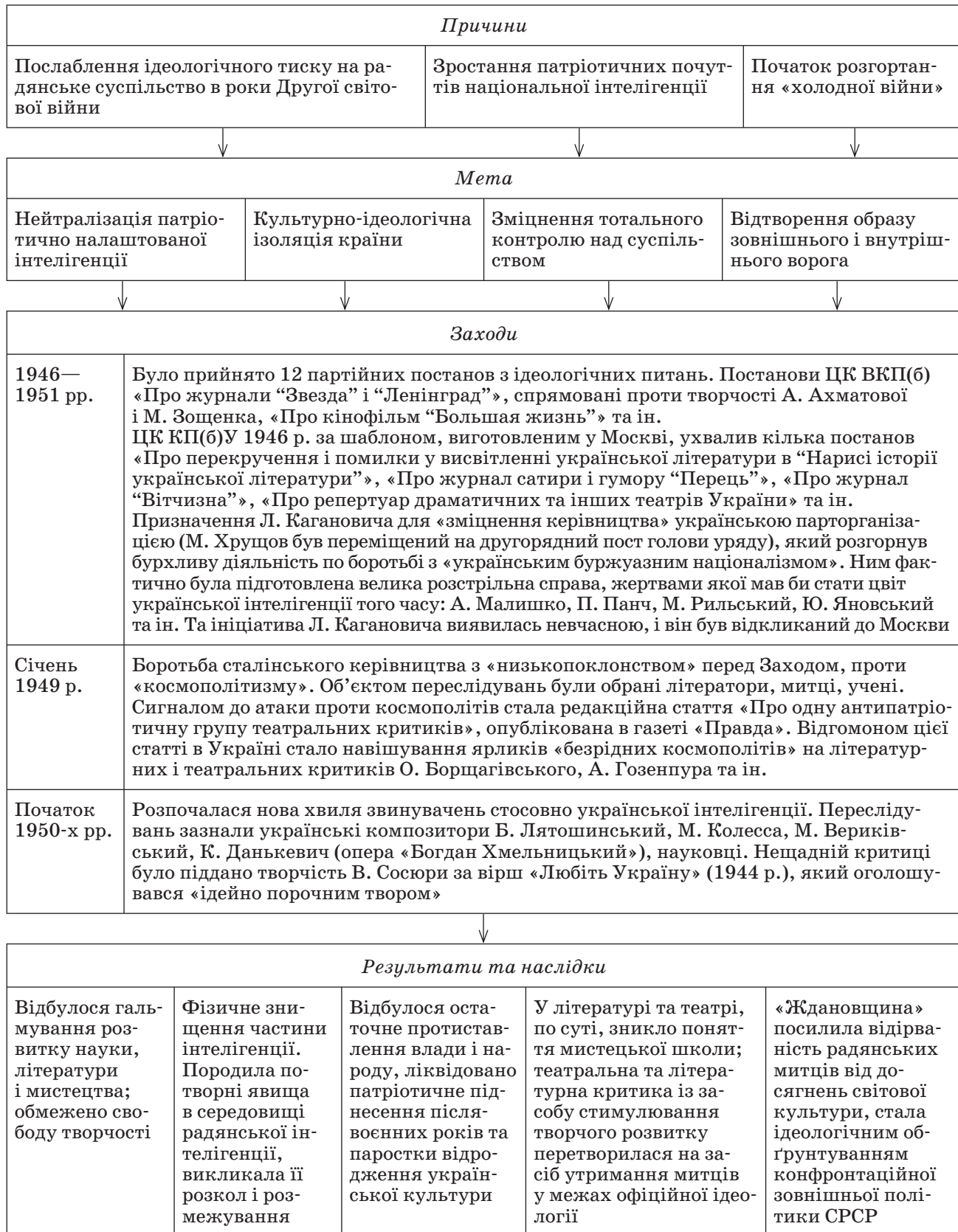
■ Досягнення української науки (кінець 1940-х – початок 1950-х рр.)

Основні досягнення
• 1946 р. запуск першого експериментального атомного реактору • 1948—1951 р. під керівництвом С. Лебедева було створено першу в Європі і СРСР малу електронно-обчислювальну машину «МЕОМ» • Удосконалення і широке застосування методу автоматичного зварювання металу під флюсом, розробленого під керівництвом С. Патона. Нова технологія була успішно застосована у ході будівництва першого газопроводу Дашава – Київ (1949 р.) (80% стиків труб було зварено цим методом) та суцільнозварного мосту через Дніпро завдовжки понад 1,5 км (1953 р.) (міст ім. Патона у Києві)
Висновок: усі видатні досягнення тогочасної науки і техніки мали місце лише в галузях, що стосувалися воєнного або суміжного виробництва. Інші галузі наукових знань опинились під серйозним ідеологічним тиском, а вчені зазнали репресій

■ «Ждановщина»

«Ждановщина» — система заходів, спрямованих на відновлення

ідеологічного контролю над суспільством.

Україна в умовах деєталінізації (1956—1964 рр.)

Період 1953—1964 рр. у публіцистичній та історичній літературі прийнято називати «відлига».

Основним змістом «відлиги» є деєталінізація — система заходів щодо усунення найбільш неприйнятних проявів сталінського режиму (масові репресії, тотальний

контроль тощо) і спроба проведення суспільно-політичних та економічних реформ з метою надання нового імпульсу розвитку радянського суспільства на шляху до «побудови комунізму». Деєталінізація мала обмежений характер і не торкалася підвалин існуючого ладу.

■ Керівництво УСРР (УРСР) у 1940—1960-ті рр.

Голови Раднаркомів УСРР (Голови Ради міністрів УРСР)	Перші секретарі ЦК КПУ
М. Хрущов — 1939—1947 рр. Д. Коротченко — 1947—1954 рр. Н. Кальченко — 1954—1961 рр. В. Щербицький — 1961—1963 рр. І. Казанець — 1963—1965 рр. В. Щербицький — 1965—1972 рр.	М. Хрущов — 1938—1947 рр. Л. Каганович — 1947 р. М. Хрущов — 1947—1949 рр. Л. Мельников — 1949—1953 рр. О. Кириченко — 1953—1957 рр. М. Підгорний — 1957—1963 рр. П. Шелест — 1963—1972 рр.

■ Етапи реформаторської діяльності М. Хрущова

Етап	Характеристика
1953—1956 рр.	Поміркована деєталінізація
1956—1962 рр.	Радикальна деєталінізація
1962—1964 рр.	«Реформаторська гарячка»

Волюнтаризм — соціально-політична діяльність, яка нехтує об'єктивними законами історичного розвитку, керується суб'єктивними (власними) бажаннями і волею

окремої людини та її довільними рішеннями.

Суб'єктивізм — оцінка і винесення рішень залежно від особистих симпатій чи антипатій.

■ Деєталінізація

Складові деєталінізації
- Ліквідація системи ГУЛАГу, припинення масових репресій - Амністія. Реабілітація незаконно засуджених - Реформа силових відомств. Упровадження в їх діяльність принципу законності - Послаблення ідеологічного тиску. Тимчасове припинення кампанії проти «українського буржуазного націоналізму» - Деєталінізація управління. Послаблення командно-адміністративної системи - Розширення прав і повноважень союзних республік. Зростання частки українців у партійному і державному апараті. Зростання впливу української партійно-державної еліти в союзному керівництві

■ Реабілітаційні процеси

Реабілітація — скасування правових наслідків судового вироку щодо особи, необґрунтовано призначеної до судової відповідальності, визнання вироку недійсним, а особи, незаконно репресованої, невинною; усунення запису про ви-

рок у карному реєстрі; вступає в дію згідно із законодавством або рішенням суду; 2) відновлення в правах; відновлення доброго імені, попередньої репутації раніше незаконно засудженої чи репресованої особи (народу).

Етап	Характеристика
I етап. 1953— 1956 рр.	• Реабілітація торкнулася лише незначної частини незаконно репресованих • Проголошувалися масові амністії • Відбувався демонтаж сталінської репресивної системи • Приведення правоохоронної системи відповідно до принципів законності • Амністії незаконно репресованих <i>1953 р.</i> Стосувалася осіб, засуджених на термін до п'яти років, а також засуджених за посадові, господарські й військові злочини. Майже не торкнулася політичних в'язнів, які мали значно більші терміни ув'язнення <i>1955 р.</i> Стосувалася осіб, що співробітничали з окупантами в роки війни, але не чинили злочинів Амністія для вояків УПА, які складуть зброю, і тих, що утримувався в таборах. До 1957 р. було звільнено понад 65,5 тис. бійців ОУН-УПА Проте амністія не передбачала реабілітацію. Звільнені політичні в'язні продовжували носити клеймо «ворог народу». Протягом 1954—1956 рр. було реабілітовано лише 8 тис. осіб • Ліквідація репресивної системи <i>Восени 1953 р.</i> було ліквідовано військові трибунали МВС та Особливу нараду МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання та ув'язнення <i>1954 р.</i> було утворено Комітет державної безпеки (КДБ) СРСР і УРСР. Нові органи були зобов'язані переглянути заведені на громадян політичні справи <i>1954 р.</i> було створено комісію президії ЦК КПРС із розслідування злочинів Й. Сталіна <i>1955 р.</i> було запроваджено прокурорський нагляд <i>На початку 1956 р.</i> було скасовано постанову ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. про порядок провадження справ «щодо підготовки і здійснення терористичних актів» та постанови від 1 грудня 1934 р. й 14 вересня 1937 р. про зміни в карно-процесуальному кодексі, за якими не дозволялося подавати касаційні скарги у справах про шкідництво, терор і диверсії. Також було розпочато роботу зі створення нового кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного кодексів, воєнного статуту • Ліквідовано систему ГУЛАГу, у якому на 1954 р. утримувалося 949 тис. в'язнів
II етап. 1956— 1959 рр.	• Реабілітація носила масовий характер. Було створено 90 спеціальних комісій, які мали право розглядати справи безпосередньо в таборах • Спочатку реабілітації підлягали репресовані діячі КПУ (В. Чубар, С. Косіор, В. Затонський, М. Скрипник, Ю. Коцюбинський та ін.). У липні 1956 р. в пресі з'явилися повідомлення про реабілітацію драматурга М. Куліша, режисера Леся Курбаса та ін. Загалом до листопада 1959 р. державні інстанції, органи прокуратури і КДБ переглянули 4 млн 263 тис. справ на 5 млн 481 тис. осіб. Із цієї кількості було реабілітовано 2 млн 684 тис. осіб, що становило 58,2 % тих, на кого були заведені справи в репресивних органах України. Загалом протягом 1956—1963 рр. було повністю реабілітовано лише 250 тис. осіб. На 1959 р. за політичні злочини в таборах утримувалося 11 тис. осіб. Із 1962 р. комісії з реабілітації поступово припинили свою роботу • Реабілітації не підлягали колабораціоністи, активні діячі ОУН-УПА, жертви політичних репресій до 1934 р., а також усі репресовані за «український буржуазний націоналізм». Держава не визнала себе винною у депортації селян під час колективізації 1930-х рр., вибіркової депортації із Західної України, депортації кримських татар, німців та інших народів Півдня України

У подальші роки реабілітація продовжувалася, але протягом 1963—1986 рр. було повністю реабілітовано лише 80 тис. осіб. Паралельно з реабілітацією жертв сталінських репресій відбулися нові політичні репресії, вносилися зміни до законодавства, які збільшували можливості влади щодо проведення

нових репресій. Так, Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». У кримінальний кодекс було введено статтю «антирадянська агітація і пропаганда». Протягом 1954—1959 рр. за антирадянську діяльність було репресовано 3,5 тис. осіб.

■ Розширення прав республік, у тому числі й УРСР

Загальна характеристика

- Українці стали частіше висуватися на керівні посади в республіці, а також у Союзі. Так, через кілька місяців після смерті Й. Сталіна за звинуваченням у русифікації вищої освіти на Західній Україні та дискримінації місцевих кадрів було усунуто з посади першого секретаря КПУ Л. Мельникова. На його місце було призначено О. Кириченка, першого на цій посаді українця (із того часу призначалися лише українці). Після цього розпочалася широка хвиля висувань на керівні посади представників місцевих кадрів. Так, на 1 червня 1954 р. до складу ЦК КПУ входило 72 % українців (вісім членів політбюро ЦК КПУ були українцями), до Верховної Ради — 75 %, а серед директорів великих підприємств — 51 %. У 1958 р. українці становили 60 % членів КПУ. Високі урядові посади зайняли драматург О. Корнійчук, С. Стефаник (син письменника В. Стефаника). Профспілки очолив українець К. Москалець замість росіянина А. Клебанова. Вихідці з України зайняли провідні посади і в союзному керівництві. Так, до всесоюзного уряду увійшло 10 міністрів, що раніше працювали в Україні. Р. Малиновський, А. Гречко та К. Москаленко досягли високого рангу Маршала Радянського Союзу, а два перші згодом навіть були міністрами оборони СРСР. В. Семичасний обійняв пост голови союзного КДБ, а чотири українці — О. Кириченко, М. Підгорний, Д. Полянський та П. Шелест — увійшли до складу Політбюро ЦК КПРС. Такі успіхи українців в радянській ієрархічній системі можна пояснити їх тісними зв'язками з М. Хрущовим, їхніми особистими якостями, як лояльних виконавців волі системи, та тим місцем, яке посіла Україна в Радянському Союзі
- Розширилися функції і підвищилась відповідальність КПУ
- Активізувалася діяльність УРСР на міжнародній арені. Так, якщо в 1953 р. республіка була членом 14 міжнародних організацій, то в 1955 р. — 29 організацій. До 1959 р. УРСР підписала або приєдналася до 65 міжнародних договорів та інших актів. У 1954 р. Україну відвідало 69 закордонних офіційних делегацій, у 1956 р. — 145, 1958 р. — 305. До України приїздили й закордонні туристи. Так, якщо в 1953 р. їх було лише 805 осіб, то вже в 1958 р. — 23 тис. осіб. Зросла участь України в зовнішньоекономічних зв'язках СРСР
- Унаслідок реформи управління економікою в 1957 р. під контроль Ради Міністрів УРСР, зокрема рад народного господарства і місцевих рад депутатів трудящих, перейшло 97 % підприємств проти 34 % у 1953 р.
- Розширилися права республіки у формуванні свого бюджету, у питаннях матеріально-технічного постачання, збуту продукції, будівництва, використання капіталовкладень
- До підпорядкування республіки передавалися питання обласного адміністративно-територіального устрою, районування, віднесення міст до обласного та республіканського підпорядкування
- До компетенції УРСР належало питання прийняття кримінального, цивільного і процесуальних кодексів, установлення основ законодавства про судоустрій та судочинство

Висновок. Усі ці заходи здійснювалися під суворим контролем центру, до якого згодом знову повернулися його командні функції

■ Причини обмеженості десталінізації

Загальна характеристика	
- Реабілітація не поширювалася на засуджених за «контрреволюційну діяльність», не ставилася під сумнів законність депортації періоду колективізації - Відмова від масових репресій означала лише позбавлення від найбільш одіозних проявів тоталітарної суті режиму - Збереглася монополія КПРС на владу - Послаблення ідеологічного контролю над суспільними науками, мистецтвом супроводжувалося тяжкими рецидивами - Демократизація саботувалася партапаратом - Боротьба з бюрократією була схожа швидше на «кавалерійську атаку», аніж на добре продуману політику - Замість культу особи Сталіна нав'язувався новий культ — М. Хрущова	

■ Хрущовські «надпрограми» та Україна

Назва	Результати
<i>Освоєння цілини</i>	- Утрата українським селом 90 тис. спеціалістів - Міграція молоді в цілинні райони - Більшість нової сільгосптехніки, що вироблялася в Україні, відправлялася у Казахстан, Сибір та на Північний Кавказ
<i>Кукурудзяна кампанія</i>	Із 1958 р. до 1963 р. посівні площі кукурудзи зросли більш як у 2 рази (із 2075,1 тис. га до 4528,5 тис. га), а валовий збір зерна збільшився із 52 308 тис. до 68 155 тис. ц. За цей же період урожайність культури знизилася з 25,2 ц/га до 15 ц/га
<i>Наздогнати і перегнати США у виробництві молока та м'яса</i>	- Провал усіх планів «наздогнати і перегнати...» - Окозамилювання, масові приписки показників - У 1963 р. республіка, як і весь СРСР, зіткнулася з продовольчими труднощами. СРСР вперше закупив зерно за кордоном

■ Політика М. Підгорного (1957—1963 рр.)

Загальна характеристика	
«Палко схвалював» і реалізовував усі заходи М. Хрущова в його реформаторській діяльності - У всіх деталях відтворював Хрущова, багато їздив по областях та районах, виступав на активах, зборах робітників, мобілізував їх, закликав, проголошував гасла і давав детальні рекомендації. У той же час не намагався увійти в суть справи, у реальні проблеми, що виникали - Безперервні кадрові зміни. Пошук винуватців у зриві й провалі планів та надпрограм - Під час усунення М. Хрущова в 1964 р. від влади, у супереччя сподіванням останнього, підтримав Л. Брежнєва, його кандидатуру навіть було запропоновано на посаду першого секретаря КПРС, але він відмовився. Слід зауважити, що М. Хрущов презирливо ставився до М. Підгорного, убагаючи в ньому лише слухняного виконавця своєї волі - У 1965 р. підтримав пропозицію П. Шелеста про надання УРСР можливості самостійно налагоджувати зовнішньоекономічні зв'язки, за що був підданий критиці. Як людина, що відповідає за УРСР у ЦК КПРС, М. Підгорний також був підданий критиці за те, що в Україні всі офіційні промови, теле- і радіопередачі проводяться українською мовою - Виступив категорично проти святкування 90-річчя з дня народження Й. Сталіна - Разом із П. Шелестом запропонував у партійних білетах нового зразка зазначати і членство в КПУ, що було категорично заперечено Л. Брежнєвим - Намагався підняти авторитет Президії ВР СРСР. Але зустрів опір і зрештою був усунений від влади	

■ Політика П. Шелеста (1963—1972 рр.)

Загальна характеристика

- Активно і постійно відстоював економічні інтереси УРСР. Намагався вивести республіку з-під контролю Зовнішторгу СРСР і всіх зовнішньоторговельних відомств Союзу. Критикував центральні (союзні) управлінські (господарські) структури
- Підтримував розвиток українського народного мистецтва, зокрема ансамбль Вірського. Не придушував розвиток інших мистецтв
- Підтримував і захищав провідних українських кінорежисерів С. Параджанова і Ю. Іллєнка
- Усупереч забороні Москви збудував у Києві Палац «Україна»
- Брав активну участь у змові проти М. Хрущова, критикував його політику
- Повністю підтримував жорсткий антизахідний курс брежнєвського керівництва, у той же час критикував політику «розрядки», називаючи її «заграванням із Заходом»
- Підтримував і сприяв придушенню «Празької весни 1968 р.»
- Виступав за відзначення 90-річчя від дня народження Й. Сталіна і встановлення йому погруддя біля Кремлівської стіни (було зроблено в 1970 р.)
- Ініціював видання багатотомної «Історії міст і сіл УРСР»
- Став ініціатором запровадження Шевченківської премії як найвищої нагороди республіки, яка присуджується лише один раз у житті
- Ініціював створення державного заповідника на о. Хортиця
- Сприяв створенню музею-заповідника української народної архітектури та побуту в с. Пирогове
- Захищав українську мову, хоча в родинному колі спілкувався російською. За П. Шелеста видавалося значно більше україномовної літератури, періодики. На офіційних заходах наполегливо вимагав виголошувати промови українською мовою
- Боровся з дисидентським рухом (арешти і судові процеси 1965—1966 рр., процес над В. Чорноволом 1967 р. тощо)
- У період його правління кількісний склад КПУ збільшився майже на мільйон — переважно за рахунок етнічних українців, що відкривало їм кар'єрні перспективи

Діяльність П. Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ стала підставою для діаметрально протилежних оцінок істориками, громадськістю його діяльності. П. Шелеста називали «українофілом». Його «українофільство» не було унікальним явищем. Ана-

логічні тенденції простежуються у 1960-ті рр. в Азербайджані, Грузії, Естонії, Литві. Вони відбивали прагнення правлячих еліт національних республік зміцнити свій авторитет, стабільність за рахунок посилення «незалежності», насамперед економічної, від Москви.

■ Створення раднаргоспів в УРСР (1957—1965 рр.)

Рік	Назва
1957	Київський (Київщина, Житомирщина, Чернігівщина, Черкащина і Кіровоградщина), Харківський (Харківщина, Полтавщина, Сумщина), Львівський (Львівська, Волинська, Рівненська, Тернопільська обл.), Вінницький, Ворошиловоградський (Луганськ), Дніпропетровський, Запорізький, Одеський, Сталінський (Донецьк), Станіславський, Херсонський адміністративні економічні райони
1960	Кримський, Черкаський (Черкаська і Кіровоградська обл.) і Полтавський
1962	Замість чотирнадцяти економічних адміністративних районів було створено сім економічних районів: Донецький (Донецька і Луганська обл.), Київський (Київська, Житомирська, Черкаська, Чернігівська обл.), Львівський (Львівська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська обл.), Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька обл.), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька і Кіровоградська обл.), Харківський (Харківська, Полтавська, Сумська), Чорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кримська обл.)

■ **Наслідки створення раднаргоспів**

Позитивні	Негативні
• Скоротився адміністративно-управлінський апарат • Система управління стала більш раціонально використовувати матеріальні й трудові ресурси • Підприємства почали працювати в інтересах тих територій, де були розташовані, між ними налагоджувалися взаємовигідні зв'язки, скоротилися безглузді перевезення • Збільшилося виробництво товарів народного споживання • Розширено господарчі права республік та органів місцевого управління	• Невиконання завдань шостої п'ятирічки • Намагання кожним радгоспом налагодити випуск повного переліку продукції, що було нераціонально • Поява «місництва» • Стало підставою для боротьби місцевого партійно-державного керівництва за права республік

■ **Історичні умови розвитку української культури в 1950—1960-ті рр.**

Загальна характеристика
• «Відлига»: послаблення адміністративного тиску, політики самоізоляції, жвавий культурний обмін, духовне розкріпачення • Нова хвиля «українізації». Знову постало питання про збереження і розвиток української мови • Офіційна ідеологія зосередила свою увагу на «братній дружбі українського і російського народів». Святування 300-річчя Переяславської ради • Реформа освіти, збільшення фінансування культури, розвиток народної творчості тощо • Повернення в українську культуру незаслужено забутих або репресованих імен • Поява руху шестидесятників • Розгортання НТР

■ **Розвиток науки в УРСР у 1950—1960-ті рр.**

Наукові здобутки українських учених
• Проектування і будівництво цифрової машини «Київ» (1960 р.), першої в СРСР ЕОМ «Дніпро» (1961 р.) та більш потужних «Промінь» (1962 р.), «Мир» (1964 р.) та ін. (В. Глушков) • Створення штучних алмазів (1961 р.) • Будівництво і запуск найбільшого у світі прискорювача електронів (1964 р.) • Нові методи електрозварювання (Б. Патон) • Розроблені нові методи квантової теорії поля та статичної фізики. Це дало можливість обґрунтувати теорію надтекучості та надпровідності (М. Боголюбов)

Галузі науки, у яких українські вчені досягли вагомих результатів: кібернетика, математика, фізика, фізика твердого тіла, матеріалознавство, електрозварювання, біофізика, астрофізика, хірургія. Проте УРСР залишалася науковою периферією СРСР. Талановиті вчені переважно переїздили до Москви та Новосибірська.

■ **Шестидесятники**

Шестидесятники — молоде покоління талановитих літераторів і митців, які здобули визнання не тільки творчою, а й громадською діяльністю. Сприймаючи десталінізацію як початок оздоровлення радянського суспільства, вони намагалися зробити якомога більше для оновлення, олюднення всіх сторін суспільного життя. Організаційною формою руху шестидесятників стали: клуб «Сучасник» (Київ, 1959), клуб «Пролісок» (Львів, 1962); а також творчі осередки в Одесі, Запоріжжі, Дніпропетровську та інших містах.

Представники	Твори
Поети і письменники	
О. Довженко	Автобіографічна повість «Зачарована Десна»
Б. Антоненко-Давидович	Роман «За ширмою»
Г. Тютюнник	Роман «Вир»
Л. Первомайський	Збірка новел «Материн солодкий хліб», роман «Дикий мед»
В. Симоненко	Збірки поезії «Тиша і грім», «Земне тяжіння»
Л. Костенко	Збірки поезії «Проміння землі», «Мандрівне серце»
І. Світличний	Вірші
І. Драч	Вірші
М. Вінграновський	Вірші
В. Шевчук	Вірші, новели
Художники	
Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Зарецький, А. Горська, Л. Семикіна, Г. Севрук, П. Заливаха, В. Кушнір	
Композитори	
Б. Лятошинський	Третя симфонія
Г. Майборода	Опера «Мілана»
Ю. Мейтус	Опера «Украдене щастя»
П. Майборода, А. Філіпенко, А. Штогаренко, І. Шамо	Пісні

Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х — початок 1980-х рр.)

■ Структурна криза радянської моделі суспільно-політичного розвитку

Складові	Прояви
<i>Економічна</i>	• Дефіцит товарів • Відмова або повільне запровадження нових технологій • Невисока якість більшості товарів • Продовольча криза, хронічна криза сільського господарства • Прихована інфляція (зростання цін при незмінних розмірах заробітної плати) • Переважно екстенсивний шлях розвитку економіки • Висока затратність виробництва, енергоємність і матеріалоємність продукції
<i>Політична</i>	• Воєнні авантюри і нездатність вийти з них (Афганістан, Ефіопія, Ангола тощо) • Нездатність вищого керівництва реагувати на нові тенденції розвитку світу. • «Старіння» керівництва • Недієздатність законодавчих органів • Утрата динамічності в розвитку радянської моделі й, відповідно, її привабливості для інших країн • Корупція у вищих ешелонах влади: хабарництво, криміналізація, просування по службовій драбині за принципом знайомства, родинних зв'язків, особистої відданості • Посилення репресій проти інакомислячих

Складові	Прояви
<i>Ідеологічна</i>	- Розчарування в правильності обраного шляху розвитку (побудова комунізму) - Розходження між ідеологічними догмами і реаліями життя - Усвідомлення нереальності досягнення мети побудови комунізму - Зростання дисидентського руху і настроїв у суспільстві - Посилення ідеологічного тиску на суспільство
<i>Екологічна</i>	- Бездумна експлуатація природних ресурсів - Відсутність наукового обґрунтування розміщення виробничих потужностей - Руйнування природного середовища, придатного для життя людей (забруднення водоймищ, атмосфери тощо) - Поступова деградація нації (генетичні зміни, зростання кількості дитячих захворювань і народження нездорових дітей, скорочення народжуваності, зростання числа хронічних захворювань тощо)
<i>Моральна</i>	- Поява явища подвійної моралі (розбіжності між декларованим стилем поведінки і реальними устремліннями та настановами; безвідповідальність, прагнення перекласти відповідальність на інших) - Зростання престижності професій та посад, які дають змогу отримувати нетрудові доходи - Зростання кількості побутових злочинів - Прагнення досягти мети незаконним шляхом - Зростання кількості економічних (господарських) злочинів - Наростання споживацьких настроїв - Швидке поширення пияцтва та алкоголізму

■ Керівництво УРСР у 1970—1980 рр. XX ст.

Керівник партії	Керівник держави	Голова уряду
Перший секретар ЦК КПУ	Голова президії Верховної Ради УРСР	Голова Ради Міністрів УРСР
П. Шелест (1963—1972) В. Щербицький (1972—1989)	О. Ляшко (1969—1972) І. Грушецький (1972—1976) О. Ватченко (1976—1985) В. Шевченко (1985—1990)	В. Щербицький (1965—1975) О. Ляшко (1975—1987)

■ Політика В. Щербицького (1972—1989 рр.)

Складові політики
- Цілковито підтримував політичний курс Л. Брежнєва - Не противився обмеженню прав України - Вів запеклу боротьбу із дисидентським рухом, який фактично був розгромлений - Сприяв процесам русифікації і «злиття націй» - Не підтримував перебудову, започатковану М. Горбачовим - Дозволив будівництво в УРСР низки атомних електростанцій, зокрема Чорнобильської. Під час аварії на останній у перші дні намагався приховати трагедію - Сприяв докорінній технічній модернізації легкої і харчової промисловості УРСР - Розробка і прийняття нової конституції УРСР (1978 р.) - Будівництво меморіального комплексу «Український музей історії Великої вітчизняної війни 1941—1945 рр.». Був відкритий 9 травня 1981 р. - Будівництво монументу на Жовтневій площі (тепер Майдан незалежності), присвяченого більшовицькій революції 1917 р. у Києві. Реконструкція Хрещатика - Будівництво музею В. І. Леніна (тепер Український дім), хоча Ленін ніколи не був у Києві - Підтримував розвиток спорту, особливо футбольний клуб «Динамо»

■ Економічні реформи другої половини 1960-х рр.

Реформи О. Косигіна — система заходів у промисловості та сільському господарстві, яка передбачала запровадження елементів еконо-

мічного регулювання. Їх розробка і здійснення відбувалися за сприяння Голови Ради міністрів СРСР О. Косигіна.

Етап	Характеристика
I етап. (1964—1965 рр.)	Перевірка на практиці та відпрацювання нових методів господарювання. Економічні експерименти. <i>У 1964 р.</i> деякі об'єднання швейної промисловості УРСР перейшли на роботу за прямими зв'язками з крамницями. Виробництво продукції безпосередньо залежало від її реалізації. Перші результати вселяли оптимізм. Передбачалося поширити цей досвід як на інші галузі легкої промисловості, так і на суміжні галузі. <i>У 1965 р.</i> у Львівському раднаргоспі на підприємствах машинобудівної, вугільної, приладобудівної промисловості, галузей легкої промисловості було запроваджено госпрозрахунок, змінено систему планування, поліпшено матеріальне стимулювання. <i>У 1965 р.</i> опробовано нову систему преміювання інженерно-технічного персоналу (85 підприємств) і робітників (90 підприємств)
Висновок. Позитивні результати експериментів засвідчили необхідність переходу від адміністративних до економічних методів управління господарством	
II етап. (1965—1969 рр.)	Сільське господарство <i>У листопаді 1964 р.</i> були скасовані всі рішення 1959—1963 рр., які обмежували розвиток особистих підсобних господарств. Проте нові документи в цій галузі свідчили, що держава не відмовилася від регламентації особистих селянських господарств. Були запроваджені норми на утримання худоби. <i>У березні 1965 р.</i> відбувся пленум ЦК КПРС, який намітив заходи щодо розвитку сільського господарства. На ньому були визначені причини відсутності прогресу в розвитку сільського господарства (ігнорування економічних законів, порушення принципу єдності суспільних і особистих інтересів, недостатня матеріальна зацікавленість робітників, прояви волюнтаризму та суб'єктивізму в керівництві сільським господарством, особливо в ціноутворенні, плануванні тощо). Пленум змінив практику планування: план заготівлі сільськогосподарськими підприємствами продукції почали складати не на рік, а на тривалу перспективу. Було підвищено основні закупівельні ціни. Скасовувався порядок щорічних змін у заготівельних цінах залежно від урожайності. Вводилася додаткова оплата праці працівників, які вирощували рис, просо, гречку, соняшник. Запроваджувалась вільна заготівля сільськогосподарської продукції у населення за сталими цінами. За здачу колгоспами понадпланової продукції встановлювалася 50%-ва надбавка від вартості. Зросли капіталовкладення в розвиток сільського господарства, обсяги зрошення і меліорації земель. Висновок. Нові ціни, твердий план здачі продукції, надбавки за надплановий продаж, значні капіталовкладення на деякий час стимулювали розширення виробництва. Проте практика довела, що причини відставань аграрного сектору економіки коріняться значно глибше і без розвитку різних форм власності й господарювання, без розкріпачення ініціативи та підприємливості селянства позитивні зрушення в сільському господарстві неможливі Промисловість та система управління <i>У вересні 1965 р.</i> відбувся пленум ЦК КПРС, який визначив програму реформ у промисловості. На пленумі було прийнято рішення про ліквідацію раднаргоспів і відновлення галузевої системи управління через союзні та союзно-республіканські міністерства (фактично галузеві монополії).

Етап	Характеристика
II етап. (1965— 1969 рр.)	У жовтні згідно із Законом СРСР «Про зміни системи органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління» було утворено 9 нових (існувало 9) загальносоюзних та 11 союзно-республіканських (існувало 2) міністерств. У жовтні 1965 р. пленум ЦК КПУ та засідання сесії ВР УРСР шостого скликання ухвалили рішення про проведення економічних реформ. Так, було проведено реорганізацію органів управління, у результаті якої в УРСР було утворено 22 союзно-республіканських і 7 республіканських міністерств (автомобільного транспорту і шосейних доріг; будівництва; комунального господарства; місцевої промисловості; освіти; охорони громадського порядку; соціального забезпечення). Таким чином, реальні можливості щодо управління економікою республіки зменшилися
	Удосконалення системи планування Підвищення наукового рівня роботи планових органів, забезпечення сталості планових завдань, перехід до складання п'ятирічних планів із розбивкою найважливіших завдань по роках. Розширення господарської самостійності підприємств, зокрема шляхом скорочення кількості планових показників (до 8), що доводилися до підприємств, та запровадження повного госпрозрахунку. В основу оцінки господарської діяльності підприємств закладалися насамперед показники обсягу реалізованої продукції, одержаного прибутку й виконання завдань щодо поставок найважливіших видів продукції
	Посилення стимулювання виробництва Замість фонду підприємства утворювалися три самостійні фонди: розвитку виробництва (для поповнення основних фондів, запровадження нової техніки, технологій тощо); матеріального заохочення (для преміювання, одноразового заохочення, матеріальної допомоги); соціально-культурних заходів та житлового будівництва (використовувався для будівництва і капітального ремонту житла, культурно-побутових установ, для поліпшення обслуговування працівників). Перехід на нові умови праці відбувався поступово: у 1966 р. за новими умовами господоарювання працювало 100 підприємств УРСР (1,5 %), у 1970 р. — 8,2 тис. підприємств (83 %)
Висновки. Реформи не мали комплексного характеру, загалом вони обмежилися промисловістю. Реформи в промисловості прагнули поєднати не поєднуване: розширити самостійність підприємств і відновити всевладдя галузевих міністерств. Зрештою останні звели нанівець будь-яку самостійність підприємств. Спочатку збільшилась кількість планових показників (продуктивність праці, середня зарплата, собівартість продукції тощо). Зберігалась система централізованого матеріально-технічного постачання, яку так і не замінили на систему оптової (гуртової) торгівлі. Показник «реалізованої продукції» мало чим відрізнявся від «валу», тому що обсяги реалізації (при хронічному дефіциті товарів) зростали від збільшення обсягу продукції, що вироблялась, тобто валу. Таким чином було збережено затратний механізм. Поліпшення якості товарів, запровадження нових зразків було економічно не виправданим. Не діяло на практиці й матеріальне стимулювання праці. Чим краще працювало підприємство, тим жорстокіші були норми утворення фондів стимулювання. Отже, через внутрішню суперечливість і непослідовність реформи були приречені на провал. До того ж, вище партійне керівництво не виявляло жодного інтересу до їх проведення. А після Празької весни (1968 р.) стримане ставлення до реформ змінилося на їх заперечення. Так, у резолюції XXIV з'їзду КПРС говорилося: «Досвід чехословацьких подій знову нагадав про необхідність підвищувати пильність щодо підступів імперіалізму та його агентури в країнах соціалістичної співдружності, про значення послідовної боротьби проти правого опортунізму, який під виглядом «поліпшення» соціалізму намагається вихолостити революційну суть марксизму-ленізму і розчищає шлях для проникнення буржуазної ідеології». Після цього партійно-державна верхівка відмовилась від будь-яких спроб «поліпшити» соціалізм сталінського зразка	

■ Дисидентський рух

Дисидентство (незгодні) — виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології та політиці; відступництво від учення панівної церкви.

Ідеологічною основою руху перших став марксизм-ленінізм, але вже скоро діячі дисидентського руху переконалися, що без свободи і демократії справжньої незалежності Україна здобути не може.

Причини появи	Джерела формування
- Активізація духовного життя суспільства - Згасання збройної боротьби ОУН-УПА - Хрущовська «відлига» не торкалася основ радянської тоталітарної системи - Антитоталітарний, антирадянський рух у країнах Східної Європи, зокрема Угорська революція 1956 р.	- Підпільний рух, який став сподкоємцем діяльності ОУН-УПА, але відмовився від збройних методів боротьби - Рух шестидесятників

■ Дисидентський рух другої половини 1960-х — першої половини 1980-х рр.

Значення дисидентського руху

- Наступ карально-репресивної системи не загальмував розвиток націонал-демократичного руху
- Свідчив про наявність кризових явищ у радянській системі. Сприяв розхитуванню радянської тоталітарної системи, поширенню і утвердженню в народі демократичних ідеалів
- Продовжив традиції національно-визвольної боротьби. З'єднав два етапи національно-визвольного руху — середини і кінця ХХ ст.
- Відкривав Україну світові
- Досвід та ідеологічні напрацювання дисидентів були використані в період перебудови і здобуття Україною незалежності
- Дисиденти зробили вагомий внесок у сучасну теорію і практику державного будівництва
- Із середовища дисидентів вийшла чимала когорта політиків незалежної України
- Дисиденти зробили вагомий внесок у розвиток української науки і культури

Хроніка українського національного руху (кінець 1950-х — 1980-ті рр.)

Рік	Події
1958	<i>Грудень.</i> В Івано-Франківську було розкрито підпільну організацію «Об'єднана партія визволення України», що діяла відповідно до принципів ОУН. Вісім її членів (студенти і молоді робітники) були засуджені
1959	Створення у Львівській області Українського робітничо-селянського союзу (УРСС) на чолі з юристом Л. Лук'яненком, партійним робітником С. Вируном, юристом І. Кандибою і завідувачем сільським клубом В. Луцківим. У діяльності союзу основна увага приділялася агітації і пропаганді ідеї створення незалежної соціалістичної України. Боротьбу передбачалося вести ненасильницькими легальними методами. Головне завдання УРСС — підтримка процесу розвитку національно-визвольного руху в Україні, не дати йому згаснути після розгрому УПА. Організаційно союз не був оформлений. <i>Березень.</i> Засудження членів «Об'єднаної партії визволення України» терміном від 2 до 10 років таборів
1960	У Києві виник (формально під егідою обкому комсомолу) Клуб творчої молоді (КТМ). На початку його діяльності головною ідеєю клубу було створення об'єднань молоді за межами творчих союзів, які не давали можливості для вільної творчості. При клубі були створені секції «за інтересами»: кіно, театральна, літературна, художня, музична. Президентом клубу було обрано Л. Танюка. Спочатку клуб не торкався національних проблем, тому особливих перешкод у його діяльності з боку влади не було. Хоча постановки напівзаборонених п'єс М. Куліша і Б. Брехта, лекції з історії України, виставки робіт молодих художників, вечори поезії за участю Б. Мамайсура, І. Драча, М. Вінграновського, Ліни Костенко і виходили за межі дозволеного офіційною владою. Викриття Організації українських націоналістів Північ (ОУН-Північ): Я. Гасюк, В. Затворський, Я. Кобилицький, В. Леонюк, Б. Христинич. Засуджені від 5 до 12 років таборів
1961	<i>21 січня.</i> Викрито діяльність УРСС. 20 травня почався судовий процес. Засуджені: Л. Лук'яненко — до смертної кари (згодом замінено на 15 років таборів), І. Кандиба — на 15 років таборів, І. Боровицький — на 10 років таборів (термін було зменшено до 7 років), С. Вирун — на 11 років таборів, І. Кіпіш — на 10 років таборів (термін було зменшено до 7 років), В. Луцків — на 10 років (змусили стати провокатором КДБ у таборах). <i>Грудень.</i> Було викрито діяльність Українського національного комітету (УНК), до якого, за даними КДБ, входило 57 осіб. Засуджено 20 осіб (Б. Грицина та І. Ковалю — страчено, решта отримали від 10 до 15 років таборів). У своїй діяльності комітет орієнтувався на організаційні та ідейні положення ОУН-УПА
1962	<i>Березень.</i> Одне із засідань КТМ у Києві відвідала група художників — А. Горська, Г. Зубченко, Л. Семікіна, В. Зарецький та ін. Вони поставили питання про мову діяльності клубу, його спрямованість на національну культуру. Цю тенденцію підтримали літератори І. Дзюба, Є. Сверстюк, І. Світличний. Із молодіжного аморфного об'єднання столичної інтелігенції клуб перетворився на національно-культурний центр, діяльність якого все більше набувала громадського і соціального забарвлення.

Рік	Події
1962	Члени клубу склали і відправили до ЦК КПУ список церков та інших історичних пам'яток, що були зруйновані. <i>12 травня.</i> У Києві відбувся вечір пам'яті Леся Курбаса, організований КТМ. <i>31 липня.</i> КТМ організував вечір пам'яті Лесі Українки. Влада спробувала перешкодити його проведенню. Восени на громадських засадах КТМ було створено комісію для перевірки чуток про масові поховання жертв репресій у Биковні (район Києва). Чутки підтвердилися, і члени Клубу склали меморандум до міської влади з вимогою створити державну комісію з розслідування подій, поставити пам'ятник жертвам репресій. Саме після цього на КТМ почався тиск з боку влади, який завершився в 1964 р. його розгоном. <i>Грудень.</i> КТМ організував у Києві вечір пам'яті В. Симоненка. <i>23 грудня.</i> У Києві пройшов вечір пам'яті М. Бажана, також організований КТМ
1963	У Львові було створено Клуб творчої молоді «Пролісок», за типом київського. Його очолював М. Косів. До Клубу увійшли М. Горинь, його брат Б. Горинь, І. Гель, М. Осадчий, Г. Чубай, І. Стасів, І. Калинець, С. Шабатура та ін.
1964	КТМ було розігнано. <i>24 травня.</i> Підпал у Київській центральній науковій бібліотеці, у результаті якого було знищено багато українознавчої літератури і архівних матеріалів. Із цього приводу в самвидаві з'явився панфлет «З приводу процесу над Погружальським», авторами якого були Є. Сверстюк, І. Дзюба, І. Світличний і В. Чорновіл
1965	<i>Кінець серпня — початок вересня.</i> Арешт близько 20 шестидесятників. <i>4 вересня.</i> У Києві в кінотеатрі «Україна» перед показом фільму С. Паранджанова «Тіні забутих предків» виступив І. Дзюба і оголосив про те, що в місті проходять таємні арешти серед молоді інтелігенції, почав називати прізвища. Йому не дали договорити, включили пожежну сирену. В. Чорновіл вигукнув: «Хто проти тиранії — встаньте!» Підвелось понад 100 осіб. Незабаром стихійна демонстрація була розігнана. І. Дзюбу звільнили з роботи, В. Чорновола засудили на комсомольських зборах і запропонували вийти з комсомолу. В. Стуса відрахували з аспірантури в Інституті літератури АН УРСР. <i>Грудень.</i> Завершено роботу І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка була оформлена як додаток до листа в ЦК КПУ; з'явилася у збірнику В. Чорновола «Горе з розуму» (20 біографій людей, заарештованих у 1965 р.)
1966	На ім'я прокурора УРСР Ф. Глуха і голови КДБ УРСР надійшов лист, який висловлював занепокоєння характером процесів, що розпочалися в Україні, зокрема в Луцьку та Івано-Франківську. Лист підписали 78 осіб, серед них З. Франко, М. Коцюбинська, Г. Кочур, І. Драч, І. Дзюба та ін. <i>Січень — квітень.</i> Суди над заарештованими в 1965 р. <i>Травень.</i> Позасудові репресії (виключення з партії, звільнення з роботи, осудження трудовими колективами тощо) згідно з постановою Президії ЦК КПУ. Засудження відбувалося також лише за зв'язок з дисидентами-шестидесятниками. Були звільнені В. Чорновіл, В. Стус, засуджено діяльність Є. Сверстюка, Є. Пронюка, З. Франко, М. Коцюбинської, Ю. Бадзьо та ін.
1967	<i>22 травня.</i> Міська влада Києва зробила спробу розігнати традиційні збори біля пам'ятника Т. Шевченка. Було заарештовано 4(5) осіб. На знак протесту учасники зборів вирушили до будинку ЦК КПУ з вимогою звільнити заарештованих. Демонстранти йшли тротуаром мовчки, щоб їх не звинуватили в порушенні громадського порядку. Після неодноразових спроб зупинити їх влада була змушена погодитися на поступки: заарештовані були звільнені. Згодом деякі учасники цієї демонстрації були звільнені з роботи. <i>Листопад.</i> В Івано-Франківську відбувся суд над членами Українського національного фронту (Н. Квецьком, Я. Лесевим, М. Кулініним, М. Дяком, З. Красивським). Вони були звинувачені в зраді батьківщині та створенні підірвної організації. Звинуваченням ставилося у провину: випуск журналу «Воля і Батьківщина» (виходив з 1964 до 1966 р., надруковано 15 номерів), відкриті листи, «Меморандум УНФ ХХІІІ з'їзду КПРС» (у березні 1966 р. був направлений на адресу керівників КПРС і в центральні друковані органи), «Заява УНФ», поширення брошур і листівок ОУН протягом 1947—1949 рр.

Рік	Події
1967	З. Красивський був засуджений на 5 років ув'язнення і 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Я. Лесів — 6 років таборів суворого режиму, Н. Квецько — 15 років (із них 5 років в'язниці та 10 років таборів і заслання), М. Дяк — 12 років (із них 5 років в'язниці та 7 років таборів і заслання). 15 листопада. У Львові проходив суд над В. Чорноволом. Його листи до державних і партійних установ кваліфікувалися як брехливі. Був засуджений на 3 роки таборів загального режиму. Строк було зменшено наполовину у зв'язку з амністією на честь 50-річчя Жовтневої революції
1968	29 вересня. За ініціативою В. Некрасова пройшов перший стихійний мітинг у Бабиному Яру в Києві, у якому брали участь 50—70 осіб. 5 листопада. Самоспалення українського вчителя з Дніпропетровської області В. Макухи (50 років, борець УПА, політв'язень сталінських таборів, батько 2 дітей). Він вийшов у Києві на Хрещатик, облив себя бензином, підпалив і побіг уздовж вулиці, вигукуючи «Хай живе вільна Україна!»
1969	10 лютого. У Києві спробував спалити себе М. Бреславський (45 років, учитель з Бердянська, борець УПА, політв'язень сталінських таборів, батько 3 дітей). Був урятований, а потім засуджений на 2,5 року таборів суворого режиму. 29 вересня. Стихійний мітинг у Бабиному Яру в Києві (поряд з офіційним), у якому брало участь 300—400 осіб
1970	Напередодні виборів до Верховної Ради СРСР у Закарпатті було поширено листівки від імені Партії національного відродження Підкарпатської Русі, яка закликала голосувати не за офіційних кандидатів, а за Кампова. На виборах багато виборців уписали ім'я Кампова у бюлетень, після чого він був заарештований і засуджений на 6 років таборів і 5 років заслання (достроково звільнений у 1977 р. через хворобу). Січень. Почав виходити «Український вісник». Упродовж 1970—1972 рр. вийшло 6 номерів. Перші номери мали інформаційний характер, головним редактором став В. Чорновіл, до редколегії входили М. Косів і Я. Кендзор, шостий номер підготували В. Лісовий і Є. Пронюк. У самвидаві вийшла книга В. Мороза «Хроніка Опору». 23 січня. Був засуджений С. Караванський до 5 років ув'язнення і заслання. Йому ставилися у провину статті про примирення Заходу і Сходу та історія про розстріл польських офіцерів у 1940 р. в Катині. На його захист було написано листа від імені 16-ти колишніх політв'язнів, серед них — В. Чорновіл, В. Мороз, В. Горинь. 29 вересня. Масовий стихійний мітинг у Києві в Бабиному Яру (поряд з офіційним), у якому брали участь 700—800 осіб 18 листопада. В Івано-Франківську відбувся суд над В. Морозом. Його було визнано рецидивістом і засуджено на 6 років ув'язнення, 3 роки таборів суворого режиму, 5 років заслання за зберігання забороненої літератури. 28 листопада. Убито відому київську художницю А. Горську. Її знайшли мертвою у підвалі на дачі І. Зарецького, її свекра. За офіційною версією її убив саме І. Зарецький, після чого наступного дня кинувся під електричку. Але обставини загибелі й перебіг слідства громадськість поставила під сумнів, вважаючи це справою рук КДБ. На похоронах виступили її друзі І. Гель, Є. Сверстюк, О. Сергієнко. Через рік їх було заарештовано
1971	22 травня. «Шевченківський семінар» на квартирі. Є. Сверстюк прочитав статтю «Шевченко — співець християнського всепрощення», І. Дзюба — про стосунки між Шевченком і російськими слов'янофілами, Л. Плющ — про «Молитву» Шевченка, М. Коцюбинська — дослідження про мову і образи в поезії Шевченка. 28 травня. Заарештовано А. Лупиніса за читання віршів біля пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві 22 травня. 8 грудня. Заарештовано Н. Строкату, дружину С. Караванського. Створено комітет на її захист, який підготував два інформаційні бюлетені (перша спроба створити легальну організацію на зразок московської Ініціативної групи)

Рік	Події
1972	Під час обшуків лише у Львівській області було конфісковано близько 3 тис. примірників самвидаву. Заарештовано 89 осіб по всій Україні. <i>4 січня.</i> Було заарештовано туриста з Бельгії Я. Добоша, який став у матеріалах КДБ «емісаром іноземних центрів», і в його справі було заарештовано близько 20 осіб. <i>12—15 січня.</i> Арешти в Києві та Львові: І. Світличний, Л. Плющ, Є. Сверстюк, В. Стус, З. Антонюк, Л. Селезенко, Л. Середняк, В. Георгієнко, М. Плахотнюк, Д. Шумук, В. Чорновіл, М. Осадчий, С. Шабатура, І. Гель, І. Стасів, М. Коваленко. Усі проходили по справі Я. Добоша. <i>Квітень.</i> Арешт Н. Світличної (сестра І. Світличного). Засуджена на 4 роки таборів з подальшим засланням. Її дворічного сина, незважаючи на протести родичів, віддали до дитбудинку. Згодом повернули родичам
1973	<i>25—29 січня.</i> У Києві проходив суд над Л. Плющем. За рішенням суду його було визнано психічно хворим, який особливо небезпечні злочини здійснив у стані неосудності. <i>16 березня.</i> У Києві було засуджено І. Дзюбу на 5 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Єдиний пункт звинувачення — написання і поширення роботи «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Залишено в Києві. <i>16—24 квітня.</i> Проходив суд над Є. Сверстюком. Був звинувачений за статті та «анти-радянські розмови» із сусідами. Засуджений на 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. <i>19—27 квітня.</i> Засудження в Києві І. Світличного на 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за зберігання невиданої літератури українською мовою і власних рукописів. <i>Листопад.</i> У Києві відбувся суд по справі В. Лісового, Є. Пронюка, В. Овсієнка. Їм інкримінувався лист до ЦК КПРС, участь у підготовці двох номерів «Українського вісника». Вирок: В. Лісовому — 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання; Є. Пронюку — 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання; В. Овсієнку — 4 роки таборів суворого режиму. Вийшов на волю І. Дзюба, погодившись написати статтю, у якій засуджував свої попередні погляди. Був помилуваний, бо «чистосердечно визнав вину». У газеті «Літературна Україна» було надруковано лист, у якому він засудив написання праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?»
1974	Створення у Москві радянської секції Міжнародної Амністії. До неї увійшов і М. Руденко. <i>10 грудня.</i> Політв'язні-українці зажадали офіційного визнання за ними статусу політв'язнів
1975	Постійні голодування та інші акції протесту політв'язнів у таборах
1976	<i>9 січня.</i> 178 осіб із 16 міст СРСР (у тому числі з Києва, Харкова, Донецька та Криму) виступили із заявою на захист С. Ковальова. <i>12 січня.</i> Українці-політв'язні мордовських таборів провели голодування у зв'язку з четвертою річницею початку масових репресій в Україні (1972 р). <i>9 листопада.</i> Створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) на чолі з М. Руденком. Оголошення Декларації УГГ. <i>6 грудня.</i> Оголошення меморандуму про вплив Гельсінської Народи на розвиток правосвідомості в Україні (частина 1)
1977	186 мешканців Києва надіслали радянському уряду петицію з вимогою знову відкрити монастир у Києво-Печерській лаврі. <i>20 січня.</i> УГГ оголосила меморандум (частина 2) про участь України в Белградській нараді. <i>5 лютого.</i> Заарештовано М. Руденка і О. Тихого. Керівником УГГ став О. Бердник. <i>Лютий.</i> Оголошено Лист (частина 2) УГГ до урядів УРСР, СРСР і країн — учасниць Гельсінської угоди про стан в Україні. Упродовж року було оголошено дев'ять різних документів УГГ. <i>29 вересня.</i> Влада зірвала мітинг у Бабиному Яру (учасників було затримано або не допущено до мітингу). <i>10 грудня.</i> Створено Співтовариство політичних в'язнів (засновники — М. Осадчий, Б. Ребрик, В. Романюк, В. Чорновіл, Д. Шумук та ін.)

Рік	Події
1978	В. Клебанов, який не раз зазнавав репресій від влади за свою діяльність, зробив спробу утворити на своїй шахті незалежну групу із захисту прав робітників — Асоціацію вільної профспілки по захисту робітників. Оголошено чотири документи УГГ. <i>Травень.</i> В. Стус отримав відомості, що його батько був при смерті. На прохання відвідати батька йому відмовили. А. Сахаров, В. Чорновіл, С. Шабатура, І. Стасів-Калинець направили у вищій інстанції протест; крім А. Сахарова всі оголосили голодування. В. Стусу дозволили відвідати батька (7 червня). <i>20 вересня.</i> М. Антонюк, В. Огурцов, В. Марченко, М. Грабанс і Н. Квецько надіслали міністру охорони здоров'я Петровському лист із вимогою сприяти в наданні їм елементарної медичної допомоги
1979	Викрито організацію Український національний фронт-2 (УНФ-2), до якої входило близько 40 осіб. Організація діяла з 1975 р. Було видано 10-й і 11-й номери «Українського вісника», два томи літературного альманаху «Прозріння». <i>Лютий.</i> Членами УГГ стали С. Караванський (ув'язнений), О. Попович (ув'язнений), Б. Ребрик (ув'язнений), В. Романюк (у засланні), І. Сенік (у засланні), С. Шабатура (у засланні), Д. Шумук (ув'язнений), Ю. Шухевич (ув'язнений), В. Чорновіл (у засланні). <i>9—10 березня.</i> М. Мельник наклав на себе руки (під час обшуку було вилучено 15 папок його наукових і літературних праць — усе, що в нього було). <i>22 травня.</i> У Львові відбувся похорон 25-річного поета і композитора В. Івасюка. Він зник наприкінці квітня. Останній раз його бачили в консерваторії, коли він з якоюсь людиною виходив звідти. Напередодні В. Івасюка декілька разів викликали до КДБ. <i>18 травня</i> його знайшли мертвим у лісі. Похорон популярного виконавця вилився у багатолюдну демонстрацію (10 тис. осіб). <i>12 червня</i> під час свята Трійці біля могили В. Івасюка відбувся мітинг, учасники якого скандували: «Слава Україні!» <i>17 вересня.</i> Міліція затримала І. Мандрика (м. Болехов, Івано-Франківська обл.), активного учасника УНФ. <i>20 вересня</i> його дружині повідомили, під час нападу шизофренії Мандрик викинувся з вікна готелю і загинув. <i>Жовтень.</i> Членами УГГ стали Й. Зісельс, Я. Лесів, З. Красівський, П. Разумний, В. Стус. <i>6 жовтня.</i> УГГ звернулася до гельсінських груп СРСР і США, до правозахисних груп Польщі та Чехословаччини у справі переслідування УГГ. УГГ оголосила Меморандум у справі УГГ і її ставлення до подій в Україні та світі. Побито на вулиці в Києві діда політв'язня В. Марченка професора М. Марченка. Побито в Києві дружину І. Світличного
1980	<i>21 січня.</i> У Києві засуджено М. Горбала на 5 років таборів суворого режиму. Став членом УГГ. <i>Березень.</i> УГГ оголосила про випуск 2-го номера (за 1980 р.) «Інформаційного бюлетеня». <i>11 квітня.</i> Заарештовано І. Сокульського (Дніпропетровськ), члена УГГ. Засуджено на 10 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. <i>14 травня.</i> Заарештовано В. Стуса, члена УГГ. <i>4—6 червня.</i> У м. Мирному проходив суд над В. Чорноволом, якого звинувачували у спробі згвалтування. Був засуджений на 5 років таборів суворого режиму. Під час слідства і суду держав голодування, протестуючи проти неправого суду. <i>Вересень.</i> Група ув'язнених членів УГГ оголосила лист до Л. Брежнєва «Проявіть великодушність». Група ув'язнених членів УГГ і Московської Гельсінської групи оголосили спільний відкритий лист до Мадридської Ради «Роззброєння — у серці». <i>2 жовтня.</i> В. Стуса засуджено на 10 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Його звинувачували в написанні листів до інших правозахисників і передаванні інформації за кордон. <i>13 жовтня.</i> Госпіталізовано 70-річну О. Мешко. Наприкінці листопада переведена до слідчого ізолятора КДБ. <i>10 грудня.</i> М. Руденко (УГГ) оголосив безстрокове голодування, протестуючи проти виходу на роботу (він інвалід війни II групи) і заборони листування. <i>23 грудня</i> потрапив до лікарні, де й був прооперований

Рік	Події
1981	6 січня. О. Мешко засуджена на 6 місяців ув'язнення і 5 років заслання. 11 січня. У Києві заарештовано 5 осіб за розклеювання листівок: «Співвітчизники! 12 січня — День українського політв'язня. Підтримайте його». Згодом їх було засуджено. 26—31 березня. У Харкові відбувся суд над Г. Алтуняном, якого засудили на 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за зберігання і розповсюдження роману О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ» і декількох випусків «Хроніки поточних подій». Кінець березня — початок квітня. Два страйки на Київському дослідно-конструкторському заводі НДІ тваринницького машинобудування. Перша була зумовлена підвищенням норм виробітку (були повернуті старі); друга — відсутністю упродовж тривалого часу водопостачання (терміново відновлено). Після чого відбулися кадрові зміни на підприємстві. У м. Прип'ять (Київська обл.) відбувалися народні виступи, викликані відсутністю продуктів у магазинах. Продукти завезли, але було заарештовано 30 осіб. Квітень. Страйк на Київському залізобетонному заводі через підвищення норм виробітку (норми відновлено). Травень. Страйк робітників Київського БМУ № 27 (15 осіб.). Їм заднім числом знизили розцінки за вже виконану роботу, робітники домоглися свого. Червень. Страйк на Київському станкозаводі у відповідь на зниження розцінок. Спеціальна комісія з Москви шляхом залякування робітників домоглася відновлення роботи. 21—29 червня. У Києві відбувся суд над С. Набокою, Л. Мілявським, Л. Лохвицькою, І. Чернявською, яких було засуджено на три роки таборів за розклеювання листівок 11 січня. Із П. Кампова знято інвалідність, засуджений на 10 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання за «незаконне отримання пенсії по інвалідності». 11 вересня. У Києві відбувся суд над Р. Руденко, яку засудили на 3 роки таборів за поширення самвидаву, передавання інформації за кордон, отримання незаконним шляхом листів від ув'язненого чоловіка
1982	Березень. Другу групу інвалідності, дану М. Руденкові, змінено на третю, і він був змушений працювати 8 годин на добу замість 4. Відмовився виконувати це розпорядження. 24 червня. У Львові засуджено М. Гориня на 10 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. 25 жовтня. З. Антонюка засуджено на 1 рік ув'язнення за «дармаїдство»
1983	У Кривому Розі відбулися страйк і вуличні мітинги на знак протесту з приводу відсутності продуктів харчування у магазинах. Продукти завезли. 1—3 березня. Суд засудив І. Ратушинську до 7 років таборів і 5 років заслання за збірку її віршів, яку вона поширювала у вигляді самвидаву. 12 березня. О. Гейко-Матусевич, у якої закінчувався термін ув'язнення, привезли в Одесу, де запропонували написати заяву про покаяння і «припинення діяльності». Після відмови її звинуватили в передаванні інформації з табору і засудили на 3 роки таборів суворого режиму. 13 жовтня. Суд над О. Гейко-Матусевич, яку звинуватили в «антирадянських розмовах», написанні віршів тощо. 24 жовтня. У Києві заарештовано В. Марченка
1984	Березень—квітень. На деяких підприємствах Харкова прокотилися хвилі виступів робітників проти незадовільних умов праці. Влада звинуватила в підбурюванні цих виступів групу польських робітників, яких вислали з СРСР. 13—14 березня. У Києві відбувся суд над В. Марченком, якого звинуватили у написанні й опублікуванні на Заході статей і заяв. Вирок: 10 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. 6 травня. У табірній лікарні помер А. Тихий. 5 вересня. У таборі помер Ю. Литвин. 7 жовтня. У ленінградській лікарні для в'язнів помер В. Марченко

Рік	Події
1985	8—10 квітня. У Миколаєві відбувся суд над М. Горбалем, якого звинувачували в написанні «антирадянських» пісень, віршів, статей. Засуджено на 8 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання. Вересень. У пермському таборі суворого режиму ВС-389/36-І помер політв'язень В. Стус
1987	На підставі двох указів Президії Верховної Ради СРСР звільнено велику групу політв'язнів. 5 серпня. У Львові відновлено видання «Українського вісника». 20 вересня. У Львові відбулась демонстрація пацифістів. 27 сентября. У Києві відбувся виступ неофіційного Українського культурологічного клубу. 7 листопада. Створено асоціацію незалежної творчої інтелігенції. Засновники: І. та І. Калинці, М. Осадчий, М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Сенік, В. Чорновіл, В. Барладяну, М. Горинь, П. Заливаха, М. Коцюбинська, П. Скочок і С. Шабатура

■ Українська Гельсінська група (УГГ) (1976—1982 рр.)

Загальна характеристика	
Створення	9 листопада 1976 р. в Києві було проголошено створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, або Української Гельсінської групи (УГГ)
Основне завдання	Ознайомлення урядів країн — учасниць Гельсінської наради і західної громадськості з фактами порушень норм Загальної Декларації прав людини та гуманітарних статей Заключного Акта
Засновники	О. Бердник, П. Григоренко, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, О. Мешко, М. Матусевич, М. Маринович, О. Тихий, Н. Строката-Караванська, М. Руденко
Підсумки діяльності	Арешти, засудження і заслання фактично припинили діяльність УГГ. Із 37 членів УГГ 23 були на засланні, 6 — позбавлені радянського громадянства і виїхали за кордон, 3 члени групи загинули (О. Тихий, В. Стус, Ю. Литвин). Але УГГ на відміну від інших гельсінських груп не оголосила про припинення своєї діяльності. На початку 1988 р. на її основі постала Українська Гельсінська спілка (УГС)

■ Національні процеси в 1960—1980-ті рр.

Фактори впливу
- Політика союзного центру на «зближення», «злиття» націй, формування «єдиної радянської нації», яка була прикриттям курсу на русифікацію і денаціоналізацію самобутніх культур народів СРСР - Міграція робочої сили. Значна частка українців виїздила на новобудови до Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі (БАМ, Тюмень, Воркута тощо) - Розселення на території республіки (особливо в Криму і великих містах) офіцерів, що вийшли у відставку, та їхніх сімей - Від'їзд євреїв до Ізраїлю (за 30 років виїхало 353 тис. осіб)
↓
Результат
Протягом 1959—1989 рр. в абсолютному і процентному обчисленні відбулося скорочення частки українців у населенні республіки (а також інших національних меншин), проте зросла частка росіян. Так, частка українців скоротилася з 76,7 до 72,1 %, росіян — збільшилася з 16 до 22 %

■ Розвиток освіти в другій половині 1960-х — першій половині 1980-х рр.

Позитивні явища	Негативні явища
• Перехід до загальної середньої освіти • Зростання обсягів методичного і матеріального забезпечення школи • Ґрунтовна підготовка учнів з базових дисциплін. Запровадження нових дисциплін. Загальний високий рівень навчання • Формування педагогічних шкіл передового досвіду	• Зростання ідеологізації та русифікації освіти • Жорсткий партійний контроль над вчителями • Підвищення навантаження на учнів у зв'язку з ускладненням навчальних програм • Накопичення розриву між вищою і середньою освітою. Базової підготовки в школі стає недостатньо для вступу до вузу • Поглиблення розриву між сільською і міською школами • Школи орієнтувалися на здобуття учнями знань, а не на оволодіння практичним життєвим досвідом • Система освіти відставала від потреб нового етапу НТР • Панування традиційних методів навчання • Майже відсутня спеціалізація шкіл

■ Основні тенденції розвитку науки в 1970—1980-ті рр.

Загальна характеристика
• Центром наукових досліджень залишалась АН УРСР • Зростання кількості наукових працівників • Розвивалися ті галузі науки, які не потребували складного лабораторного обладнання, і ті, що були пов'язані з військовими і космічними розробками • Майже повний занепад суспільних дисциплін, їх ідеологізація • Залишкове фінансування більшості наукових установ

■ Основні тенденції розвитку літератури і мистецтва

Загальна характеристика
• Панування соціалістичного реалізму • Паралельне існування офіційного і «справжнього» мистецтва та літератури • Намагання зберегти національний калорит і самобутність в умовах русифікації та ідеологізації • Поширення у дозованих формах кращих зразків світового класичного мистецтва. Гасло «мистецтво належить народу» • Замкненість, відірваність від світового мистецького процесу

Розпад Радянського Союзу і становлення незалежної України (1985—1991 рр.)

■ Політика реформ М. Горбачова

Основні напрями реформ
• Демократизація суспільства. Створення правової держави • Гласність • Реабілітація незаконно засуджених і репресованих за роки радянської влади • Утвердження багатопартійності • Запровадження інституту президентства • Підготовка нового союзного договору • Політика нового мислення у зовнішніх відносинах • Підтримка демократичних революцій у Східній Європі

■ Періодизація перебудови (1985—1991 рр.)

Період	Роки
I	Квітень 1985 — січень 1987 р. (від квітневого 1985 р. пленуму ЦК КПРС до січневого 1987 р. пленуму ЦК КПРС)
II	Січень 1987 — літо 1988 р. (від січневого пленуму ЦК КПРС до XIX конференції КПРС)
III	Літо 1988 — травень 1989 р. (від XIX партконференції до I З'їзду народних депутатів СРСР).
IV	Літо 1989 — серпень 1991 р. (від I З'їзду народних депутатів СРСР до спроби державного перевороту 19—21 серпня 1991 р.)

■ Політичні реформи

Заходи	Зміст
<i>Політика гласності</i>	- Політика партійно-радянського керівництва в сфері інформації, започаткована в 1987 р., передбачала надання населенню дозованої ідеологічно спрямованої інформації про минулі злочини, що мали місце в історії СРСР. Гласність мала створити уяву про начебто відкритість функціонування партійно-державних органів влади, відновити довіру населення, забезпечити інформаційну підтримку реформаторській політиці М. Горбачова. Першою публікацією, яка започаткувала політику гласності, стала стаття в журналі «Огонек» про життя і діяльність партійного діяча Роскольнікова, який в 1930-ті рр. виступив з відкритим листом до Й. Сталіна, звинувачуючи його у численних злочинах - У реальному житті партійно-державному керівництву не вдалося утримати інформаційний потік у певних межах - Політика гласності передбачала можливість одержувати достовірну інформацію і говорити правду, не думаючи про наслідки - Матеріали про численні злочини радянської влади, з одного боку, остаточно підрвали довіру до неї, з іншого — пробудили інтерес до історичного минулого та сприяли зростанню національної свідомості народу
<i>Звільнення політв'язнів</i>	Під тиском світової громадськості та суспільства М. Горбачов дав розпорядження звільнити всіх політичних в'язнів, і навіть тих, які були звинувачені в кримінальних злочинах (1988—1990 рр.)
<i>Реформування структури органів влади</i>	1987 р. Пленум ЦК КПРС «Про перебудову і кадрову політику» - Кадрові зміни в партійно-державному керівництві 18 червня — 1 липня 1988 р. XIX Всесоюзна конференція КПРС - Вироблення основних принципів політичної реформи: - чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову; - ліквідація зрощування партійного і державного апаратів; - плюралізм політичного життя, створення інших партій, але при гегемонії КПРС; - розширення повноважень рад - Березень 1989 р. Вибори народних депутатів СРСР на альтернативній основі - Травень—червень 1989 р. Перший з'їзд народних депутатів СРСР - Поява політичної опозиції - Запровадження нової посади — Голова Верховної Ради СРСР (М. Горбачов) - Вересень 1989 р. Пленум ЦК КПУ - Усунення В. Щербицького з посади першого секретаря ЦК КПУ. Новим першим секретарем було обрано В. Івашка - Березень 1990 р. Запровадження посади Президента СРСР (першим і останнім президентом СРСР став М. Горбачов) - Березень — травень 1990 р. Вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад

Заходи	Зміст
Реформування структури органів влади	- Зміна 90 % складу Верховної Ради УРСР - Поява національно-демократичної опозиції - Верховна Рада УРСР від 15 травня 1990 р. стала працювати в парламентському режимі
Ліквідація монополії КПРС на владу	Лютий 1990 р. Скасування Статті 6 Конституції СРСР (і відповідних статей у конституціях союзних і автономних республік) про «керівну і спрямовуючу...» роль КПРС у радянському суспільстві

Наслідки реформ
- Розвал існуючої системи влади. Підлив монополії КПРС на владу. Створення передумов для розвалу СРСР - Зростання політичної активності населення. Зародження багатопартійності - Відродження національної свідомості українського та інших народів, що входили до складу СРСР

■ Чорнобильська катастрофа

У ніч з 25 на 26 квітня 1986 р. на ЧАЕС відбувся тепловий вибух, який призвів до руйнування четвертого енергоблоку реактора. Спалахнула пожежа і виникла загроза ядерного вибуху.

Завдяки героїзму пожежників вогонь вдалося загасити. Ціною

власного життя вони врятували світ від жахливої катастрофи. У результаті руйнування реактора в навколишнє середовище потрапило 200 тонн радіоактивних матеріалів (3 % від тих, що містилися в реакторі).

Наслідки катастрофи
- Забруднення біосфери Землі. Радіоактивна хмара, що утворилася внаслідок вибуху, досягла країн Північної Європи. Радіоактивного опромінювання зазнали тисячі людей. На території України було утворено 30-кілометрову «зону відчуження», із якої було відселено всіх мешканців - Погіршення стану здоров'я населення - Величезні матеріальні та фінансові витрати СРСР, а згодом України - Підлив довіри до комуністичного керівництва УРСР, яке у перші дні намагалося приховати масштаби і наслідки катастрофи

■ Основні заходи Перебудови в економічній сфері

Дата	Заходи
Квітень 1985 р.	Пленум ЦК КПРС висунув стратегічну мету — курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни
Травень 1985 р.	Постанова ЦК КПРС про заходи щодо подолання пияцтва та алкоголізму
Лютий 1986 р.	XXVII з'їзд КПРС підтвердив курс на прискорення, який за три п'ятирічки мав створити виробничий потенціал, що дорівнював би вже існуючому. Подвоїти національний дохід за рахунок підвищення продуктивності праці, запровадження досягнень НТР. Вирішити цілу низку соціальних проблем: забезпечення житлом, продовольством і речами широкого вжитку тощо

Дата	Заходи
Лютий 1986 р.	Постанова «Про подальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни». Передбачала створення вертикальної структури Держагропрому СРСР, яка мала б контролювати виробництво, переробку і збереження сільгосппродукції
Травень 1986 р.	Постанова ЦК КПРС про посилення боротьби з нетрудовими доходами
Листопад 1986 р.	Прийняття Закону «Про індивідуальну трудову діяльність»
Червень 1987 р.	Пленум ЦК КПРС «Про докорінну перебудову управління економікою»
30 червня 1987 р.	Прийняття Закону «Про державне підприємство». Закон передбачав надання підприємствам самостійності, самоуправління, самоокупності, самофінансування. Згодом були прийняті інші партійно-державні постанови: про перебудову планування, матеріально-технічного постачання, ціноутворення тощо. Деякі підприємства отримали право виходу на зовнішній ринок. Було порушено державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність
Березень 1988 р.	Прийняття нового положення про колгоспи, що допускало можливість існування орендних відносин
1988 р.	Запровадження орендних і кооперативних форм господарювання. Початок створення асоціацій, концернів, малих підприємств, спільних підприємств з іноземними фірмами
1989 р.	Створення спеціальної державної комісії з питань реформи на чолі з Л. Абалкіним і неурядової на чолі з академіком С. Шаталіним. Перша комісія пропонувала поступовий перехід до ринкової економіки під сильним державним контролем. Друга запропонувала програму «500 днів» — перехід до ринкової економіки шляхом «шокової терапії». Але обидві програми були відкинуті. Згодом було затверджено Основні напрями стабілізації народного господарства і переходу до регульованої ринкової економіки (червень 1990 р.), але цей документ виявився неіздатним. Командні методи економіки, яким у документі віддавалася перевага, в умовах стрімкого погіршення ситуації вже не діяли
1989 р.	Початок стрімкого підвищення цін і зарплат. Підвищення на 100 % зарплат представникам партійної і державної номенклатури
1990 р.	Спроба приборкати інфляцію та ажіотажний попит. Павловська фінансова реформа (обмін купюр вартістю 50 і 100 карбованців). Початок розробки урядом М. Рижкова нового п'ятирічного плану
3 серпня 1990 р.	Закон УРСР «Про економічну самостійність»
Осінь 1990 р.	Запровадження продажу продовольчих і промислових товарів в УРСР за картками споживача з купонами

■ Причини невдач економічних реформ другої половини 1980-х рр.

Основні причини
- Відсутність послідовної, адекватної, науково обґрунтованої стратегії розвитку - Непослідовність уряду в здійсненні реформ - Прагнення поєднати несумісні економічні моделі: адміністративно-командну з повним одержавленням власності та ринкову з приватною власністю та ініціативою - Некомпетентне керівництво в проведенні реформ - Опір консервативних сил - Переважаюча у промисловості підприємств військово-промислового комплексу

■ Причини провалу політики перебудови

Загальна характеристика

- Відсутність чіткої стратегії перебудовчих процесів і пов'язані із цим серйозні помилки в зовнішній і внутрішній політиці
- Вичерпність економічного потенціалу СРСР, виснаженого гонкою озброєнь і екстенсивною економікою
- Поразка СРСР в ідеологічному і психологічному протистоянні із Заходом
- Відсутність надійної президентської команди, нерішучість і непослідовність у проведенні основних політичних і економічних реформ
- Шалений опір перебудові з боку партійно-державного апарату
- Конфлікт між тоталітарною системою і прагненням народів СРСР до демократії і національного самовизначення

■ Зростання громадської активності суспільства

Прояви				
Діяльність неформальних організацій	Робітничий і студентський рухи. Страйки	Зростання інтересу до історії	Політизація суспільства; масові мітинги і демонстрації, акції протесту	Формування українських національних партій. Зародження багатопартійності
↓	↓	↓	↓	↓
Формування широкого загальнонаціонального руху — Народний Рух за перебудову				

■ Неформальні організації

Гласність сприяла виникненню громадських неформальних об'єднань, які відбивали інтереси різних прошарків суспільства. Неформальними їх називали, на відміну від формальних, що були створені або діяли під керівництвом КПРС. Хоча КПРС

ставилась упереджено до діяльності неформальних об'єднань, вони не були протизаконними, бо згідно з конституцією громадяни мали право на об'єднання. В умовах лібералізації режиму державні органи не наважувалися на заборону їх діяльності.

Назва провідних неформальних організацій, дата створення	Характер діяльності
Український культурологічний клуб (УКК). Серпень 1987 р., Київ	Об'єднував чимало дисидентів і колишніх політв'язнів. Проблеми, що обговорювалися на зборах УКК, не виходили за межі історії та культури. Проте розкриття «білих плям» в історії неминуче ставило членів Клубу в опозицію до існуючого режиму. Зрештою під тиском влади УКК припинив свою роботу
Товариство Лева. Жовтень 1987 р., Львів	Об'єднувало представників різних прошарків суспільства. І. Калинець, М. Осадчий, М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний стали ініціаторами створення Української асоціації незалежної творчої інтелігенції. Навесні 1988 р. у Київському університеті ім. Т. Шевченка виникла студентська організація «Громада»
Українська Гельсінська Спілка (УГС) (федерація правозахисних груп і організацій). Березень 1988 р.	Перша неформальна організація республіканського масштабу. Її лідером став Л. Лук'яненко. УГС стала наступницею Української Гельсінської Групи. У 1987 р. було відроджено видання першого в Україні легального незалежного громадсько-політичного журналу «Український вісник» за редакцією В. Чорновола

Назва провідних неформальних організацій, дата створення	Характер діяльності
Українська студентська спілка (УСС). Кінець 1989 р., Київ	У практичній діяльності УСС поряд із вимогами поліпшення життя і побуту молоді висувала і політичні вимоги. Також у різних містах України постали Спілки незалежної української молоді (СНУМ), організації, що ставили за мету виховання молоді в дусі відданості справі побудови незалежної демократичної України
Українське історико-просвітницьке товариство «Меморіал». Травень 1989 р.	На схилі розвінчування культу особи Й. Сталіна, що стало однією з рис перебудови, відбувся установчий з'їзд цієї організації. У його рішеннях було звернуто увагу на необхідність активізації реабілітації жертв політичних репресій, ушанування та повернення пам'яті про невинно репресованих, привернення уваги до «білих плям» в українській історії, перегляд місця і ролі в ній окремих постатей та подолання комуністичних стереотипів

Наприкінці 1988 — на початку 1989 р. неформальні об'єднання провели 1200 мітингів, у яких взяло участь понад 13 млн осіб. «Мітингова демократія» стала реальною силою, дієвим механізмом, що впливав на суспільство та на оцінки його становища.

Таким чином, гласність сприяла

зростанню в Україні громадсько-політичної активності, пробудженню національної самосвідомості, створенню неформальних громадсько-політичних об'єднань, які в умовах розвалу радянської системи стали основою для створення багатопартійної системи і боротьби за незалежність України.

Хроніка національно-визвольного руху

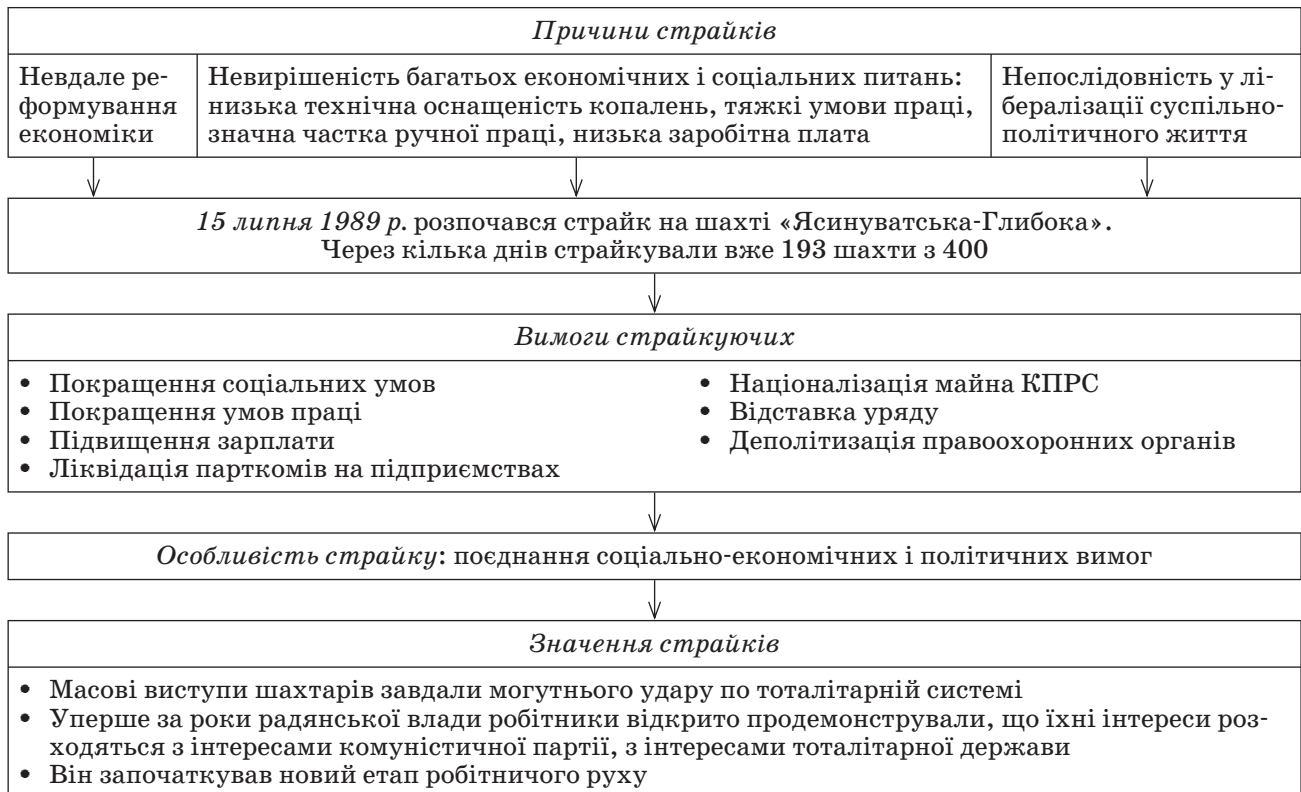
Дата	Подія
1987—1988 рр.	Відновлення діяльності дисидентських організацій
Червень 1988 р.	Перший багатотисячний мітинг у Львові під гаслами демократизації суспільства і жовто-синіми прапорами
Листопад 1988 р.	Перша політична демонстрація і перший політичний страйк у Києві
1988—1989 рр.	Поява і розгортання діяльності різноманітних неформальних організацій. Зародження багатопартійності
1989 р.	Хвиля мітингів і демонстрацій під політичними гаслами
15—30 липня 1989 р.	Страйк шахтарів, що охопив 193 шахти. Страйкуючі висували як економічні, так і політичні вимоги
Вересень 1989 р.	Звільнення В. Щербицького з посади першого секретаря ЦК КПУ. Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову
Жовтень 1989 р.	Прийняття ВР УРСР Закону «Про мову»
Січень 1990 р.	«Живий ланцюг» між Києвом і Львовом у день відзначення роковин Злуки УНР і ЗУНР
Березень 1990 р.	Перші демократичні вибори до Верховної Ради УРСР
16 липня 1990 р.	Прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України
30 вересня 1990 р.	100-тисячна маніфестація у Києві із закликом до проведення «круглого столу» усіма політичними силами України

Дата	Подія
2—7 жовтня 1990 р.	Голодування студентів («революція на граніті») на Площі Жовтневої революції (тепер Майдан Незалежності) на підтримку політичних вимог: — Відставка уряду. — Надання Декларації про державний суверенітет України конституційної сили. — Оголошення нових виборів на багатопартійній основі. — Заборона військової служби громадянам України за її межами. — Націоналізація майна КПРС і ВЛКСМ на території республіки
25—28 жовтня 1990 р.	II Всеукраїнські Збори Народного Руху України. Зміни програмних положень. Проголошення мети незалежності України, розбудови демократичної правової держави
17 березня 1991 р.	Референдум з питань про майбутню долю СРСР. Більшість населення висловилося за суверенітет України і оновлення СРСР
24 серпня 1991 р.	Прийняття Акту проголошення незалежності України

■ Страйковий рух

Невдачі в реформуванні економіки, непослідовність у лібералізації суспільно-політичного життя призвели до наростання напруженості у суспільстві. Новим явищем

суспільного життя стали страйки шахтарів, що розпочалися влітку 1989 р. Вони свідчили про початок відродження робітничого руху.

■ **Український національний (національно-визвольний) рух**

Причини активізації національного руху

- Русифікаторська політика, яку проводило союзне керівництво
- Чорнобильська катастрофа, яка вочевидь засвідчила всю згубність подальшого перебування України в складі СРСР і повну безпорадність компартійного керівництва УРСР
- Гласність та лібералізація суспільно-політичного життя, які сприяли активізації українського суспільства, появи неформальних організацій

Український національний рух у другій половині 1980-х рр. поєднував у собі національно-визвольний,

екологічний, загальнодемократичний рухи тощо.

■ **Народний Рух України (НРУ)**

Народний Рух України (НРУ) — масовий громадсько-політичний рух республіки, котрий виник як

вияв народної ініціативи «за докорінне оновлення суспільства».

<i>Утворення</i>	• 8—10 вересня 1989 р. Установчий з'їзд у Києві • Програму і Статут Руху було прийнято й утверджено на Установчому з'їзді
<i>Програмні цілі</i>	• У лютому 1989 р. за ініціативою керівництва Київської організації Спілки письменників України в газеті «Літературна Україна» було опубліковано проект програми Народного руху України за перебудову • Побудова в Україні демократичного і гуманного суспільства, у якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу й умови для гідного життя людини, відродження та всебічний розвиток української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки та створення суверенної Української держави • Пріоритет українських законів над союзними • Необхідність укладення нового союзного договору • Республіканська власність на землю та її надра • На III з'їзді НРУ (лютий—березень 1992 р.) як подальшу мету діяльності було визначено утворення незалежної України. Рух буде виступати за консолідацію суспільних сил, які підтримують державотворчий процес, сприяти діям президента і забезпечуватиме ефективне функціонування системи влади, але перебуватиме в конституційній опозиції до виконавчих структур
<i>Керівники</i>	• Першим головою НРУ було обрано І. Драча. Заступником академіка АН УРСР П. Кислого • На III з'їзді було обрано співголів НРУ — І. Драча, М. Гориня, В. Чорновола • На IV з'їзді головою НРУ було обрано В. Чорновола
На IV з'їзді НРУ було перетворено на політичну партію	

■ **Багатопартійність в Україні**

Головні причини формування багатопартійності

- Розширення демократизації суспільного життя, гласність
- Історичне коріння існування багатопартійності в Україні
- Виникнення і розвиток в Україні дисидентства
- Нездатність КПРС виконувати керівну роль у суспільстві, яку вона собі привласнила

Правову основу для формування багатопартійності в Україні заклав позачерговий III з'їзд народних депутатів СРСР (березень 1990 р.), що вніс зміни до Конституції СРСР, скасувавши, зокрема, й статтю 6 —

про керівну і спрямовуючу роль КПРС, ядро політичної системи радянського суспільства. У жовтні 1990 р. було прийнято закон СРСР «Про громадські об'єднання».

■ Становлення багатопартійності

Етапи, роки	Зміст
I етап. 1988—1989	Створення умов для багатопартійності. Створення опозиційних до КПРС неформальних об'єднань та рухів, що пізніше трансформувалися у політичні партії. У цей час в Україні розгортають активну діяльність Українська Демократична Спілка (УДС), пізніше перейменована в Українську народно-демократичну лігу (УНДЛ), Українська Гельсінська Спілка (УГС), Народний Рух України за перебудову (НРУ)
II етап. 1989—1990	Безпосереднє формування початкової багатопартійності. За цей час у республіці було створено понад 20 партій, які об'єднували майже 30 тис. осіб
III етап. Початок 1991 — серпень 1991	Кардинальні зміни в становленні багатопартійності. Розвал, а згодом і заборона діяльності КПУ (після спроби державного перевороту в Москві 19—21 серпня 1991 р. у зв'язку з доказами про підтримку керівництвом КПУ державного перевороту)

■ Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.)

Декларація про державний суверенітет України складається зі вступу (преамбули) та 10 розділів.

- I. Самовизначення української нації
- II. Народовладдя
- III. Державна влада
- IV. Громадянство
- V. Територіальне верховенство
- VI. Економічна самостійність
- VII. Екологічна безпека
- VIII. Культурний розвиток
- IX. Зовнішня і внутрішня безпека
- X. Міжнародні відносини

Основні положення Декларації

- Народ України становлять громадяни республіки всіх національностей
- Закріплено державний, народний, національний суверенітети, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах
- Поділ державної влади на законодавчу, виконавчу, судову
- Виняткове право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством
- Самостійність України у вирішенні питань економіки, екології, культурного розвитку, зовнішньої і внутрішньої безпеки, міжнародних відносин
- Мирюлюбна зовнішня політика, постійний нейтралітет
- Визнання верховенства загальнолюдських цінностей над класовими
- Гарантія права на вільний національно-культурний розвиток усіх національностей, що проживають на території України
- Необхідність піклуватися про задоволення національно-культурних потреб українців за межами Республіки

Історичне значення Декларації про державний суверенітет України

Суверенітет офіційно визнано необхідною умовою подальшого розвитку української нації

Визначено основні напрямки досягнення реального суверенітету

Закладено основи майбутньої незалежності держави, зроблено перший крок на шляху до неї

Незабаром після прийняття Декларації Верховна Рада розглянула заяву В. Івашка і задовольнила його прохання про відставку. 18 липня 1990 р. Головою ВР УРСР було обрано Л. Кравчука

Закон УРСР «Про економічну самостійність» (3 серпня 1990 р.)

Цей документ проголошував самостійність України у визначенні економічного статусу й стратегії соціально-економічного розвитку, форм і методів господарювання та управління суспільним виробництвом. Суттєво важливими стали положення про самостійне здійснен-

ня фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, цінової, інвестиційної, науково-технічної і зовнішньоекономічної політики. У законі також були визначені основні принципи економічної самостійності, які створюють умови для реформування економіки.

Основні принципи економічної самостійності

- Власність народу республіки на її національні багатства та національний дохід
- Різноманітність і рівноправність форм власності та їх державний захист
- Децентралізація власності та роздержавлення економіки
- Повна господарська самостійність і свобода підприємництва всіх юридичних і фізичних осіб у межах законів УРСР
- Самостійність регулювання грошового обігу
- Захист внутрішнього обігу

Розпад СРСР

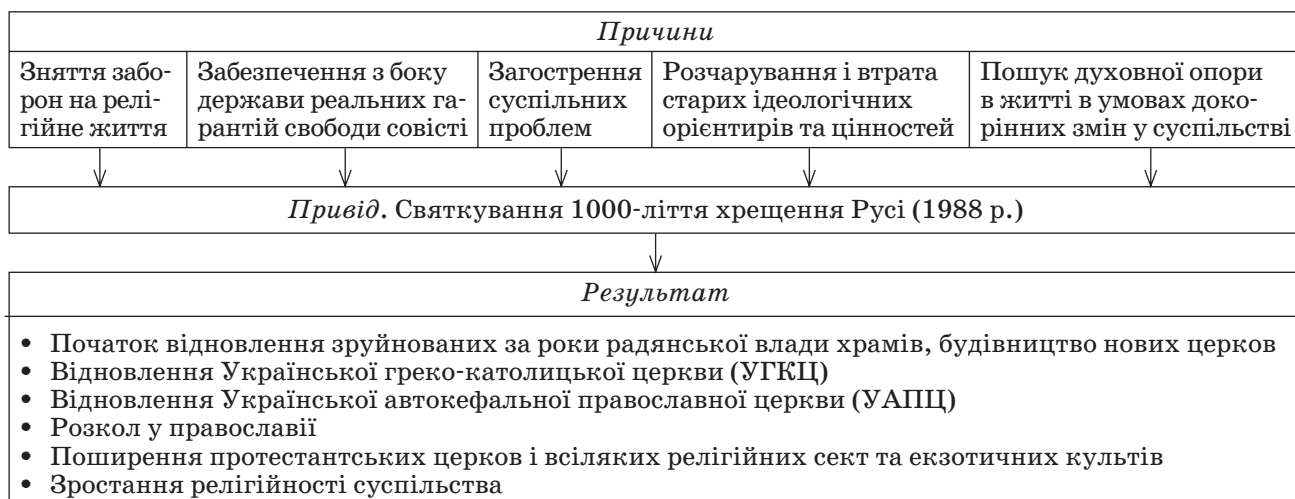
Причини розпаду

- Унітарний характер СРСР, хоча Конституція стверджувала, що СРСР — федерація
- Недоліки і помилки національної політики (курс на «злиття націй» і формування типу «радянської людини», ігнорування національних особливостей і проблем)
- Нездатність союзного керівництва подолати економічну кризу
- Процеси демократизації і гласності сприяли зростанню національної свідомості та активізації національно-визвольних рухів
- Ослаблення в процесі перебудови союзного центру і стрижня радянської системи — КПРС
- Ідеологічна криза КПРС
- Утрата авторитету влади після кривавих подій у Баку, Вільнюсі, заколоту 19—21 серпня 1991 р. у Москві

■ Відродження релігійного життя

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. в Україні почалося відродження релігійного життя,

відновлення і будівництво храмів, зростання бажаючих навчатися в духовних закладах.

Україна в умовах незалежності

Державотворчий процес — процес становлення державності, фор-

мування державних органів влади, визначення їх функцій.

■ Віхи становлення незалежної української держави

Дата	Подія
16 липня 1990 р.	Прийняття Декларації про державний суверенітет УРСР
3 серпня 1990 р.	Закон про економічну самостійність УРСР
24 серпня 1991 р.	Прийняття Акту проголошення незалежності України
1 грудня 1991 р.	Підтвердження Акту проголошення незалежності України на Всеукраїнському референдумі
28 червня 1996 р.	Прийняття Конституції України

■ Загальна характеристика державотворчого процесу в Україні

Складові державотворення	Характеристика
Формування державних органів влади	• Основне завдання перших років державотворення: формування трьох основних гілок влади — законодавчої, виконавчої, судової, а також становлення державних владних структур. Поряд із цим необхідно було забезпечити утворення управлінських структур на місцях, налагодити ефективну взаємодію місцевої та центральної влади. Ці завдання загалом були реалізовані, хоча певні проблеми залишаються не вирішеними і сьогодні. Так, зокрема, розподіл владних повноважень у трикутнику: Президент — Верховна Рада — Уряд

Складові державотворення	Характеристика
<i>Формування державних органів влади</i>	- Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України (ВРУ), що забезпечує правову базу перетворень. Однак чимало з прийнятих парламентом I (XII) (1990—1994 рр.), II (XIII) (1994—1998 рр.), III (XIV) (1998—2002 рр.) і IV (XV) (2002—2006 рр.) скликань законів і постанов не діє через відсутність чи недосконалість конкретного механізму реалізації, контролю за виконанням або через їх популістський характер, невідповідність можливостям держави. Чергові вибори до Верховної Ради України відбулися у березні 2002 р., наступні в 2006 р. Важливим у діяльності ВРУ останнього скликання стало формування пропрезидентської парламентської більшості, проте вона виявилась ситуативною і нестабільною - Виконавчі органи влади: вищий орган — Кабінет Міністрів України; центральні органи — міністерства, державні комітети і відомства; в областях, містах, районах — державні адміністрації). Головна проблема у становленні й роботі виконавчої влади — нерішучість і непослідовність у здійсненні реформ. Важливою подією у державотворенні стало формування першого коаліційного уряду, який очолив В. Янукович - Главою держави є Президент України. Першим Президентом незалежної України був Л. Кравчук (1991—1994 рр.), другим — Л. Кучма (1994—2004 рр.), третім — В. Ющенко (2005 — ...) - Триває процес формування й утвердження судової влади, що зосереджується у діяльності Конституційного Суду, Верховного Суду, загальних, арбітражних та військових судів
<i>Створення армії</i>	- Становлення Збройних Сил незалежної України розпочалося восени 1991 р. створенням Міністерства оборони України. 6 грудня 1991 р. прийнято Закон про Збройні Сили України, 19 жовтня 1993 р. — військову доктрину України. Україна не є потенційним противником жодної держави, а свою безпеку розглядає як стан захищеності національних інтересів в умовах потенційної та реальної воєнної загрози. Поряд з армією створювалися спеціальні підрозділи Міністерства внутрішніх справ, Національна гвардія, частини спеціального призначення, Служба безпеки України - Після становлення Збройних сил України, у 1999 р., було ліквідовано Національну гвардію. Чисельність збройних сил було скорочено до 350 тис. осіб. До 2005 р. планується скоротити до 200 тис. осіб. Сьогодні продовжується реформування збройних сил у напрямку їх відповідності стандартам НАТО (ураховуючи проголошену в травні 2002 р. стратегічну мету України — вступ до цієї організації)
<i>Формування законодавчої бази. Конституційний процес</i>	- Юридичне оформлення держави. Визначення основних прав, свобод і обов'язків громадян. Прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України - Референдум 2000 р. Обговорення проектів конституційної реформи 2003—2004 рр. Грудень 2004 р. — ухвалення законопроекту про внесення змін і доповнень до Конституції
<i>Вироблення зовнішньополітичного курсу</i>	- Налагодження відносин з іншими державами - Вироблення і відстоювання власних національних інтересів - Участь у роботі міжнародних організацій - Участь в інтеграційних процесах
<i>Економіка</i>	- Структурна перебудова економіки - Формування національної економіки - Приватизація - Входження до світового ринку

■ Чинники та особливості державотворчого процесу

<i>Чинники, які сприяли державотворчому процесу</i>	<i>Чинники, які негативно впливали на державотворчий процес</i>
• Державотворчі традиції • Мирний шлях здобуття незалежності • Підтримка з боку населення • Демократичний вибір • Міжнародне визнання України • Підтримка з боку США та інших держав	• Економічна криза • Корупція у вищих ешелонах влади • Тривала відсутність видимих позитивних зрушень сприяла поширенню апатії в суспільстві • Деформованість і незавершеність формування української нації • Невиробленість національної ідеї • Втручання Росії, яка не змогла змиритися з втратою України
↓	↓
<i>Особливості державного будівництва в Україні</i> • Становлення та утвердження незалежної держави відбувається в умовах незавершеності процесу формування української нації, недостатнього рівня національної самосвідомості • Існування в суспільстві досить слабких демократичних традицій • Тяжке соціально-економічне становище призвело до розчарування частини населення в ідеї суверенності, чим прагнуть скористатися відкриті й приховані противники незалежності	

■ Основні етапи конституційного процесу в Україні

Конституційний процес — процес вироблення і прийняття конституції держави.

Дата	Подія
Жовтень 1990 р.	Утворення Конституційної комісії
Червень 1991 р.	Схвалення Верховною Радою концепції нової Конституції України
Липень 1992 р.	Винесення на всенародне обговорення офіційного проекту Конституції України
Жовтень 1993 р.	Подання на розгляд Верховної Ради доопрацьованого проекту Конституції України
Листопад 1994 р.	Утворення нової Конституційної комісії (очолили Л. Кучма та О. Мороз)
8 червня 1995 р.	Укладення Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України
20 березня 1996 р.	Винесення на розгляд Верховної Ради України проекту нової Конституції України
28 червня 1996 р.	Прийняття V сесією Верховної Ради України Конституції України
16 квітня 2000 р.	Всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питань, що торкалися змін до Конституції
Осінь 2003 — весна — осінь 2004 р.	Спроби ВРУ затвердити зміни до Конституції України
8 грудня 2004 р.	Прийняття законопроекту про внесення змін і доповнень до Конституції України, які передбачають зміну і перерозподіл владних повноважень вищих органів влади

Форма державного устрою згідно з основними законами

Питання для порівняння	Конституція 1978 р. зі змінами і доповненнями 1990—1993 рр.	Конституційний договір 1995 р.	Конституція України 1996 р.	Зміни і доповнення до Конституції України від 8 грудня 2004 р.*
Політичний режим	Демократичний	Демократичний	Демократичний	Демократичний
Форма правління	Президентсько-парламентська республіка	Президентсько-парламентська республіка	Президентсько-парламентська республіка	Парламентсько-президентська республіка
Законодавча влада	Верховна Рада України	Верховна Рада України	Верховна Рада України	Верховна Рада України
Виконавча влада	Президент України, Кабінет Міністрів України	Президент України, Кабінет Міністрів України	Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром України	Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром України
Судова влада	Верховний суд України	Верховний суд України	Конституційний суд України, Верховний суд України	Конституційний суд України, Верховний суд України
Форма державного устрою	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим

Всеукраїнський референдум 2000 р.

16 квітня 2000 р. відбувся Всеукраїнський референдум за на-

родною ініціативою. У голосуванні брали участь понад 80 % виборців.

Основні результати

- Створення двопалатного парламенту
- Скорочення числа депутатів з 450 до 300 осіб
- Ліквідація права депутатської недоторканності
- Право Президента достроково припиняти повноваження ВРУ у разі, якщо остання протягом одного місяця не сформує постійно діючої парламентської більшості, або в разі незатвердження нею протягом трьох місяців підготовленого і поданого в установленому Кабінетом Міністрів порядку проекту Державного бюджету України

Виконання рішень референдуму поставило на порядок денний питання про внесення суттєвих змін до Конституції і виборчого закону. Проте процес імпліmentaції

через різні причини гальмується. 8 грудня 2004 р. згідно із законом було внесено зміни і доповнення до Конституції України.

* Набирають чинності 1 вересня 2005 р. або 1 січня 2006 р.

■ Президентські вибори в Україні (1991, 1994, 1999, 2004 рр.)

Дата проведення	Брало участь у голосуванні	Кандидати	Результати I туру	Результати II туру	Обрано Президентом
1 грудня 1991 р.	84 %	В. Гриньов, Л. Кравчук, Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, І. Юхновський, О. Ткаченко (зняв свою кандидатуру на користь Л. Кравчука), Л. Табурянський	Л. Кравчук набрав 61,59 % голосів виборців і вже у I турі здобув впевнену перемогу	Не проводився	Л. Кравчук
26 червня 1994 р. — I тур; 9 липня 1994 р. — II тур	70,37 % виборців — I тур; 66 % — II тур	В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук	Жоден із кандидатів не набрав потрібної кількості голосів для перемоги. Л. Кравчук (37,68 %), Л. Кучма (31,25 %)	Л. Кучма (52,14 %); Л. Кравчук (45,06 %)	Л. Кучма
31 жовтня 1999 р. — I тур; 14 листопада 1999 р. — II тур	70 % виборців — I тур; 68 % — II тур	Л. Кучма, Є. Марчук, О. Мороз, В. Олійник, О. Ткаченко, П. Симоненко, Н. Вітренко, Ю. Костенко, Г. Удовенко	Жоден із кандидатів не набрав потрібної кількості голосів для перемоги. Перше місце впевнено зайняв діючий Президент Л. Кучма (36,49 %), П. Симоненко (22,24 %)	Л. Кучма (56,2 %); П. Симоненко (37,8 %)	Л. Кучма
31 жовтня 2004 р. — I тур; 21 листопада 2004 р. — II тур; 26 грудня 2004 р. — переголосування*	76 % виборців — I тур; 78 % — II тур; 76,8 % — переголосування	В. Ющенко, В. Янукович, О. Мороз, А. Кінах, П. Симоненко, Н. Вітренко, Д. Корчинський, О. Омельченко, О. Ржавський, Р. Козак та ін. Усього 24 кандидати	Жоден із кандидатів не набрав потрібної кількості голосів для перемоги. В. Ющенко (39,9 %), В. Янукович (39,26 %)	В. Ющенко (46,6 %), переголосування (51,99 %); В. Янукович (49,46 %), переголосування (44,2 %)	В. Ющенко

■ Голови Верховної Ради України

Ім'я	Період перебування
І. Плющ	Грудень 1991 — травень 1994 р.
О. Мороз	Травень 1994 — березень 1998 р.
О. Ткаченко	Липень 1998 — січень 2000 р.
І. Плющ	Лютий 2000 — березень 2002 р.
В. Литвин	Травень 2002 р. — ...

* Станом на 15 січня 2005 р. наведені дані про підсумки переголосування не були офіційно оголошені.

Вибори до Верховної Ради України (1994, 1998, 2002 рр.)

Рік	Виборча система	Партії і політичні блоки, які вибороли представництво у Верховній Раді України. Основні фракції парламенту
1994	Мажоритарна	27 березня 1994 р. відбулися вибори до Верховної Ради України. Було обрано 338 народних депутатів, половина з яких були членами політичних партій. Найбільше місць отримала Комуністична партія України (КПУ) — 96 (до них слід додати ще 5 членів Компартії Криму). Соціалістична партія України (СПУ) — 14, Селянська партія України (СелПУ) — 18, Народний Рух України (НРУ) — 20. Інші партії спромоглися провести у Верховну Раду від 1 до 9 своїх представників. Таким чином, вибори засвідчили домінування лівих сил. 18 травня 1994 р. Головою Верховної Ради було обрано О. Мороза. Новий парламент затвердив прем'єр-міністром В. Масола. Процес зміни політичної влади в Україні завершили президентські вибори, що відбулись у червні—липні 1994 р. У другому турі виборів перемогу здобув Л. Кучма. Його кандидатуру підтримали східні й південні регіони України та Крим. 9 липня новообраний Президент України приніс присягу. Вибори 1994 р. засвідчили, що Україна стоїть на демократичному шляху розвитку, що зміна влади в пострадянських державах може відбуватися мирним демократичним шляхом
1998	Змішана виборча система, за якою 50 % депутатів обираються за партійними списками, а 50 % — в мажоритарних виборчих округах	За підсумками голосування в загальнодержавному багатомандатному окрузі 4 % -й бар'єр подолали КПУ (24,65 %; 84 депутатські мандати), НРУ (9,4 %; 32), виборчий блок СПУ та СелПУ «За правду, за народ, за Україну!» (майже 8,6 %; 29), Партія Зелених України (5,4 %; 19), Народно-демократична партія (5 %; 17), Всеукраїнське об'єднання «Громада» (майже 4,7 %; 16), Прогресивна соціалістична партія України (4 %; 14), Соціал-демократична партія України (об'єднана) СДПУ(о) (4 %; 14) — загалом вісім партій (блоків). Половину народних депутатів було обрано в одномандатних округах. Перевагу мали безпартійні, комуністи, народні демократи і представники руху. Ліві сили користувалися популярністю в Донецькій, Луганській та інших областях та в Криму; праві та правополітистські — у західних регіонах України. 12 травня 1998 р. Верховна Рада XIV скликання розпочала свою роботу. Після довгих дебатів Головою Верховної Ради було обрано представника блоку Соціалістичної і Селянської партії О. Ткаченко
2002	Змішана виборча система, за якою 50 % депутатів обираються за партійними списками, а 50 % — в мажоритарних виборчих округах	За підсумками голосування в загальнодержавному багатомандатному окрузі з 30 виборчих блоків 4 % -й бар'єр подолали: блок «Наша Україна» на чолі з В. Ющенком — 23,55 %, КПУ — 20,01 %, Блок «За єдину Україну!» (В. Литвин) — 11,79 %, Блок Ю. Тимошенко (БЮТ) — 7,25 %, СПУ — 6,87 %, СДПУ (о) — 6,27 %. На початку роботи ВРУ нового скликання партії і блоки, що перемогли на виборах, утворили свої фракції. До фракції «Єдина Україна» увійшло 177 депутатів (кількість фракцій указана на момент їх утворення; у подальшому відбувалися зміни), до «Нашої України» — 118 депутатів, до КПУ — 64, до СДПУ(о) — 31, до БЮТ — 23, до СПУ — 22, 12 депутатів побажали залишитися позафракційними. У ході роботи ВРУ розгорілася боротьба за формування більшості та керівні посади в парламенті. 28 травня 2002 р. було обрано керівництво ВРУ: головою став В. Литвин («Єдина Україна»), першим заступником — В. Васильєв («Єдина Україна»), заступником — О. Зінченко (СДПУ(о)). Головами ключових комітетів ВРУ стали представники «Нашої України». Фракція «Єдина Україна» виявилася нежиттєздатною і в червні 2002 р. розпалася на шість фракцій: фракція «Партії регіонів» — 52 депутати, фракція партії «Трудова Україна» — 31, фракція Партії промисловців і підприємців — 20, фракція «Народовладдя» — 17, фракція «Аграрії України» (Аграрна партія України) — 17, фракція «Демократична ініціатива» — 15. У 2002—2004 рр. кількість фракцій неодноразово змінювалася

■ Уряди України

Ім'я	Період перебування при владі
В. Фокін	Квітень 1991 — жовтень 1992 р.
Л. Кучма	Жовтень 1992 — вересень 1993 р.
Ю. Звягільський	Вересень 1993 — червень 1994 р. (виконуючий обов'язки)
В. Масол	Червень 1994 — березень 1995 р.
В. Марчук	Березень 1995 — травень 1996 р.
В. Лазаренко	Травень 1996 — липень 1997 р.
В. Пустовойтенко	Липень 1997 — грудень 1999 р.
В. Ющенко	Грудень 1999 — квітень 2001 р.
А. Кінах	Квітень 2001 — листопад 2002 р.
В. Янукович	Листопад 2002 — грудень 2004 р.
М. Азаров	Грудень 2004 — січень 2005 р. (виконуючий обов'язки)

■ Стартові можливості економіки незалежної України

Позитивні фактори	Негативні фактори
- Висококваліфікована і дешева робоча сила (працездатне населення складає більшу половину населення України) - Високий рівень освіти - Значний науковий потенціал (220 тис. науковців), розвиненість мережі наукових установ, розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень - Значні природні багатства - Розвиненість транспортної мережі (залізниці, порти, газо- і нафтопроводи тощо) - Великий морський і річковий флот - Здатність промисловості випускати великий перелік продукції, ракети і космічну техніку в тому числі - Значний потенціал розвитку сільського господарства (висока природна родючість ґрунтів)	- Економіка України була складовою загальносоюзного економічного комплексу - Деформація структури економіки: переважання важкої промисловості та енергетики (70 %) - Відсутність у більшості галузей завершеного циклу виробництва товарів (80 %) - Висока енергозатратність та енергозалежність - Неконкурентоспроможність більшої частини промислової продукції на світовому ринку 80 % підприємств працювало на потреби військово-промислового комплексу (ВПК) - Несформованість власної банківської і фінансової системи - Відсутність законодавчо-нормативної бази для функціонування економіки в умовах ринку - Негативні наслідки невдалих економічних реформ періоду перебудови - Відсутність чіткої програми дій щодо реформування економіки - Хронічна криза і затратність сільського господарства

■ Становлення грошової одиниці України

Дата	Подія
1990 р.	Запровадження додатково до грошових знаків спеціальних відрізнних купонів
1992 р.	Запровадження багаторазових купоно-карбованців. Вихід із рубльової зони
1996 р.	Уведення гривні — власної грошової одиниці України

■ Інфляційні процеси в Україні (1992—1994 рр.)

Причини інфляції

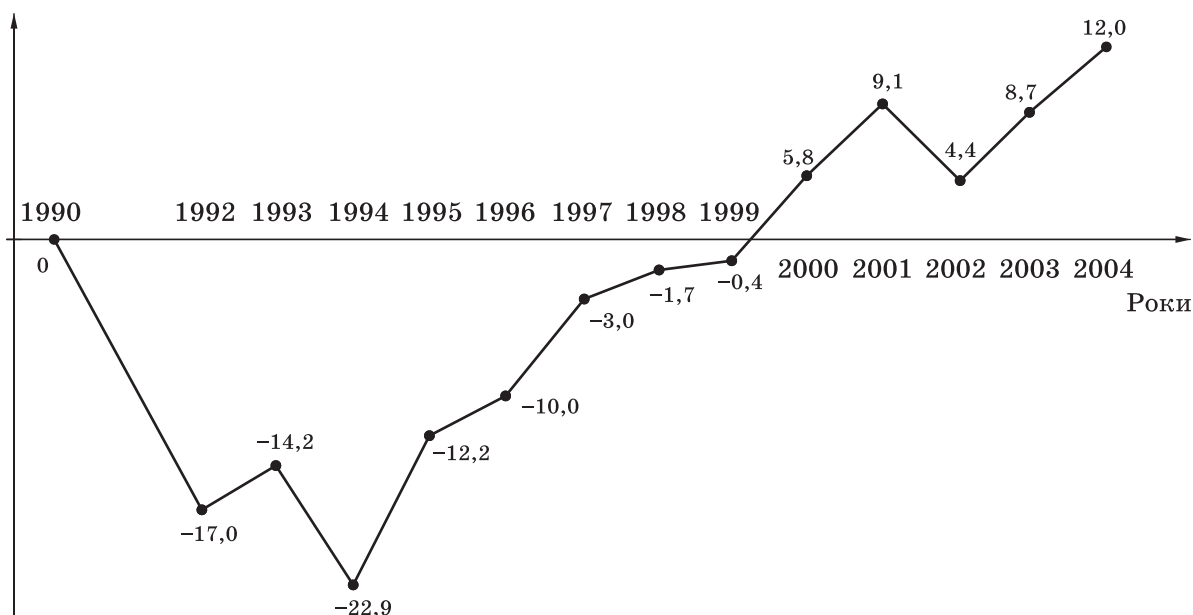
- Вплив лібералізації ціноутворення в Росії. В умовах прозорості кордонів стрімке зростання цін у Росії могло призвести до швидкого «вимивання» дешевих товарів з України. Рішення уряду України про збільшення гуртових цін на закупку промислової продукції
- Примусовий вихід України з рубльової зони (друга половина 1992 р.)
- Стрімке зростання цін на енергоносії (протягом 1992 р. у 300 разів). Ураховуючи енергозатратність української економіки, це призвело до стрімкого падіння виробництва і подорожчання товарів
- Страйковий рух середини 1992 р. (шахтарі, транспортники, вчителі тощо), спричинений черговим підвищенням цін на сільгосппродукцію, змусив уряд збільшити розміри заробітної плати, яка не була економічно підкріплена
- Виділення державою значних ресурсів для підтримки АПК та інших галузей промисловості (так, лише АПК у першому кварталі 1993 р. отримав 3 трлн крб державної фінансової допомоги і 1 трлн крб пільгових кредитів)
- Прорахунки в проведенні економічних реформ, фактичне їх припинення у 1993 р.
- Недовіра населення до купоно-карбованців (з листопада 1992 р. — українські карбованці), фінансові спекуляції
- Загострення політичної боротьби

Протягом 1990—1994 рр. валовий національний продукт скоротився на 44 %, обсяг промислової продукції — на 41 %, національний дохід — на 54 %. У 1994 р. спад промислового виробництва досяг свого максимуму — 27,7 %. Рівень

інфляції був найвищим у світі (інфляція в 1993 р. складала 10 000 %, 1994 р. — 500 %, січні 1995 р. — 21,2 %, у травні — 4,6 %). 64 % населення опинилося за межею бідності. Падіння виробництва тривало до 2000 р.

■ Динаміка зростання ВВП України

% до рівня
попереднього року

■ Зовнішня політика України

Принципи зовнішньої політики

- Багатовекторність
- Прогнозованість і стабільність
- Збереження позаблокового статусу
- Зміцнення міжнародного миру і стабільності у світі
- Зовнішньополітичні пріоритети України

Основні напрямки реалізації

- Подальше співробітництво з ЄС, здобуття статусу асоційованого члена ЄС. На цьому шляху передбачається приведення українського законодавства відповідно до стандартів ЄС, забезпечення прав людини, більш активний розвиток економічного співробітництва, приведення соціальної політики відповідно до стандартів ЄС та ін.
- Прагнення України до вступу в НАТО (весна 2002 р.)
- Головні пріоритети у відносинах з Росією — зміцнення стратегічного партнерства з одночасним зменшенням залежності від російських енергоносіїв; підписання угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП)
- За роки незалежності США надали Україні економічну, політичну, фінансову і технічну допомогу. У відносинах зі США Україна прагне до довгострокового, взаємовигідного і рівноправного співробітництва. Крім того, відносини України зі США не спрямовані проти будь-якої третьої країни
- Розв'язання територіальних суперечок із сусідніми державами, налагодження нормального двостороннього і багатостороннього співробітництва в усіх сферах. Територіальні проблеми залишаються у відносинах з Румунією та Росією
- Налагодження стабільних взаємовигідних економічних і політичних зв'язків з країнами Сходу, Африки і Латинської Америки
- Участь у миротворчих операціях ООН (Ліван, Ліберія, Сьєрра-Леоне, Косово (Сербія), Боснія і Герцеговина, Хорватія та ін.). Направлення українського контингенту до Іраку для участі в стабілізації становища в країні після повалення режиму С. Хусейна

■ Пріоритети зовнішньої політики України

Основні прояви

- Інтеграція в європейські та євроатлантичні структури
- Економізація зовнішньої політики, тобто зовнішньополітичні зв'язки повинні підкріплюватися і економічним співробітництвом. Зовнішня політика повинна сприяти пошукам нових ринків для українських товарів
- Розвиток зв'язків зі стратегічними партнерами
- Створення позитивного іміджу України
- Забезпечення диверсифікації постачання енергоносіїв
- Підтримка відносин зі світовим українством (українська діаспора)
- Реалізація свого геополітичного положення — як моста між Сходом і Заходом

■ Участь України в діяльності міжнародних організацій

Назва	Рік, з якого Україна бере участь в її діяльності
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	1945
Всесвітній Поштовий Союз (ВПС)	1947
Всесвітній Союз Електрозв'язку, Міжнародний консультативний комітет з питань радіо	1947

Назва	Рік, з якого Україна бере участь в її діяльності
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	1948—1949, поновлено з 1992
Всесвітня метеорологічна організація (ВМО)	1951
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	1954
Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ)	1957
Всесвітня організація інтелектуальної власності	1970
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)	1985
Співдружність Незалежних Держав (СНД)	1991
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	1992
Парламентська асамблея Чорноморського економічного співробітництва, Чорноморська асоціація економічного співробітництва	1992
Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ) (раніше Міжнародний банк реконструкції і розвитку)	1992
Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО)	1992
Міжнародна морська організація (ІМО)	1994
Рада Європи (РЄ)	1995
Об'єднання країн: Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова (ГУАМ) (раніше ГУУАМ; до об'єднання входив також Узбекистан, що згодом вийшов з його складу)	1996
Єдиний економічний простір (ЄЕП)	2004

■ Президентство Л. Кравчука (1991—1994 рр.) і Л. Кучми (1994—2005 рр.)

Ім'я	Здобутки	Прорахунки
Л. Кравчук	- Утвердження незалежності України - Мирний вихід зі складу СРСР - Налагодження відносин з країнами світу - Відмова від ядерного статусу держави - Консолідація суспільства - Започаткування економічних перетворень - Створення державних структур влади	- Неспроможність приборкати економічну кризу - Гіперінфляція - Стрімке падіння життєвого рівня населення - Діяльність трастів, фінансових пірамід - Політична криза 1994 р.

Ім'я	Здобутки	Прорахунки
Л. Кучма	- Здійснення приватизації - Формування приватного сектору економіки (дає більшу частку ВВП) - Запровадження і зміцнення власної фінансово-грошової системи - Подолання економічної кризи 1990-х рр. - Прийняття Конституції 1996 р. - Урегулювання проблеми кордонів України - Початок реформування системи освіти	- Значне поширення корупції - Формування і зміцнення тіньової економіки (близько 50 %) - Створення фінансово-промислових кланів - Накопичення зовнішньої заборгованості - Зловживання під час приватизації, розкрадання державного майна - Несформованість державних інтересів. Невизначеність у відносинах між Заходом і Сходом - Провал інтеграційних починань в євроатлантичній структурі - Нерівноправні відносини з Росією - Низький рівень життя переважної більшості населення - Невирішеність соціальних проблем - Високий рівень злочинності

■ Сучасний етап розвитку України

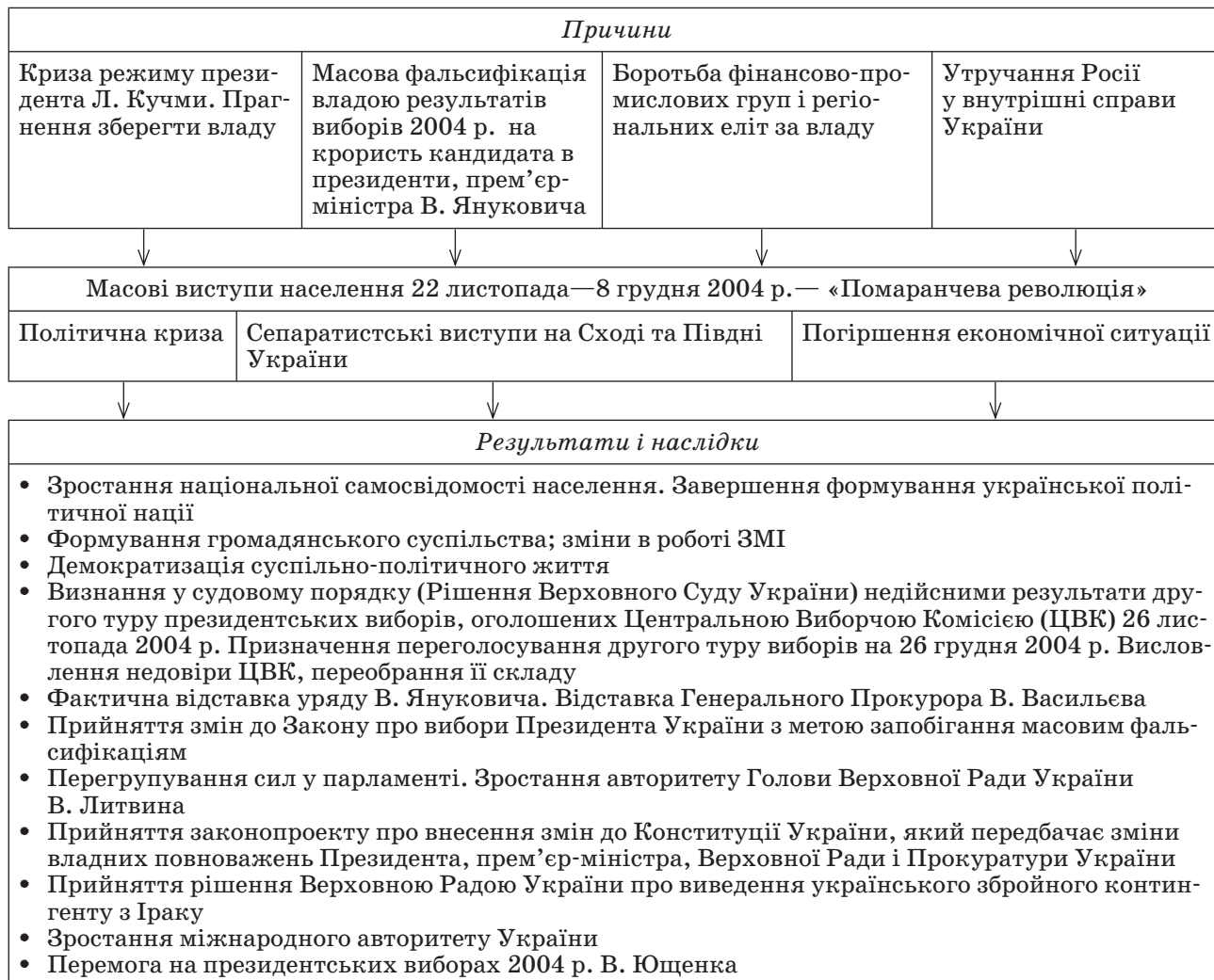
Головні завдання
- Забезпечення подальшого зростання економіки - Сприяння зростанню життєвого рівня населення - Унеможливлення фінансових криз зразка 1998 р. - Реформування системи пенсійного і соціального забезпечення - Вирішення проблеми диверсифікації джерел постачання енергоносіїв - Реконструкція паливно-енергетичного комплексу, особливо вуглевидобувної галузі (за період вересня 1991 р. — липня 2002 р. загинуло 3700 гірників) - Створення сприятливих умов для іноземних інвестицій - Остаточне розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості - Зміцнення банківської системи - Сприяння розв'язанню проблеми зайнятості населення, особливо в деяких регіонах. Зупинення нелегальної міграції робочої сили за кордон - Створення умов для легалізації тіньового капіталу, який на сьогодні складає майже половину - Зменшення податкового тиску на всі категорії громадян і суб'єкти господарської діяльності - Сприяння подальшій структурній перебудові економіки - Завершення земельної реформи і загалом реформування аграрного сектору економіки - Сприяння розвитку зовнішньої торгівлі. Забезпечення позитивного зовнішньоекономічного сальдо - Вирішення проблеми фінансування освіти, науки і системи охорони здоров'я. Завершення освітньої реформи - Погашення заборгованостей перед населенням - Здійснення політичної і адміністративної реформ. Забезпечення подальшої демократизації суспільства

■ Виступи опозиції проти політики Президента Л. Кучми

Акція	Рік	Привід	Заходи	Результат
«Україна без Кучми!»	2001	Убивство опозиційного журналіста Г. Гонгадзе, оприлюднення записів телефонних розмов, зроблених у кабінеті Л. Кучми майором М. Мельниченком	Мітинги, демонстрації	Консолідація сил опозиції. Падіння авторитету Л. Кучми

Акція	Рік	Привід	Заходи	Результат
Створення блоку опозиційних сил «Наша Україна!»	2002	Парламентські вибори	Перемога на парламентських виборах за партійними списками	Створення потужної опозиційної сили в парламенті
«Вставай, Україно!»	2002	Створення пропрезидентської більшості в парламенті	Мітинги, демонстрації	Консолідація сил опозиції. Набуття досвіду, вироблення стратегії політичної боротьби за владу
«Помаранчева революція»	2004	Масові фальсифікації під час проведення президентських виборів	Масові мітинги, демонстрації, судові процеси	Перемога опозиційного кандидата на президентських виборах

■ «Помаранчева революція» (листопад—грудень 2004 р.)

■ Демографічні процеси

Попередні підсумки перепису, оприлюднені 29 травня 2001 р.

- Загальна кількість населення — 48 млн 416 тис. осіб (у 1989 р. — 51,54 млн осіб)
- Міське населення 32 млн 538 тис. осіб (67 % від загальної кількості населення) (порівняно з 1989 р. скоротилося на 2,3 %)
- Сільське населення 15 млн 878 тис. осіб (32 %) (порівняно з 1989 р. зросло на 1,8 %)

Фактори, які зумовили скорочення населення

- Перехід до моделі однодітної сім'ї, прийнятої в усіх розвинених країнах
- Несприятлива економічна ситуація упродовж останніх 10—20 років
- Відсутність чіткої державної програми, яка б реально сприяла зростанню народжуваності
- Погіршення стану системи охорони здоров'я
- Старіння нації. Чверть населення складають люди похилого віку. Високий рівень смертності
- Перевищення еміграції над імміграцією

■ Українська діаспора

Країни	Загальна кількість, тис. осіб	Країни	Загальна кількість, тис. осіб
Росія	5500—6000 (за офіційними даними, близько 3 млн)	Естонія	48
		Литва	45
		Словаччина	39
США	730	Таджикистан	41
Молдова	600	Туркменістан	36
Канада	530	Австралія	35
Казахстан	500* (530)	Азербайджан	32
Бразилія	500* (155)	Парагвай	30* (15)
Польща	350	Сербія, Хорватія	25 + 15
Білорусь	291	Велика Британія	25
Аргентина	250* (150)	Німеччина	22
Узбекистан	Понад 200* (153)	Ізраїль	20
Киргизстан	108	Франція	20
Латвія	92	Чехія	15
Румунія	77	Боснія та Герцеговина	10
Грузія	52	Угорщина	3

* За даними українських громад зазначених країн.

■ Етнічні процеси

З 51,54 млн населення України, за переписом 1989 р., українців нараховувалося 37,4 млн осіб. Найбільші національні меншини складають росіяни (11,4 млн осіб), євреї (483,6 тис.), білоруси (440 тис.), молдавани (324,5 тис.), болгар (233 тис.), поляки (219,2 тис.), угорці (163 тис.), румуни (134,8 тис.), татари, греки, вірмени, цигани, німці, чехи, словаки та ін.

За період незалежності в Україні відбулися докорінні зміни в кількісному складі національних меншин. Значно скоротилася кількість росіян, євреїв, угорців, греків, німців та ін. Натомість відбулося збільшення населення кримських татар, грузинів, азербайджанців, вірмен та ін.

■ Сучасний етап розвитку культури

Позитивні риси	Негативні риси
• Подолання самоізоляції культури • Відновлення історичної пам'яті народу • Розкріпачення суспільної свідомості • Відновлення і поширення релігійної культури • Звільнення від догматів та стереотипів радянських часів • Поява нових жанрів, типів, напрямків мистецтва і загалом культури • «Повернення» емігрантської культури на батьківщину, зв'язок із діаспорою	• Необдумане руйнування цінностей радянського періоду • Залежність культурного розвитку від примхів ринку, комерціалізація культури • Згорання до мінімуму державного фінансування культури • Звуження поля діяльності установ культури • Поширення і засилля масової культури • Криміналізація сфери культури • Агресивність деяких релігійних сект • Поляризація культури

■ Основні фактори впливу на розвиток сучасної української культури

Фактори впливу		
внутрішні	історичні	зовнішні
• Економічна модель розвитку, стан економіки • Зміни в соціальній структурі населення • Зміни в державній структурі • Політичний режим	• Менталітет населення • Особливості розвитку культури в радянський період • Система духовних цінностей, на яких виховувалося сучасне покоління	• Вплив загальносвітових культурних процесів • Вестернізація масової культури • Вплив російської культури

■ Основні тенденції розвитку освіти

Позитивні	Негативні
• Поступове утвердження у сфері освіти української мови • Демократизація навчального процесу • Зв'язок освіти з національною історією, культурою і традиціями • Поява навчальних закладів різних видів і форм власності • Орієнтація реформ в освіті на європейські зразки з урахуванням національної специфіки	• Обмеженість державного фінансування освітніх закладів • Недостатня матеріально-технічна база • Падіння соціального престижу педагогічної діяльності і як наслідок загострення кадрової проблеми • Помилки в проведенні реформ

■ Розвиток релігійного життя в Україні

Основні риси
• Посилення релігійності населення • Збільшення кількості релігійних громад. Різке розширення спектра конфесій, напрямків і тлумачень • Глибокий розкол у православ'ї • Територіальна нерівномірність поширення релігійних організацій • Відродження та активізація діяльності церков національних меншин • Поява і поширення значної кількості нетрадиційних культів

■ Православні конфесії України

Основні конфесії			
Українська православна церква, підпорядкована Московському патріархату (УПЦ-МП). Має найбільшу кількість приходів серед православних церков	Українська православна церква, підпорядкована Київському патріархату (УПЦ-КП)	Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)	

■ Створення релігійних організацій України

Рік	Кількість релігійних громад	Конфесії, течії, напрямки
1988	5683	16
1995	16 500	67
2000	23 543	90
2002	24 919	109

■ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2002 року

Назва	Громад*	Монастирів/ченців/місій	Навчальних закладів**	Священнослужителів***	Недільних шкіл	Культових споруд****
Українська православна церква	9423/92	131/3727/3	15 (1805/2360)	7995 (9)	3076	8305 (930)
Українська православна церква, Київський патріархат	3010/40	28/131/22	15 (1177/404)	2443 (1)	823	2115 (267)
Українська автокефальна православна церква	1052/3	3/—/6	8 (205/80)	653	244	697 (97)

* У числівнику вказано кількість громад, статuti яких зареєстровано у встановленому законом порядку, у знаменнику — громад, які діють без реєстрації своїх статутів, що дозволено українським законодавством.

** У дужках подано кількість слухачів очної/заочної форм навчання.

*** У дужках подано кількість священнослужителів-іноземців.

**** У дужках подано кількість споруд, що будуються.

Назва	Громад	Монасти- рів/ченців/ місій	Навчальних закладів	Священно- служителів	Неділь- них шкіл	Культових споруд
Українська греко-като- лицька церква	3289/47	86/1123/ —	13 (1166/ 340)	1944 (53)	735	2665 (305)
Римо-католицька церква	818/9	66/436/31	6 (322/171)	450 (285)	471	751 (57)
Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів	2113/81	74 місії	42 (3849/ 2078)	2851 (18)	1148	1474 (166)
Закарпатська реформат- ська церква	104/1			58 (4)	80	97
Лютерани	67/1		1 (20)	51 (10)	26	30 (2)
Інші протестантські гро- мади і центри	211/42	3 місії	3 (190/15)	278 (44)	56	37 (3)
Старообрядці	61/12	2/9		39 (5)	9	56 (3)
Вірменська апостольська церква	17/1			9 (3)	1	12 (4)
Церква Ісуса Христа свя- тих останніх днів (мормо- ни)	32/27			263 (95)	39	19 (5)
Іудейські громади	221/1	2 місії	5 (88)	110 (46)	78	100 (1)
Мусульмани	386/30		5 (383/80)	404 (25)	64	166 (18)
Інші об'єднання євангель- ських християн-баптистів та євангельських християн	269/39	16 місій	3 (88/112)	402 (28)	141	125 (13)
Всеукраїнський союз християн віри євангель- ської (п'ятдесятників)	1131/122	47 місій	13 (691/59)	1737 (11)	741	787 (107)
Інші п'ятдесятницькі гро- мади	466/114	13 місій	5 (365/150)	678 (17)	268	165 (13)
Церква повного Євангелія (харизматична)	286/5	5 місій	3 (236/560)	358 (6)	121	65 (1)
Інші харизматичні гро- мади	355/56	7 місій	4 (722/2)	575 (4)	203	125 (4)
Адвентисти сьомого дня	857/49	2 місії	3 (180/563)	1145 (6)	537	501 (105)
Свідки Єгови	488/299			1752 (72)	146	255 (31)
Товариство свідомості Кришні	31/9		1 (47)	39	8	14 (2)
Громади інших східних релігій	46/21	1/12		58	2	17 (1)
Язичницькі громади	64/4		1 (20)	63	11	5
Громади інших віро- визнань	122/25	2 місії	1 (26)	154 (10)	29	51 (1)

ЛІТЕРАТУРА

1. *Альтман И. А.* и др. История Холокоста на территории СССР. — М., 2001
2. *Баран В. К., Даниленко В. М.* Україна в умовах системної кризи (1946—1980-ті). — К., 1999.
3. *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917—1953. Кн. 1—2. — К., 1994.
4. *Бойко О. А.* Історія України. — К., 1999.
5. *Брухфельд С., Левин П.* Передайте об этом детям вашим... История Холокоста в Европе 1933—1945. — М., 2000.
6. *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. — К.: Вид. т-во «Криниця», 1991.
7. *Воронов І. О., Пилявець Ю. Г.* Голод 1946—1947 рр. — К., 1991.
8. Голод 1946—1947 рр. в Україні: Причини і наслідки. Міжнар. наук. конф. Київ, 27 трав. 1997 р.: Матеріали. — Київ; Нью-Йорк, 1998.
9. *Гордон Л., Клопов Є.* Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30—40-е годы. — М.: Политиздат, 1989.
10. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX століття. — К., 1996.
11. *Грушевський М.* На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К.: Наукова думка, 1991.
12. *Грушевський М.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / Упоряд. А. Трубайчук. — К.: Либідь, 1992.
13. *Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С.* Сталінізм в Україні (20—30-ті роки). — К.: Едмонтон, 1991.
14. *Дорошенко Д.* Історія України. 1917—1923 рр. — Т. 2. — К.: Дніпрова хвиля, 1991.
15. *Зайцев О.* Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922—1939) // Український історичний журнал. — 1993. — № 1. — С. 72—84.
16. *Іванис В.* Симон Петлюра — Президент України. — К.: Наукова думка, 1993.
17. Історія України: нове бачення / За ред. В. А. Смалія. — К., 2000.
18. *Карпенко О.* Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Український історичний журнал. — 1993. — № 1. — С. 16—29.
19. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920-х — 30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 1992.
20. Катинь: Пленники необъявленной войны. — М., 1997.
21. *Коваль М. В.* Україна. 1939—1945 рр. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. — К., 1995.
22. *Конквест Р.* Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К., 1993.
23. *Копиленко О.* «Сто днів» Центральної Ради. — К.: Україна, 1992.
24. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 625—626.
25. *Кудря Т.* Вивчення теми «Колективізація сільського господарства» на уроці з історії України // Український історичний журнал. — 1993. — № 1. — С. 85—93.
26. *Кульчицький С., Ганжа О.* Хрестоматія з історії України. Посібник для 10 класу. — К.: Освіта, 1998.
27. *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. — Львів, 1995.
28. *Литвин М., Науменко К.* Українські Січові Стрільці. До 500-річчя козацької слави. — К.: Вид-во т-ва «Знання» України, 1992.
29. *Нагорна Л.* Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки крізь призму 90-х // Український історичний журнал. — 1993. — № 1. — С. 3—15.
30. *Петлюра С.* Народе Український: вибрані статті, листи, документи. — Харків: Лівий берег, 1992.
31. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. — К.: Либідь, 1992.
32. *Пыжиков А.* Хрущовская «оттепель». — М., 2002.
33. *Рубльов О.* Історія України. 11 клас. — К., 2001.
34. *Світлична В. В.* Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих закладів освіти. — К.; Львів, 2000, 2002.
35. Сторінки історії Української РСР: факти, проблеми, люди: Посібн. для вчителів / За ред. Ю. Кондуфора; Упоряд. С. Кульчицький, А. Чуб, Н. Дехтярьова. — К.: Рад. шк., 1990.
36. *Субтельний О.* Україна: історія / Пер. з англ. Ю. Шевчука; Вст. ст. С. Кульчицького. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1993.
37. *Фирсов Ф. И.* Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939—1941 гг. // Новая и новейшая история. — 1992. — № 6.
38. *Шаповал Ю.* У ті трагічні роки: сталінізм в Україні. — К.: Політвидав України, 1990.
39. *Шитюк М.* Голодомори XX ст. — К., 1997.
40. *Е., W. Siemaszko, «Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939—1945», t. 2, Warszawa, 2000. — s. 1038*